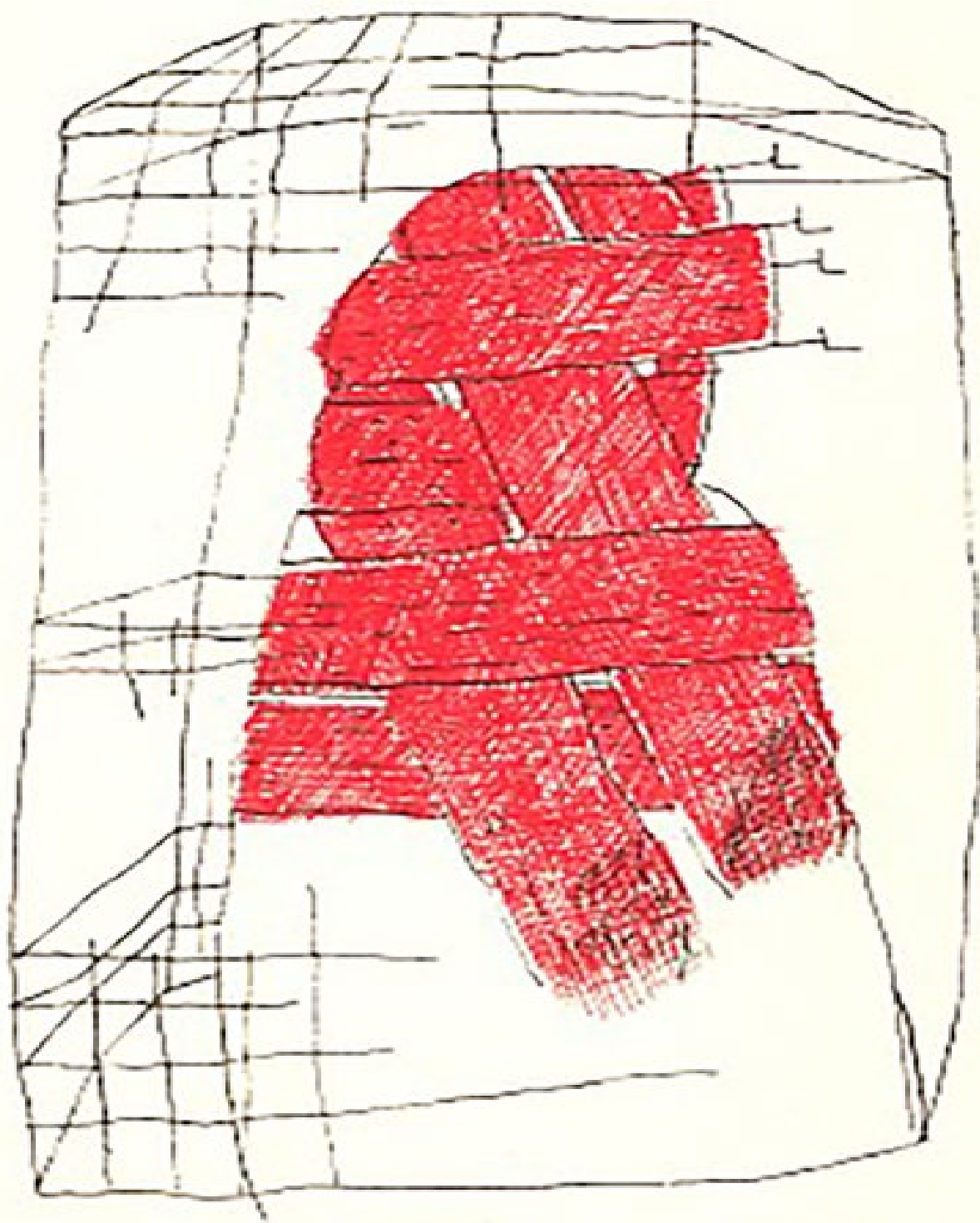

milan šimečka
obnovenie poriadku

Milan Šimečka

Obnovenie poriadku

Elektronická kniha

**NADÁCIA MILANA ŠIMEČKU,
BRATISLAVA**

Z českého rukopisu Obnovení pořádku preložila Gizela Gáfriková

© Milan Šimečka, 1990, 2017

Translation © Gizela Gáfriková, 1990

Rukopis publikácie *Obnovenie poriadku* vznikol v rokoch 1975 – 1977. Knižne vyšla najprv v zahraničí (Kolín nad Rýnom a Paríž, 1979; Rím, 1982; Londýn, 1984). V Československu bola publikovaná len ako samizdat (Edice Popelnice, Praha 1981). Oficiálne vyšla kniha až po revolúcii – v roku 1990 (Atlantis, Brno; Archa, Bratislava).

Milan Šimečka v tom roku pôsobil pár mesiacov ako hlavný poradca prezidenta Václava Havla. V septembri 1990 však nečakane a náhle zomrel vo veku šesťdesiat rokov.

Po 27 rokoch prinášame čitateľom elektronickú verziu knihy z roku 1990 (ktorá obsahuje aj autorov predslov k talianskemu vydaniu a doslov Viléma Prečana k londýnskemu vydaniu knihy), rozšírenú o aktuálne predslovy z pera Jolany a Miroslava Kusých.

PREDSLOV

“Napriek tomu, že používate rovnaké slová a rovnakú gramatiku, hovoríte absolútne rozdielnym jazykom. Hoci sa aj usilujete nájsť spoločnú reč, nerozumiete si, museli by ste sa rozprávať o záhrade, alebo o futbale.”

OBNOVENIE PORIADKU

Som veľmi rada, že Obnovenie poriadku Milana Šimečku bude v digitálnej podobe. Okrem iného aj preto, že je to kniha, ktorá sa z knižnice znova a znova stráca. Ani teraz som ju tam nenašla, hoci som ich už v živote vlastnila niekoľko.

Netrápim sa tým, pretože to len svedčí o jej kvalite. Horko-ťážko som si ju vypožičala a znova listujem a čítam náhodne otvorené strany, od ktorých sa neviem odtrhnúť. Vyvolávajú k životu ten známy pocit: „Áno, tak to bolo, to sme žili... presne..., aj tie úvahy a súvislosti, ktoré nasledujú sú samozrejme, známe. A pocity, tie pocity, ktoré máme zasunuté v pamäti tela, mysle, duše. Príliš často sa k nim nevraciam, aj keď patria k legitímnej pamäti.

Pripadá mi dôležité, že bude prístupnejšia tá časť „pamäti národa“, ktorá je menšinová. O ktorej sa nebude asi učiť v dejepise. V ktorej je uložená skúsenosť a reflexia „ľudí druhej kategórie“, do ktorej ich odsunul režim.

Nadhľad a noblesa, s ktorou je kniha napísaná je výsledkom rozhodnutia zobrať si svoj život, ktorý sa mu politická moc snažila ukradnúť, naspäť, pod vlastnú kontrolu. Rozumom, emóciami, duchovne, celou bytosťou a prijať fakty, ktoré sú mimo jeho sféry vplyvu ako – vonkajšie okolnosti. „Vždy si nejaké“, uzavrel si autor úvahy pre seba i pre nás.

Myslím, že tá úľava, ktorú to prinieslo, je z knihy cítiť. Vrátila sa tým k nemu istota a pocit bezpečnosti, ako vnútorná kvalita.

Milan Šimečka píše a uvažuje o konci šesťdesiatych a prvej polovice sedemdesiatych rokov. Pôvodný nápad, písať o šesťdesiatom ôsmom, opustil. Písal o ňom už skoro každý.

Pamätám si tie roky, kedy doznievala eufória a nádej zo šesťdesiateho ôsmeho roku. Aj začínajúce previerky a perzekúcie sa niesli v duchu viery, že to nemôže trvať dlho. Čo sa dialo potom: ako bolo okolo 70 000 ľudí vyhodených zo strany a zamestnania, mnohí ďalší aj neustraní boli taktiež označení za nepriateľov, pod rôznymi menami. Hovorilo sa spolu o 600 000 postihnutých, najmä v oblasti profesionálneho uplatnenia. Hlavne rodinní príslušníci sa stali rukojemníkmi štátu, ktorý mal vo svojom vlastníctve a pod kontrolou všetko – školy, úrady, hospodárstvo, administratívu. Nakoniec, bola som jednou z nich.

Od sedemdesiateho, po perzekúciach, všetko akoby stíchlo a ľudia žili so zatajeným dychom. Vydýchli si až v osemdesiatom deviatom. Prevažne o tom ani nevedeli, okrem tých, ktorí vedeli,

čo žijú a z čoho to majú výhody. A nevadilo im to. Tento proces aj s jeho fyziológiou, anatómiou, vôňou je obsahom tejto knihy.

Popri analýzach a úvahach, ako bol Šimečka zvyknutý písať z akademickej praxe, sa mu tu do pera tlačil príbeh. Vlastný, známych, priateľov ako zástupné príbehy za tie stovky, tisícky, ktoré sa mu diali pred očami.

V tejto knihe vlastne vzniká forma písania, ktorá je pre neho tak charakteristická – osobný príbeh, ľudský príbeh, v celej jeho komplexnosti, zasadený do vertikálneho i horizontálneho rámca okolností. Nie náhodou začal nasledujúcu knihu, Kruhová obrana, úvahou o veľkých a malých dejinách. Vyjasňoval v nej vlastné ponímanie ľudského života a všetkých okolností, vytvárajúcich veľké dejiny, v ktorých je život jednotlivca ukotvený .

Vždy sú nejaké veľké dejiny, okolnosti historické, politické, také, či onaké, vrátane rodinných, ale tie človeka nevyvážajú z jeho osobnej i dejinnej zodpovednosti za svoj vlastný život, okolo toho sa točili jeho úvahy.

Kniha Milana Šimečku Obnovenie poriadku mala mimoriadny význam v čase, kedy vyšla. Doma sa naplno ujala moci dezinterpretácia skutočnosti, k Charte 77 sa ešte len schyľovalo. Tlač bola spoľahlivo cenzurovaná a tak táto kniha pôsobila ako majestátny krížnik, ktorý vyplával na hladinu mŕtvého jazera, so zákazom plavby. Nikto nevedel prečo, len, že je to zakázané. A že sú za to sankcie, to stačilo. Ani lodička.

Aj pre zahraničie bola kniha zjavením. Veľkým zdrojom možností interpretácie súčasných dejín Československa, Slovenska a východného bloku. Isté stereotypy boli rovnaké v Maďarsku, Poľsku.

Vzápätí ju preložili v Taliansku, Nemecku, udelili mu za ňu cenu, bola vydávaná opakovane, vcelku i po kapitolách. Aj to je jej privilegiom. Každá kapitola obsahuje istý celok.

Sám autor hovorí v úvode, že pre neho sa po piatich rokoch života v období „normalizácie a konsolidácie“, naraz zdalo dôležité zachytiť tieto procesy. Procesy, ktoré boli pre socializmus typické, bežné, to obdobie šesťdesiateho ôsmeho bolo z normy, ako keď sa planéta vychýli z danej dráhy a je potom násilím vrátená naspäť. Pozoroval ako ľudia prestávajú veriť vlastnej pamäti, niektorí z pohodlnosti, iní pre kariéru, „pre poriadok“ vo vlastnom živote. Preto je názov knihy skutočne hlboko výstižný a mnohorozmerný.

Ak by politológovia hľadali korene súčasných prejavov ľudí v súkromí i vo funkciách, nájdu tu toho veľa. Ak by sociálni psychológovia hľadali vysvetlenia pre nepravdepodobné spôsoby správania ľudí, tiež sa môžu inšpirovať a ak každý z nás potrebuje inšpiráciu i odvahu, pozrieť sa na svoj vlastný život, tiež môže po tejto knihe siahnuť s dôverou.

September 2017

PhDr. Jolana Kusá

OBNOVENIE SPOMIENOK

Keď mi Milan niekedy v osemdesiatom štvrtom priniesol tento exemplár (mám ho tu, pred sebou) vtedy u nás „zakázanej písomnosti“ – londýnskeho druhého vydania *Obnovení pořádku*, napísal mi doň venovanie: *Mirovi, za prvý rozhovor o tejto knihe. Milan.*

Pravdaže, na tento konkrétny rozhovor si už vôbec nepamätám, na čo si však stále živo spomínam, sú nekonečné a búrlivé besedy s ním – kdekoľvek a kedykoľvek sa Milan objavil. Bol vášnivý diskutér, ktorý so svojimi podnetmi a replikami dominoval každej tomu prístupnej spoločnosti. Napríklad aj u mňa doma, kde z našich pravidelných priateľských posedení vytvoril diskusný klub. Áno, posediť si, pokecať si, pohostiť sa a vypiť si na bežný slovenský spôsob; ale vyhradiť si pri tom neodmysliteľný čas aj na vážnu dišputu a rozjímanie na šimečkovský spôsob. Toto Milan zaviedol aj do disidentských, teda tajných, každokvartálnych stretávok komunistickým režimom odstavených československých (najmä českých) spisovateľov, vždy niekde v Čechách, na Morave, či na Slovensku. Tam sa napokon vytvoril úzus britkej polemiky medzi „optimistom“ Milanom Šimečkom s úvodným slovom, a „advocatom diavoli“ Milanom Urdem ako jeho oponentom. Po tomto „predstavení“, na ktoré sme sa všetci prítomní vopred dlho tešili a ktoré sme s oboma aktérmi prežívali, nasledovala vždy búrlivá diskusia v pléne.

V takýchto besedách získaval Milan Šimečka často aj inšpiráciu pre svoju publicistiku. Tá bola jeho srdcovou záležitosťou. Bol to mág písaného slova, mág textu tvoreného na publikovanie tlačou. A to nielen vlastného textu. Áno, vždy prinášal vlastné texty, kapitoly pripravovaných prác, ktoré nám na našich posedeniach predčítaval a dychtivo počúval naše reakcie na ne; ale okrem toho na nás vždy naliehal, aby sme svoje postrehy, nápady a myšlienky dali na papier a podrobili čitateľskej recenzii nášho disispoločenstva i prístupnej verejnosti. „Miro, napíš to!“, počúval som často jeho nátlak proti rezignácii, ktorá nás vtedy opantala. „Miro, napíš to!“ počúvam ešte aj dnes rovnaký apel od jeho syna Martinho Milana (tak sme si ho zvykli identifikovať), a keď privriem oči, vidím na jeho mieste starého Šimečku.

Čítanie Šimečkovho *Obnovenia pořádku* nás prenáša do starých čias a pre tých, ktorí ich neprežili, to môže znieť ako dobre vymyslený príbeh na spôsob Orwella; ale pre nás, pamätníkov, je to vzrušujúce svedectvo doby. My sme v tom žili a každý príznak opakovania manérov z tých čias v nás vyvoláva úzkostné pocity.

September 2017
PhDr. Miroslav Kusý

NA ÚVOD

Niet väčších zástancov poriadku, ako sú víťazní revolucionári.

Len čo sa nová revolučná moc ustanoví a vytvorí štát s vlastnými inštitúciami, len čo jej predstavitelia začnú zberať ovocie nového postavenia, stane sa poriadok posvätným pojmom. Z bývalých vodcov povstaní, iniciátorov štrajkov, organizátorov pouličných demonštrácií, rozširovateľov ilegálnej tlače, dômyselných ukrývačov zbraní, partizánov a veliteľov prepadových oddielov sa takmer za noc stávajú vyznávači poriadku a prísnej legality, ktorých poburuje každé neorganizované zhromaždenie ľudu, každý letáčik rozpísaný na písacom stroji, ba dokonca aj teoretická úvaha o eventuálnej reforme jestvujúceho systému. Tí istí ľudia, ktorí kedysi, ešte v starom parlamente, preslávili svoju stranu bojovnými vystúpeniami, prejavovali neskôr nefalšované rozhorčenie nad krotkou výhradou básnika či filozofa voči jestvujúcemu poriadku. Bol som svedkom, ako predstaviteľ štátu štítivo pripomenul neslýchanú bezočivosť akýchsi ľudí, čo neumelo rozmnožili leták zdôrazňujúci znenie zákona o volebnom práve. Počas vojny bol správcom ilegálnej tlačiarne. Poznal som však aj skromných buričov v rámci etablovaného systému, ktorí prešli na stranu poriadku, len čo v ňom dostali funkciu. Túto zmenu teda netreba vzťahovať iba na obdobie pred revolúciou a obdobie ponej. Nevyplýva ani tak zo všeobecnej zákonitosti dejín, ako skôr zo všeobecných zákonitostí, ktorým podliehajú ľudské bytosti v dejinách, revolucionárov nevynímajúc.

Pozorovanie, ktorým začínam svoju knihu, zaiste nie je objavné. Vzťahuje sa však na *poriadok*; je to pojem, ktorý som si zvolil za východisko. Viem, že to nie je pojem najpresnejší, nie je však o nič horší ako možno vedeckejšie pojmy, ktoré ponúka politológia, sociológia alebo filozofia. Samozrejme, nie je to ani môj pojem a ani moje osobné hľadisko. Nie je to dokonca ani pojem z prísnej reči straníckych uznesení, dokumentov a rozličných poučení. O to väčšmi je však práve poriadok (vyslovuj so smutnou a trpkou iróniou) zmyslom tých udalostí uplynulých ôsmich rokov, ktorým sa tu chcem venovať. V poriadku sa ukrýva množstvo významov, ktoré chcem ukázať. Slovom, poriadok je pojem, ktorý mi na tento účel najideálnejšie vyhovuje.

Udalosti, ktoré sa v roku 1968 odohrali v mojej krajine, dostali najrozmanitejšie pomenovania. Najvýstižnejšie sa mi však vidí, ak povieme, že z hľadiska celého systému reálneho socializmu v Československu jednoducho prepukol neporiadok. Neporiadok vo vnútri i navonok. Moja krajina sa v tom čase podobala na planétu, ktorá sa v dôsledku zvláštneho zoskupenia síl vymkla zo svojej dráhy a letela si svojou cestou v nejasnej nádeji, že si azda nájde novú dráhu, ktorá bude bližšie k Slnku. V ustálenom európskom poriadku to bol od samého začiatku dosť riskantný podnik. O to väčšmi jej let priťahoval pozornosť; u divákov na Západe vyvolával rozochvenie, na Východe obavy.

Dnes si už lepšie dokážem predstaviť, že muži, ktorí cítili zodpovednosť za celý systém obežníc, sa na nezodpovedné manévry československej družice pozerali nevraživo. Či už oprávnene, alebo nie, jedného dňa dospeli k presvedčeniu, že moja krajina ohrozuje vesmírny poriadok a raz by mohla vychýliť z obežnej dráhy aj ostatné planéty. Uzniesli sa teda, že ju vrátia na pôvodné miesto a dôslednejšie ju poučia o zmysle pre poriadok. Ako je známe, spravili to s

takým počtom zbraní, že paradoxne zvýšili historickú závažnosť krátkodobého československého neporiadku. To sa stalo a to je podstatné.

Keď sa divadlo skončilo a diváci sa pobrali domov, zasadli novinári, historici, sociológovia, aby podali správu o tom, čo sa vlastne stalo. Čítal som dost' kníh, ktoré sa zaoberajú československými udalosťami z roku 1968, no ešte viac je tých, ktoré som nečítal. Pre čitateľov je vždy najzaujímavejšie to, čo sa vymkne zo všednosti a má akúsi príchuť dobrodružstva. Aj keď ide o dobrodružstvo celej krajiny a jej ľudu. Mnohé z tých kníh však neboli napísané iba preto, aby uspokojili momentálny čitateľský záujem. Nepochybne sledovali aj nadčasovejšie poslanie. Mnohé z nich boli písané s vedomím, že to prevratné obdobie československých národných dejín by mohlo byť výrazom všeobecnejších historických tendencií, že by mohlo osvetliť skryté, podzemné prúdenie v sociálnych systémoch východnej Európy a ukázať sa napokon ako predznamenanie budúcnosti, v ktorej by sa po strate krajností i dobrodružstvo mohlo stať všedným rámcom života spoločnosti.

Vedený obidvoma pohnútkami začal som na začiatku konsolidácie, v roku 1971, písať knihu o roku 1968. Rýchlo som napísal niekoľko kapitol a potom som si k nedopísanému rukopisu sadal čoraz zriedkavejšie. Skľučovalo ma vedomie, že s pribúdajúcim časom sa moja práca javí iba ako číselné rozmnoženie toho typu literatúry o Československu, na napísanie ktorej mali autori lepšie podmienky. Moje nové zamestnanie šoféra, neskôr remeselníka-špecialistu a ešte neskôr strojníka na rýpadle mi síce rozširovalo obzor, ale inak mi ponechávalo čoraz menej fyzických a psychických síl na dovŕšenie práce, o zmysle ktorej som už mal pochybnosti. Tak sa stalo, že kniha ostala nedopísaná, pri domovej prehliadke bola zhabaná a dnes je spolu s mnohými inými mojimi rukopismi súčasťou vyšetrovacieho spisu VŠ - ČSV - 4/1975 na vyšetrovacej správe Štátnej bezpečnosti.

Musím však priznať i to, že s ubiehajúcimi rokmi som sa dostával do vnútorných rozporov a môj pohľad na udalosti z roku 1968 postupne strácal svoju pôvodnú odhaľovacuú jednoznačnosť. Pomaly sa relativizovalo aj striktné morálne hľadisko, jednoznačné sympatie a antipatie. Svoju úlohu v odpatetizovaní celej problematiky, prirodzene, zohral pohľad na smutné divadlo hromadnej konverzie a údiv nad ľahkosťou, s akou tie isté ústa vášnivo odsudzovali všetko, na čo ešte prednedávnom prisahali.

Po piatich rokoch celkom novej skúsenosti sa mi začala dôležitosť publicistickej výpovede ukazovať trochu inak. Prestala ma tak nástojčivo zaujímať analýza udalostí z roku 1968. Už aj samotné spomienky na toto krátke obdobie sa stávali nespoľahlivými. Pomaly všetko začínalo vyzeráť ako legenda. Tlak oficiálnej propagandy spôsoboval, že mnohí ľudia začali pochybovať o pravdivosti svojej najvlastnejšej skúsenosti. Čítal som noviny a časopisy z toho obdobia a slová, ktoré sme vtedy používali, mi pripadali neprihodné, neprimerané novej skúsenosti. Časový odstup vykonal svoje. Na triezve historické hodnotenie je vraj takýto odstup potrebný, dokonca žiadúci. Ale na triezve hodnotenie som mal pramalú chuť. Nechcelo sa mi prehŕňať sa napríklad v halde omylov a politickej naivity, ktorú tento výbuch národných emócií navŕšil. To nepochybne spravia iní.

Zrazu sa mi zdalo omnoho dôležitejšie opísať a pochopiť dobu po rozpade oných národných emócií. Dobu, ktorá bola oficiálne označená ako obdobie konsolidácie a normalizácie, dobu, v ktorej, povedané inými slovami, bola vykoľajená planéta vrátená na svoju pôvodnú dráhu. Nová

téma mi umožní, aby som sa zaoberal situáciou typickou pre reálny socializmus; rok 1968 bol situáciou atypickou. Zdalo sa mi, že i pre budúcnosť je vari potrebnéšie vyznať sa v dejoch typických pre celý systém existujúceho socializmu než v historickej výnimočnosti, ktorá sa sotva zopakuje v rovnakej podobe.

Samozrejme, už predtým sme poznali základné funkcie systému, jeho silu i slabiny, vedeli sme o pevných pravidlách, ktorými sa riadi vnútorný život štátu, vedeli sme o nepísaných pravidlách, ktoré treba navonok rešpektovať. Sám som dokonale ovládal ideologickú frazeológiu, vedel som, aké významy sa skrývajú za slovami referátov na zjazdoch a redakčných článkov ústrednej stránickej tlače. A predsa som vtedy nevidel všetko, často som postával pred okrasným balastom, ktorý zastieral nahú pravdu, držal som sa ako kliešť starých ilúzií a rozličných netytických predností, ktoré sa v systéme presadili v dôsledku rýdzo československých podmienok, a tým ho čiastočne pourópčili.

Obnovovanie všetkých funkcií systému som však už pozoroval bez ilúzií. Samotný proces obnovy poriadku ich ani nepripúšťal. V tomto procese už nebolo nič z toho postupného prerastania nových funkcií „diktatúry proletariátu“ do starých podmienok a národných tradícií, ktoré sa dalo sledovať v povojnových rokoch. Od roku 1970 boli umrútené funkcie systému obnovované kruto a bez ohľadu na stupeň predchádzajúceho vývoja. Skôr naopak, z národného vedomia boli dôsledne vygumované čo len spomienky na dosiahnutú úroveň ideologickej triezvosti, ekonomického myslenia, kultúrnej tolerancie a politickej vecnosti. Preto sa aj všetky súčasti tohto procesu prejavovali s nebývalou zreteľnosťou, jasnosťou a transparentnosťou. Toto obnovovanie poriadku už nebolo schopné vytvoriť mýty, a úprimne povedané, ani sa o to neusilovalo; namiesto mýtov používalo už iba ošúchané frázy, a ani sa nenamáhalo obostrieť ich zdaním vierohodnosti. Všetko bolo odrazu ako na dlani a lákalo ma, aby som túto zreteľnosť využil a zaznamenal, kým ju nezotrie prirodzený zovšedňujúci vývoj.

Na novej téme ma však vábil aj iný aspekt. Povedzme, že to bol ľudský faktor v procese obnovy poriadku. Už predtým, v roku 1968, som mal pocit, že zrýchlený beh dejín v mojej vlasti má akúsi divadelnú povahu. Mnohé predošlé zmeny prebiehali v pološere typickom pre socializmus, v tajných rokovacích miestnostiach a strážených sídlach politikov. Tváre hercov v týchto politických drámach ostávali utajené alebo mali nasadené známe fádne masky oficiálnej sivosti. Dráma roku 1968 však prebiehala na úplne osvetlenom javisku. Ľud začal odrazu vnímať štátnikov a aktérov drámy ako ľudské bytosti, a nie ako ťažkopádnych panákov s večnou frázou na jazyku. Videl ich odrazu plakať, videl ich tváre vyčerpané únavou, mravnými pochybnosťami a ľudskou slabosťou. Samozrejme, vďaka televízii. Vtedy sa takmer v jedinom okamihu zrodil verejný život a mnohým ľuďom sa politika po prvý raz v živote začala javiť ako dielo ľudských bytostí, a nie ako únavné a nekonečne nudné, nepreniknuteľné a anonymné šikanovanie, ktoré prichodí odkiaľsi zhora. Aj prvá fáza obnovy poriadku prebiehala na osvetlenom javisku. Ľudia si dobre pamätali hercov a dobre poznali ich úlohy. Preto s istou dychtivosťou sledovali, ako si počínajú v úplne novej hre a v úplne novej réžii. Môžem vari bez zveličovania povedať, že dej po roku 1970 sa pre domáci ľud nikdy nerozvíjal ako abstraktný proces „upevňovania vedúcej úlohy strany, likvidácie exponentov pravice, očisty československej kultúry, prehlbovania spolupráce medzi socialistickými štátmi atď.“, ale ako historické predstavenie so živými postavami, ako hra o zrade, láske a nenávisti, obetavosti a čachrovaní, veľkosti a nízkosti, pomste a odpustení, zbabelosti a hrdosti, ako hra o statočnosti a prefíkanosti, hra o vzostupoch a pádoch, o peniazoch a o závidi, a vôbec o všetkom, čo je také hlboko ľudské. Netajím, že aj ja

som historické udalosti videl predovšetkým v tejto podobe, že len v tejto podobe ma uchvacovali a až neskôr som bol schopný podriať sa profesionálnym návykom a pátrať po abstraktných tendenciách, vývojových líniách, podstatách javového diania, historických zovšeobecneniach, paralelách a poučeniach. Pretože si to uvedomujem, nechcem priveľmi plytvať zovšeobecneniami.

Trochu je to i cnosť z núdze. Dobre si uvedomujem, že dnes už nie som vstave napísať vedeckú rozpravu, najmä nie na túto tému. Nemám čas, aby som pátral po prameňoch, čítal staré noviny, vyhľadával citáty v knihách, ktoré mi pomáhali utvárať si pohľad na svet a na človeka, prehŕňať sa v štatistikách a v referátoch, overovať si fakty, ktoré mi pamäť vracia možno v trochu skreslenej podobe. Vstávam o piatej ráno do roboty a vraciam sa o štvrtjej. Do archívu by ma nepustili a legitimácia univerzitnej knižnice, ktorá ma kedysi oprávňovala čítať libri prohibiti, už prepadla.

To však nie je to najdôležitejšie. Ubehlo už sedem rokov, čo som odišiel, presnejšie povedané, čo ma vyhodili z vysokej školy. Od tých čias som do vedeckej inštitúcie vstúpil asi tri razy, s pocitmi, o ktorých sa radšej nebudem rozpisovať. Sedem rokov som robotníkom a to človeka zmení. Rovnako ho zmení bezprávne postavenie, v ktorom po celé tie roky žijem.

Nie som už tým vysokoškolským učiteľom, ktorý sa pokúšal písať vedecké rozpravy a dokonca možno aj veril, že tzv. vedecký aparát a rešpektovanie zvyklostí vedeckej práce dodáva knihe váhu a dôležitosť. Čas odviaľ úctu k presnému vymedzeniu predmetu, historickému úvodu, zoznamu použitej literatúry a podobne. Ostýcham sa prečítať si dokonca aj to, čo som pred desiatimi či pätnástimi rokmi sám napísal, také mi to pripadá vzdialené. Niekedy vezmem do rúk štúdie a knihy, ktoré u nás (napodiv) stále vychádzajú a ktoré napríklad napísali aj niektorí z mojich bývalých priateľov. Čítam a nevychádzam z údivu. O čom to píšú? O perspektívach, o humanizme, o rozvíjaní marxizmu-leninizmu, o vedeckom prístupe, o socialistickej demokracii a vôbec o všetkom možnom. Obhajujú svoje práce na zasadaniach vedeckých rád, získavajú vedecké tituly a platové postupy. Prečítam zopár strán a uvažujem nad tým, či nemá pravdu oficiálna propaganda, keď tvrdí, že ľudia ako ja sú cudzincami vo svojej vlasti. Pretože to, čo čítam v knihách a časopisoch, sú akoby správy z iného sveta, ktorý pravdepodobne jestvuje, ale ja už o ňom nič neviem. Žijem v inom svete. A presviedčam sa, že môj dnešný svet, svet obyčajných ľudí bez privilégií, v ktorom, ako je deň dlhý, nezačujem ani jedinú z tých novinových fráz a vedeckých bombastickostí, je svetom skutočným, a ten druhý, oficiálny, je iba jeho platónskym tieňom. Poznám aj iné vysvetlenia, ale k nim sa dostanem neskôr.

Písal som v časoch, keď vládla cenzúra. Nebolo to ani také nepríjemné. Nešlo síce o úprimné, ale o pomerne vzrušujúce písanie. Človek napínal strunu a čakal, kedy praskne. Praskla často, ale neboli z toho nijaké mimoriadne nepríjemnosti. Písal som i v časoch, keď cenzúru zrušili. Každé napísané slovo sa vtedy bralo veľmi vážne; to bremeno zodpovednosti cítil človek až v zátylku. Písal som s obavami, ako to bude prijaté a aký bude ohlas. Práve teraz podobné starosti nemám. Túto prácu cenzúre predložiť nemienim, nemám však ani dostatok odvahy, aby som veril, že v dohľadnej dobe by mal opäť nadísť čas bez cenzúry. Povedal by som, že je to akurát najlepší čas na písanie. Sloboda je naozaj veľmi protikladný pojem!

I. NEPORIADOK

15. marca 1939 som stál na chodníku a díval som sa, ako sa po ulici valia motorizované jednotky nemeckej armády, nákladné autá, delá a najmä motocykle so sajdkármi, na ktorých boli guľomety. Mal som vtedy deväť rokov a ako chlapec som pravdepodobne obdivoval vyleštenú a exotickú vojenskú mašineriu. Za mnou však stála moja sestra, vtedy osemnásťročná, a tíško plakala. Plakala tak, ako som ju nikdy predtým plakať nevidel. A ja som pochopil, že sa odohráva čosi zlé. Bol tam s nami aj jeden môj čudný strýko. Tváril sa zhovievavo a povedal energicky, ako sa na muža patrí: „Neplač, hlupaňa, aspoň tu teraz bude poriadok!“

Ani neviem, prečo som si túto scénu uchoval v pamäti tak zreteľne. Akoby šlo o výjav z filmu, ktorý som videl desaťkrát za sebou. Dlho som však nevedel, že si ho pamätám tak presne. Vybavil sa mi skoro po tridsiatich rokoch, na jar v roku 1969, keď som v televízii sledoval prejav muža, ktorý sa mal onedlho stať vykonávateľom poriadku. Energicky, ako sa na muža patrí, hovoril o tom, že je čas nastoliť konečne poriadok. Vybrané publikum zaburávalo nadšením.

Asociácia týchto dvoch časových rovín doľahla na mňa tak ťaživo, že som si okamžite sadol, aby som o tej ťarche napísal do novín. Ale po niekoľkých vetách som sa vzdal. Zľakol som sa neblahej súvislosti a maľovania čerta na stenu. Pri štipke fantázie sa v tom čase dali ešte nájsť mnohé nádeje. V Prahe zatiaľ vládol zajakavý a rozpačitý Alexander Dubček, ktorý hovoril skôr o vývoji, o priestore než o poriadku. Veď ho aj kedysi, ešte v Bratislave na sekretariáte, prezývali Alexander Priestorovič. Mosty ešte neboli spálené a pojem poriadku si mohol každý vysvetľovať po svojom.

Zjednotiť mnohých pod heslom poriadku nestojí veľa námahy. Väčšina je vždy za poriadok. Pre túto väčšinu predstavuje poriadok bezpečie, stabilitu, sociálnu istotu, odhadnuteľnú budúcnosť pre seba a pre generáciu detí, dosiahnuteľný blahobyt atď. Pravda, ťažšie už bolo presvedčiť na jar roku 1969 väčšinu československých občanov, že majú za sebou krátku etapu katastrofálneho neporiadku. Ani jeden z tých významov pojmu poriadok, ktoré som vyráтал, a ani iné možné významy neboli až do 21. augusta narušené. Rozpadli sa fakticky až v dôsledku invázie. Preto sa aj sovietska interpretácia roku 1968 ako kontrarevolúcie zdala absurdná každému, kto aspoň trochu chápal význam tohto pojmu. Všetky oficiálne orgány Československa tento pojem odmietli a po všetkých peripetiách dávajú dokonca aj dnes prednosť pojmu *kríza*. Čerstvá skúsenosť jednoducho nedovoľovala nazvať predaugustovú situáciu neporiadkom. Až v súvislosti so vstupom vojsk, ktorý vážne narušil spomenuté bežné významy pojmu poriadok, sa mohla aspoň sčasti uplatniť výzva k poriadku ako demagogické heslo.

To, pravdaže, platí iba vtedy, ak do pojmu poriadok vkladáme významy verejného povedomia, ktoré som uviedol vyššie. V roku 1969 však slovo poriadok začínalo mať aj iný význam. Výzvam k poriadku tliekali predovšetkým tí, pre ktorých boli skrytým príslubom návratu ku všetkým súčastiám politického systému, ktoré spochybnil búrlivý vývoj v roku 1968. Ak sa hovorilo o poriadku, rozumel sa poriadok z obdobia pred rokom 1968, aj keď sa v tom čase nik neopovážal otvorene formulovať svoju záľubu v prísnom systéme minulosti. Na verejnosti vystupovali všetci vysokí funkcionári strany a štátu ako neochvejní stúpeni obrodného procesu

a sľubovali zachovať i v budúcnosti jeho pozitívne stránky. Ale kto z nich tajne netúžil po jednoduchom systéme úplnej občianskej poslušnosti, ktorá tak uľahčuje ťažkú prácu politikov? Kto z nich po prekonaných mesiacoch napätia, namáhavých nekonečných schôdzí, diskusií, dobiedzavosti televíznych reportérov, novinárov a požiadaviek neposlušného ľudu netúžil tajne po pokoji?

Bol teda, alebo nebol v Československu neporiadok?

Patrilo by sa celkom jasne odpovedať áno alebo nie. Ale ja v tejto chvíli využívam svoje školenie a pýtam sa pekne leninsky: „Poriadok pre koho? Neporiadok pre koho?“

Takto položená otázka nás privedie k jadrú veci. Pokúsme sa pochopiť hľadisko tých, ktorí koniec koncov o osude Československa rozhodli. Čiže tých mužov v Kremli, ktorí pol roka sledovali, ako onen ľudový sviatok v Československu ruší jedno uznávané pravidlo za druhým, ako sa vytvárajú reálnemu socializmu cudzie podoby spoločenského života, ako ľahkomyselne sa opúšťajú preverené skúsenosti päťdesiatich rokov boja za upevnenie socialistického systému, ako dôverčivo sa experimentuje a popúšťa uzda iným než vopred schváleným názorom. Skúsme sa vžiť do situácie ľudí, čo mali vedomie zodpovednosti za dedičstvo starej revolúcie, globálnu strategickú rovnováhu vo svete prepchatom ničivými zbraňami, zodpovednosti za vyhlásené plány blahobytu a mieru, opory pre spojencov atď. Ak to urobíme absolútne čestne, neprípadne nám ťažké vyhlásiť, že z hľadiska reálneho socializmu zavládol v roku 1968 v Československu absolútny neporiadok. Najmä ak nám ani na um nezíde brať v takejto situácii vážne všetky dávne i súčasné deklarácie o práve každého národa na sebaurčenie.

Azda nijaký iný systém na svete nemá tak presne stanovenú a rokmi upevnenú podobu, v ktorej sa ukazuje svojmu ľudu, ako reálny socializmus. Je to totálny poriadok, nie v zmysle skutočného usporiadania, ale akejsi politickej uhladenosti, kde musí byť všetko aspoň navonok na svojom mieste a vyzeráť ako neotrasiteľný súlad všetkých vecí. Občania v reálnom socializme sú s týmto poriadkom denne konfrontovaní, je im vtĺkaný do vedomia. V dome reálneho socializmu každý presne vie, kam ktoré dvere vedú, aké miesto je pre koho vymedzené, aký časový rozvrh tu vládne, ako sa má správať, aby na večeru dostal väčší kúsok mäsa. Je to poriadok nanajvýš formálny, ale o to prísnejšie musí byť dodržiavaný. Táto uhladenosť má predovšetkým politický charakter; najväčším previnením proti poriadku je akýkoľvek pokus o jeho spochybnenie v mene čohokoľvek, hoci aj lepšieho poriadku. Dom sa síce môže knísať v základoch a poschodia môžu byť prehnité, všetko však musí ostať na svojom mieste a nik sa nesmie svojvoľne pustiť do záchranných prác.

Toto vedomie poriadku musí byť v reálnom socializme spoločné všetkým a nik od neho nie je oslobodený. Štát platí celé zástupy strážcov, ktorí na poriadok dozerajú a rezolútne napomenú každého, kto by ho chcel porušovať.

Historický zmysel tohto poriadku spočíva v jeho formálnej existencii. V obyčajnom živote, mimo politického poriadku, vládne, samozrejme, neporiadok, ktorý majú všetci na očiach. Je to neporiadok vo všetkých funkciách sociálnych inštitúcií, neporiadok v hospodárskej sfére, v zásobovaní, v službách, v ľudských vzťahoch atď. Tento neporiadok nie je medzi ľuďom a vládou nijakým tajomstvom, je predmetom denných rozhovorov, píšú o ňom dokonca i noviny. Ale pokiaľ tento skutočný neporiadok neohrozuje formálny poriadok politický, trpí sa jeho

existencia ako čosi celkom normálne.

V Sovietskom zväze sa tento formálny poriadok vecí upevňoval už od tridsiatych rokov a dopracoval sa takmer k dokonalosti. Dve desaťročia stačili, aby sa aj v ľudových demokraciách vytvorila podobná nehybnosť vecí a prísne strážená úcta k formálnemu poriadku reálneho socializmu. Tento poriadok sa prejavoval prevažne vonkajšími znakmi. Tých znakov sú stovky a ľud reálneho socializmu ich vie čítať. Výrazom onoho formálneho poriadku je práve ich nemennosť. Patria medzi ne napríklad nemenné heslá vyvesené na stenách a strechách domov, nemenný typ fotografií na titulných stranách novín a nemenné úvodníky, nemenné prehliadky a manifestácie, stále rovnaké oslavy rovnakých výročí, rovnaké výzvy k urýchlenu zberu obilia a k socialistickej súťaži, nemenné bozky štátnikov a myšlienková stavba ich prejavov, nemenný obraz zjazdov s pioniermi, ktorí prebehnú cez stred sály a odovzdajú predstaviteľom kvety, nemenné štátne pohreby a kladenie vencov, stále rovnaké úspechy našich výrobcov doma i v zahraničí, nepretržité zvyšovanie životnej úrovne doma a kríza a úpadok v zahraničí, stále rovnaký boj za mier a zvyšovanie obranyschopnosti a mnohé ďalšie a ďalšie znaky. Občania reálneho socializmu si tieto vonkajšie znaky poriadku väčšinou ani nevšímajú; len čo sa však na nich čosi zmení, ihneď reagujú zvýšeným sledovaním politického diania. Zmeny vonkajších znakov poriadku zvyčajne signalizujú hlbší proces v spoločenskom organizme.

Netreba mať veľa fantázie, aby si človek predstavil, ako poplašne pôsobili v roku 1968 na ľudovodemokratické okolie a Sovietsky zväz premeny vonkajších znakov československého socializmu. Dodnes som presvedčený, že predovšetkým zmeny na fasáde československého spoločenstva najpodstatnejšie podmienili presvedčenie, že sa tu prejavuje rozsiahly neporiadok. Pretože ani pri zlej vôli sa nedalo nájsť nič, čo by svedčilo o nejakých prenikavejších zmenách v spoločenskej štruktúre; do súkromných rúk neprešiel ani zlomok národného majetku, nerozpadlo sa ani jediné poľnohospodárske družstvo, nebola založená nijaká opozičná strana a komunistická strana sa nevzdala nijakého kľúčového teoretického postulátu. Vláda, pravdaže, uvažovala o skromnej dolárovej pôžičke, ale to bolo vzápätí odhalené ako kontrarevolučný akt. A trestajúce štáty si onedlho začali požičiavať miliardy, ktorých je dnes slušná kopa.

Tento typ argumentácie však na odporcov československého experimentu nepôsobil. Sledovali najmä znakovú sústavu československého politického života a predovšetkým v nej zistili plno neporiadku. Keď napríklad išlo o kardinálnu otázku vedúcej úlohy strany, nestačilo proti sovietskej presile argumentovať skutočnosťou, že o všetkom podstatnom naďalej rozhodovala jediná strana a o inej strane nebolo ani reči, že muži januára ani neboli schopní pripustiť myšlienku na pluralitu. Podstatné bolo, že sa vedúca úloha strany prestala uplatňovať jediným dovoleným spôsobom, a to sa ihneď odrazilo na vonkajších prejavoch verejného života.

Dokázateľných príkladov sa v tom čase našlo nespočetné množstvo.

Stranícke orgány rokujú tajne a verejnosti oznamujú len to, čo uznajú za vhodné. Osobitne prísne sa utajujú pochybnosti a eventuálne rozpory. V Československu sa však začalo o rokovaníach straníckych orgánov podrobne písať a uverejňovali sa dokonca správy o schôdzach predsedníctva. Najvyšší predstavitelia strany prednášajú len vopred schválené prejavy, aj to iba na zjazdoch, konferenciách, dožinkoch a pri výročiach. V Československu však najvyšší predstavitelia hovorili pri akýchkoľvek príležitostiach, často bez pripraveného textu, a ich prejavy sa navzájom líšili v zdôrazňovaní jednotlivých problémov. V televízii vystupovali

zakaždým, keď potrebovali oznámiť verejnosti niečo dôležité.

Schôdza či míting majú v reálnom socializme presný poriadok. Schváli sa program, zástupca vyššieho orgánu prednesie referát, vystúpia vopred schválení súdruhovia s vopred schválenými diskusnými príspevkami, jednohlasne sa prijme uznesenie a všetci sa tešia, keď je koniec. Na jar v šesťdesiatom ôsmom sa konali mítingy bez schváleného programu, diskutovali neschválení súdruhovia s rozdielnymi názormi, ľudia tleskali, kričali, písali a nechceli sa rozísť. Všetky vonkajšie znaky riadnej schôdze ľahli popolom; bol to očividný neporiadok.

Prirátajme k tomu novú tvár novín, rozhlasu a televízie, vlastne najnápadnejší prejav neporiadku. Ľudia sa ráno stavali do radov pri stánku a kupovali troje alebo päť denníkov, čo asi bolo vôbec to najhoršie. V reálnom socializme patrí medzi znaky poriadku, že občan si kupuje iba jedny noviny, lebo veľmi dobre vie, že vo všetkých ostatných nájde s malými variáciami to isté.

A takýchto úchyliet od noriem normálneho poriadku bolo viac ako dost'. Časom sa navyše množili všelijaké pochody na pamätné miesta, podpisové akcie na uliciach, občianske iniciatívy, zbierky na zlatý poklad atď. Priznám sa, sám som s prekvapením pozoroval vynachádzavosť, ktorú pritom prejavoval pospolitý ľud. Z predošlého obdobia som vedel, koľko námahy stálo zorganizovať zhora dáku iniciatívu zdola.

Nič na tom nemení ani fakt, že šlo predovšetkým o porušovanie vonkajších znakov poriadku. Bolo ich toľko, že nevyhnutne museli vzbudiť znepokojenie sovietskeho vedenia. Neporiadok v Československu už dokonca narušoval aj pravidlá poriadku v Sovietskom zväze. Spomínam si, ako mi ktosi, čo práve pricestoval zo ZSSR, rozprával o masovom úžase, ktorý vyvolalo rokovanie v Čiernej. Ľudia si uvedomili, že prvý raz v dejinách sa stalo, aby sa celé Predsedníctvo ÚV KSSZ odobralo do akejsi pohraničnej obce na rokovanie s predsedníctvom inej strany. Takýto nezvyčajný čin musel nevyhnutne vyvolať tušenie vážnej krízy.

Nechcem však vytvárať dojem, že znepokojenie nad porušovaním bežného poriadku rástlo iba za hranicami Československa. Znepokojenie doma sa viditeľne neprejavovalo, ale existovalo. Jeho nesmelé prejavy prekrývala všeobecná eufória, a preto vychádzalo najavo len v kuriózných a obskúrnych akciách, akou bol napríklad list deväťdesiatich deviatich. Vonkajšie znaky neporiadku však celkom určite znepokojovali značnú časť mocenského a hospodárskeho aparátu. Prieskumy popularity a publikovanie ich výsledkov prevrátili naruby celú dovtedajšiu skúsenosť veľkej časti funkcionárov štátneho a stranického aparátu. Do roku 1968 bola popularita považovaná za bezcenný jav buržoáznej demokracie; v reálnom socializme bol povýšením odmeňovaný skôr ten, kto dokázal presadzovať nepopulárne opatrenia. Nepopulárnosť nikdy nebola na škodu kariéry. Ťažko by sa dal vymyslieť nepopulárnejší človek, ako bol Antonín Novotný, a predsa sa stal prezidentom. Mnohí funkcionári nevyhnutne museli mať pocit, že ich postavenie už nie je také neohrozené.

Keď sa začali presadzovať návrhy na voľbu riaditeľov v hospodárskych podnikoch, zneistil aj rozsiahly hospodársky aparát. Postavenie riaditeľov, námestníkov, referentov v úradoch atď. bolo v reálnom socializme vždy trochu riskantné, ale stalo by sa neporovnateľne riskantnejším, keby sa k zodpovednosti voči tým hore pridružila ešte aj zodpovednosť voči tým dole.

Znepokojenie teda rástlo na oboch stranách, aj keď jeho percentuálne zastúpenie bolo v Československu minimálne. Existovalo však, a budúce heslo poriadku mohlo neskôr padnúť na úrodnú pôdu. Pravda, ešte stále tvrdím, že neporiadok v Československu mal až do augusta 1968 povahu prevažne povrchových zmien. Boli to najmä javové stránky verejného života, ktoré popudzovali, znepokojovali a zneisťovali spojencov v socialistickom tábore i časť mocenského a hospodárskeho aparátu doma. Nechcem však byť naivný a vyvodzovať, že sovietske vojská prišli do Československa omylom, v dôsledku nesprávneho hodnotenia povrchových javov v prevratnom vývoji československej spoločnosti. Sovietskemu vedeniu muselo byť zrejmé, že neporiadok vo vonkajších znakoch je predzvesťou hlbších zmien v celej podobe československého socializmu. Ustavičné vzývanie demokratizácie muselo skôr či neskôr nevyhnutne viesť k takému inštitucionálnemu potvrdeniu socialistickej demokracie, ktoré by sa významne odlišovalo od sovietskeho prototypu. A podobne by sa tak muselo stať aj v iných oblastiach. Sovietske vedenie preto konalo skôr, než by mohlo byť neskoro.

Chťiac-nechťiac teda potvrdzujem, že z hľadiska petrifikovaného reálneho socializmu a z hľadiska sovietskych strategických záujmov neporiadok v Československu jestvoval. Ono marxistické *pre koho* objasňuje túto otázku. Pripomínam však, že vôbec neobjasňuje otázku práva na intervenciu. A ešte menej svetla vnáša do spomienok československého ľudu na noc z 20. na 21. augusta 1968. Ľud totiž o neporiadku nevedel. Spokojne spal, na námestiach nehoreli vatry a nik nadržal stráž. V horách boli iba turisti, domáci obyvatelia využili nové možnosti a v státisícoch oddychovali na rôznych morských pobrežiach. Bola teplá noc a tí, ktorí neboli na dovolenke, chystali sa odísť ráno do práce. Takže aký neporiadok?

Na čarodejnice sa chodievalo s kladivom; intervenčná propaganda preto neprišla s heslom obnovy poriadku, ale s heslom rozdrvenia kontrarevolúcie. V predošlom tichu znelo toto slovo absurdne, a preto i zlovestne. Nik mu nerozumel.

Keď som to slovo počul prvý raz, povedal som si, že takú argumentáciu nebude ťažké

vyvrátiť, pretože my marxisti presne vieme, čo je to kontrarevolúcia. Mnohí sa o to pokúšali, mohol by som sa o to pokúsiť vari ešte aj dnes, ale neviem, načo by to komu bolo. Aj tí, ktorí sa tým slovom zašitíli, veľmi dobre vedeli, že v Československu kontrarevolúcia nebola. Chceli iba vlastnému ľudu priblížiť päťdesiat rokov starú atmosféru, aby pochopil, že sa bude konať, a s argumentáciou nech si poradia historici.

Nech bolo, ako bolo, v tú noc sa položil základ na obnovenie poriadku, na vytvorenie vzorového reálneho socializmu.

Možno v ten deň stál na chodníku deväťročný chlapec a díval sa, ako sa po ulici valia zelené tanky, rakety a samohybné delá. Možno v ňom budila obdiv mohutná technika na zabíjanie. A možno i jeho zarazil plač a hromženie ľudí, čo stáli dookola, ako aj čudné a neisté pohľady vojakov. Možno i tam stál v dave muž, ktorý si energicky, ako sa na muža patrí, pomyslel: Neplačte, hlupáci, aspoň tu zase bude poriadok! Nahlas to zaručene nepovedal. Netrúfol si — a navyše, nebolo by to taktické.

II. HLAVNÝ ČLÁNOK

Všetci, čo boli nejaký ten rok členmi komunistickej strany, pravidelne počúvali referáty a čítali stranícku tlač, poznali metódu hlavného článku. Táto metóda vychádza z predstavy reťaze. Každý spoločenský a politický problém si možno predstaviť ako reťaz čiastkových problémov, ktoré tvoria jej články. Tieto články nie sú rovnako dôležité, niektoré sú slabšie, iné pevnejšie; medzi nimi sa potom skrýva ten hlavný, na ktorý sú napojené ostatné. Ak chceme reťazou pohnúť, musíme ju uchopiť za hlavný článok.

Táto metóda sa síce neopiera o rozsiahle dialektickomaterialistické zdôvodnenia, ale mnoho ráz sa osvedčila v riadiacej praxi vládnucej strany. Celý početný stranícky aparát sa učil pracovať touto metódou, pretože zodpovedala jeho živelnému pragmatizmu oveľa lepšie než abstraktné poučky z prastarej knihy o akomsi „Antidürringovi“.

Pri obnovovaní poriadku bola metóda hlavného článku použitá v klasickej podobe. Československá spoločnosť po vstupe piatich armád predstavovala pre obnovovateľov poriadku úctyhodnú reťaz problémov. Nebola to ani reťaz, ale hŕba neprehľadne pozauzľovaných reťazí. Pre marxistov-leninovcov, ako sa vtedy nazývali, nebolo však ťažké nájsť v tejto spleti príslovečný hlavný článok. V reálnom socializme ním vždy bola i je komunistická, alebo inak nazývaná vládnuca strana. Celkové obnovenie poriadku sa preto muselo začať predovšetkým v jej strede. Presnejšie povedané v jej špičke.

Hlavných hriechov, ktorých sa môže komunistická strana v reálnom socializme dopustiť, nie je veľa. Pravda, tým najhlavnejším je oslabovanie vlastnej vedúcej úlohy. To sa neodpúšťa! Fungovanie celého systému si jednoducho vyžaduje stranu, ktorá zabezpečí úplne jednotný postup na každom kroku pri riadení štátu, kontrolu nad všetkými prejavmi verejného života, úplnú poslušnosť nižších orgánov voči centru a ešte veľa iných vecí, o ktorých sa dá dočítať v každej brožúre o vedúcej úlohe strany. A okrem toho ešte aspoň zdanie koncepcie, pokoja, sebadôvery a úspechov. To je najhlavnejší článok, všetko ostatné je vedľajšie. Varšavský list, ktorý napísalo päť komunistických strán Komunistickej strane Československa, sa tým nijako netajil. Keď strana skutočne vládne, nemusí byť dokonca ani úplne v línii, to sa jej odpustí skôr ako pokus reformovať svoje základné postavenie. Pravda, dnes je to už abeceda socializmu sovietskeho razenia, ktorú musel zvládnuť aj taký sebedovomý revolucionár ako Fidel Castro. Všetky tradičné tituly blednú pred titulom tajomníka takejto strany.

Odbočil by som od poslania tejto knihy, keby som teraz začal v jazyku straníckych dokumentov skúmať, či všetky obvinenia z oslabovania vedúcej úlohy strany boli opodstatnené, alebo nie. Pripúšťam, že Komunistická strana Československa sa v druhej štvrtine roku 1968 začala vyvíjať smerom, ktorý sa odlišoval od smeru kanonizovaného celou sovietskou skúsenosťou. V Československu si ľudia túto odlišnosť ani príliš neuvedomovali. Aktivita strany bola mnohonásobne intenzívnejšia než predtým, jej prvý tajomník bol populárnejší než ktorýkoľvek tajomník v dejinách týchto strán, zdanlivo všetko hovorilo o upevnení jej postavenia. Ale práve tento spôsob upevňovania vedúceho postavenia sa Kremľu nepáčil. Komunistická strana, s ktorou väčšina národa búrlivo súhlasila a ktorá dostala radostnú a

neorganizovanú ľudovú podporu aj okrem prvomájového sprievodu a výročných manifestácií, stávala sa podozrivou. Správna vládnúca strana má mať nepriateľov sprava i zľava, musí s nimi bojovať a odrážať pokusy o ideologickú diverziu. Zvyšky buržoázie ju musia nenávidieť. (Práve nenávisť ako pojem sa z politického slovníka v roku 1968 stratila a objavila sa opäť až v obnovenom poriadku.)

Priznávam, že v roku 1968 mi to takéto jasné nebolo. Zdalo sa mi žiadúce, aby sa vládnucej strane, ktorej som bol členom, dostávalo ľudovej podpory, a tento fakt som dokonca považoval za potvrdenie správnosti jej novej aktivity. Touto mojou bezstarostnosťou vtedy paradoxným spôsobom otriasol iba profesor sociológie na Massachusettskom technologickom ústave. Prišiel do Československa ako mnoho iných, aby sa pozrel, čo sa to tu vlastne deje. Zašli sme do krčmy na okraji mesta (v tom čase ešte nebolo treba tajiť cudzinca) a ja som mu trpezlivo vysvetľoval princípy akčného programu a všetkého, čo chce strana urobiť. On ma rovnako trpezlivo počúval. Potom si ten Američan, ktorý všetko poznal iba z kníh, upil dlhý dúšok piva a vyhlásil: „Vážení pane, ak je všetko, čo mi tu rozprávate, pravda, tak tá vaša komunistická strana vôbec nie je komunistická strana!“ Nato som si upil dlhý dúšok ja a v duchu som si povedal: Tu to máme, každý vraví, že tí Američania sú ako Rusi, ibaže bohatší. Hneď im je všetko jasné! Keby som bol mal vtedy čas uvažovať o tomto spôsobe myslenia hlbšie, nemusel som mať neskôr nehorázný pocit absurdnosti pri pohľade, ako sa proti davu ľudí znovu a znovu rozbieha tank a očividne sa ich pokúša prejsť.

Faktom však ostáva, že v čase, keď sa československí stranícki a štátni činitelia vracali po podpísaní protokolu z Moskvy, tradičná úloha komunistickej strany sa zmenila na nepoznanie. Nebolo teda ťažké vyhľadať hlavný článok. Bolo zrejmé, že v prvom rade musí byť nastolený poriadok v Komunistickej strane Československa, aby mal vôbec kto plniť vedúcu úlohu. A keď je už reč o strane, nik v reálnom socializme nemá na mysli nič iné ako jej najužšie vedenie, jej centrum, ústredný výbor a predsedníctvo, sekretariát a základný aparát na všetkých stupňoch. Členstvo je až na poslednom mieste, pretože je rovnako manipulovateľné ako všetci ostatní občania. Poriadok vo vedení československej strany nemohol v danej situácii znamenať nič iné ako jeho zmenu.

Dovtedajšie vedenie KSČ, prevažne, alebo aspoň zatiaľ prevažne dubčekovské, sa z Moskvy síce vrátilo fyzicky v poriadku, ale psychicky a morálne zlomené. Po „rozhovoroch“ muselo byť ich účastníkom jasné, že sa neodpustí nikomu, kto obhajoval československý experiment a vo svojom presvedčení vytrval. Každý bol zvažovaný, a kto sa ukázal ľahký, bol predurčený na zatratenie. František Kriegel musel odísť ihneď a bol aj bez väčšieho odporu vydaný. Aj Dubčekovi a Smrkovskému muselo byť jasné, že ich viny nebudú odpustené. Vždy ma v tejto súvislosti dráždila špekulatívna otázka, prečo sa títo ľudia okamžite nevzdali úloh, v ktorých boli sústavne ponižovaní. Hrali tak vlastne v hre, ktorá bola určená na oklamanie pobúreného ľudu. Smrkovský vo svojich pamätiach píše, že uverili iluzórnej, lež príjemnej myšlienke, že by mohli zachrániť aspoň niečo z obrodnej éry. Lenže tu skôr hrala úlohu tradícia. Márne pátram v pamäti po dákom členovi užšieho vedenia vládnucej strany, ktorý sa vzdal funkcie iba preto, že už mravne jednoducho nevládal ďalej. Vybavujú sa mi mená tých, čo boli zastrelení, obesení, očiernení a vyhodení, odsunutí do oficiálneho zabudnutia, ale ani jeden, čo by bol povedal: Odchádzam, pretože toto už robiť nemôžem! Umenie odísť nikdy nebolo silnou stránkou komunistickej politiky. Azda je to tak preto, že reálny socializmus nikdy nedovoľuje svojim politikom odísť so ct'ou, vždy iba s hanbou a so slinami pohany na tvári. A do povestného

prepadliska dejín sa nikomu veľmi nechcelo.

Táto tradícia tvrdošijného zotrávania vo funkciách pomohla režisérom československej drámy dohrať hru bez väčších ťažkostí do konca. Inak by sa im bolo režírovalo, keby najvýznamnejší politici pražskej jari boli mali dostatok historického povedomia a odmietli by hrať úlohy figúrok na strelnici. Najmä v tom čase, keď solidarita ešte azda nebola prázdny slovom, keď všeobecné vedomie spoluzodpovednosti nebolo ešte rozhlodané budúcim sebestvom.

Zaoberáme sa však skutočnými dejinami, a nie ich lepšou, no fiktívnou alternatívou. Muži januára sa síce vrátili do Prahy vo svojich starých funkciách, avšak vydaní na milosť a nemilosť tým, čo boli takí veľkorysí a dovolili im to, a navyše bezmocní proti spočiatku skrytým a neskôr otvoreným útokom pretendentov na ich funkcie. Všetko, čo nasledovalo, bolo už iba vecou obratnej taktiky a politických intríg.

V tomto období bol čas veľmi silným spojencom neskorších víťazov. Čas sa stal psychologickým faktorom prvého stupňa. Každý mohol rátať na prstoch a z jednoduchého súčtu síl mu vyšlo, že deväť prstov podopiera vojsko, moc, stratégia, skúsenosť, svetové záujmy a bezohľadnosť historickej reality; iba na jednom sa hojdá pierko nádeje. Som presvedčený, že takto si to zráтали aj samotní aktéri stratenej bitky, a potom už vytrvávali len z mravných, u niekoho väčších, u niekoho menej výrazných dôvodov. Doktorí si tak zabezpečili aspoň miesto v čítankách nejakej šťastnejšej generácie. Pomalý ústup im dal pocítiť horkosť politického pádu po kvapkách. Bola to dlhá a pravdepodobne zbytočná agónia. Bol som v tejto smutnej hre iba divákom, a tak ako v iných ľuďoch zanechala aj vo mne pocit trápnosti, mravného znechutenia a hanby. Množstvo divákov si vtedy vytvorilo trvalé a neochvejné presvedčenie, že politika je svinstvo. Toto trúchlivé divadlo malo hlboký vplyv na vznik masovej apatie, na jednoznačnú voľbu medzi angažovanosťou a neangažovanosťou v prospech neangažovaného rozvíjania súkromného blahobytu, vykúpeného formálnou lojalitou voči moci a ilúziou slušnosti v rámci súkromnej existencie. Aktéri hlavnej drámy si čestne rozdelili všetky typické úlohy; úlohy smutných hrdinov, zradcov, našepkávačov, samozvancov, prisluhovačov a podobne. Najväčšie množstvo hercov sa však schovávalo v komparze, aby sa na konci mohli pridať k tým, čo ostali na javisku. Pretože sa písal rok 1969, nik už nechcel prijať rolu kata. Nebola to však príliš úchvatná hra; v najvyšších funkciách malo Československo vždy nedostatok schopných hercov.

Okrem tejto hlavnej scény, na ktorú sa upierali objektívy televíznych kamier, bolo po republike roztrúsených mnoho vedľajších a bočných scén, na ktorých sa hrala rovnaká hra.

V každom okrese, v každom meste i dedine, v každom podniku, vo všetkých inštitúciách. Toto boli hry zo všedného života, a ako to už býva, aktéri v nich prežívali úlohy pravdivejšie než herci v tom veľkom kaširovanom historickom divadle.

V používaní metódy hlavného článku si najobratnejšie počínal slovenský politik s povestou čestného, v minulosti prenasledovaného, statočného, cieľavedomého, rozhladeného a inteligentného muža. (Pravda, nepočínal si zase až tak obratne, aby túto povesť v priebehu rokov na čele strany nevyvrátil.) Jeho cesta na vrchol moci sa začala toho dňa, keď bol v augustovom chaose zvolený za prvého tajomníka Ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska. Zjazd, na ktorom bol vtedy zvolený do vedúceho postavenia, sa ničím nelíšil od iných zhromaždení

tých dní. Vládlo na ňom zúfalstvo, protisovietske cítenie a odhodlanie nezísť z cesty k socializmu s ľudskou tvárou. Aj dr. Husák tu predniesol prísahu vernosti Alexandrovi Dubčekovi a vôbec sa netajil svojím nezmieriteľným postojom k vstupu vôjsk do Československa. Pred prepadliskom dejín sa toto zhromaždenie zachránilo iba tým, že na čelo strany zvolilo dr. Husáka.

Nikto dnes nevie, či dr. Husák myslel svoje prísahy úprimne, a či jeho nezmieriteľnosť nebola iba daňou splatenou všeobecnému pohnutiu ľudových mäs. Možno to nevie ani on sám. Nový prvý tajomník si však priniesol ešte z minulosti zakorenené znalosti taktiky a stratégie politického zápasu a iste aj závery z úvah o relativite zásadových postojov v politike, ktoré mal čas snovať vo svojom desaťročnom väzení. Vedel, že vládnúca strana môže poriadok obnoviť iba vtedy, ak ho nastolí predovšetkým vo vlastných radoch. Dr. Husák venoval preto všetky sily nastoleniu poriadku v slovenskom straníckom centre a v pomerne krátkom čase dal tomuto orgánu podobu, ktorou dosiahol uznanie u sovietskych pozorovateľov a ktorá mu získala prívržencov z radov tých, čo síce nesúhlasili bezvýhradne s jeho názormi, ale oceňovali jeho zmysel pre obnovu tradičného poriadku v strane. Dr. Husák potom už len šikovne využíval náskok slovenských straníckych orgánov v normalizácii na upevnenie vlastnej pozície a na tlak voči tým politikom v centre, o ktorých vedel, že sú pre sovietske vedenie neprijateľní.

Obratný slovenský politik to, pravdaže, nerobil jazykom neskoršieho Poučenia, ale výrazovými prostriedkami vtedajšej doby. Napríklad Smrkovský bol zbavený kľúčovej funkcie predsedu Národného zhromaždenia iba preto, aby boli v štátnych funkciách proporcionálne zastúpení Česi aj Slováci. Dr. Husák niekoľko ráz vyhlásil, že vôbec nejde o Smrkovského osobu, ale len a len o proporcionálne zastúpenie. Ako už mnohokrát v tejto hre, na obnovu žiadúcich kádrov v straníckom centre využil dr. Husák slovenské národné cítenie. V Dubčekovom prípade sa však táto metóda použiť nedala. Dubček bol k prepadlisku postrkovaný inými metódami, až napokon skončil v tragikomickej funkcii veľvyslanca v Turecku. Potom už ostávalo iba vylúčenie zo strany a miesto úradníka v lesnom závode s každodennými šikanáciami a upadaním do zabudnutia. Obratnosť tohto manévrovania mala však istú chybu krásy; tí, s ktorými sa manévrovalo, nemali možnosť obrany.

Toto všetko sa už odohrávalo v čase, keď bola pomaly umlčovaná tlač a okýpťovaná nezávislosť tých organizácií, ktoré dr. Husák nazval „nátlakovými skupinami“. (Mal zvláštny zmysel pre tvorbu absurdnej, ale napriek tomu účinnej terminológie.) Verejnosť mlčky sledovala toto manévrovanie a s uznaním prijímala aspoň to, že oproti minulosti sa všetko odohrávalo s akou-takou slušnosťou, pod čím sa myslelo, že do týchto akcií nebol zapojený štátny kat.

Keď sa potom v apríli 1969 dr. Husák postavil na čelo ÚV KSČ ako prvý tajomník, politické myslenie verejnosti bolo vzostupom muža s takou zreteľnou obrodenskou minulosťou natoľko konsternované, že to s úľavou prijali aj tí, ktorí mali neskôr skončiť vo väzení ako prvé obeť obnoveného poriadku. Dr. Husákovi sa totiž pri všetkých normalizačných činoch darilo vyvolávať dojem, že každý jeho krok je optimálnym riešením krízy v obmedzených možnostiach tvrdej reality a on sám je zárukou, že nedôjde k najhoršiemu a všetko prebehne v medziach stredoeurópskej slušnosti. Tvrdí to dodnes a niekedy som náchylný jeho presvedčenie chápať. Vychádza zrejme z krutej životnej skúsenosti, zo skúsenosti človeka, ktorý unikol šibenici len vďaka priaznivej časovej zhode, prežil dlhé väzenie a sedel ešte aj v čase, keď bolo všetkým jasné, že obvinenia proti nemu sú vymyslené. Človek s jeho skúsenosťou nepovažuje väzenie za priveľkú tragédiu a na zachovanie života politikov, ktorí prehrali v takej vysokej hre, sa celkom určite pozerá ako na veľké dobrodenie. Nikdy sa netajil presvedčením, že politika je rizikové pracovisko; on sám toto riziko zakúsil na vlastnej koži.

Dr. Husák vždy dával v politike prednosť realistickým hodnotám pred pochybnými hodnotami mravnými. Vedel, že základnou realitou politiky je moc, a o nič iné mu nešlo. Chcel moc aj za cenu lži, pretvácky, straty priateľov, straty obdivu a vážnosti u ľudu. Na ceste k moci sa jeho prejavy vyvíjali podobne ako povestné správy parížskej tlače, keď Napoleon ušiel z Elby a blížil sa k hlavnému mestu. Počul som veľmi mnohých ľudí rozprávať o tejto premene s hlbokým a neveriacim údivom. V ľudovej pamäti sa uchováva predovšetkým onen slávny obrat v prípade našich hraníc. Pred augustom prejavoval dr. Husák zjavný odpor voči zadrôtovaným hraniciam a sľuboval ich oddrôtovať. Neprešiel ani rok a všetkým dal rezolútne najavo, že štátne hranice nie sú nijaké korzo. Našlo by sa iste množstvo iných obrátov, hádam aj drastickjších. Neviem, prečo ľud pripomína vždy iba ten jeden, azda preto, že zadrôtované hranice sa naozaj nikomu nepáčia.

Keď boli k prepadlisku dejín dostrkaní všetci poznamenaní, hlavný článok bol opäť na svojom mieste. V ústrednom orgáne strany bol poriadok obnovený do takej miery, že sa mohol venovať aj iným záležitostiam, nielen sám sebe. Vedomie, že hore, t. j. v predsedníctve, vládne už jednotné a pevné odhodlanie nastoliť poriadok, malo zázračný účinok na konsolidáciu celého stranického aparátu. Všetci, čo každé ráno prechádzajú cez strážené vrátne stranických sekretariátov a štátnych úradov, vedia, že samotná ich existencia, moc, vážnosť i osobný osud sú odvodené od moci a vážnosti centra. Zbožňujú preto jasné direktívy, chcú mať istotu, že pri zavádzaní týchto direktív do života ich centrálna moc podporí a nevydá napospas ľudovému hnevu, ako sa často stávalo v minulosti. Poriadok v centre je predpokladom ich vlastného poriadku. Takýto poriadok poskytuje prehľad o osobách, ktoré tvoria os stability, ktoré možno bez obáv citovať a ktorých autoritou sa možno zaštitíť. Od hlavného článku sa poriadok odvíjal prakticky automaticky.

Keď bol teda nastolený poriadok v centre, mohlo sa pristúpiť k jeho obnovovaniu medzi

masami členstva, z ktorého deväťdesiat percent nadšene tleskalo Dubčekovi a dôverčivo podpísalo všelijaké protisovietske rezolúcie. Členstvo strany bolo ešte stále vojskom bez disciplíny, čo — ako vieme zo Švejka — neveští nič dobré.

III. TYPOVANIE

Takzvaná členská základňa vládnucej strany v reálnom socializme je ťažko definovateľné zoskupenie ľudí. Od čias, keď komunistické strany vo východnej Európe vytvárali ľudia ideovo spriaznení, ochotní priniesť obeť za myšlienky rovnosti, sociálnej spravodlivosti a slobody, uplynuli celé veky. Len čo sa z týchto strán stali strany vládnuce, zásadne sa zmenila aj ich členská základňa. Vládnutie už nie je ideovou záležitosťou, vládnutie je záležitosťou prísne praktickou.

Bol som členom vládnucej strany bezmála dvadsať rokov a pocit ideovej spriaznenosti som mal len kedysi na samom začiatku, v kruhu rovnako mladých a exkluzívne uvažujúcich ľudí. Neskôr som vo vládnucej strane stretával stúpcov najrozličnejších politických názorov. Oddaných vyznávačov lepších tradícií hnutia, obmedzených sektárov, vierozvestov straníckej mytológie, praktikov moci, cynických manipulátorov, chladných obchodníkov s ideológiou, vypočítavých kariéristov bez ideovej príslušnosti, obyčajných ľudí, ktorí sa nehlásili k nijakým ideám, presvedčených kresťanov, politických aktivistov, ktorí si v strane vybíjali prebytok energie, manažérov s ekonomickým zameraním, čo stranu chápali ako podnik, ktorý treba riadiť, a ešte veľký počet ľudí, pre ktorých strana predstavovala iba únavné bremeno schôdzí a školení. V strane som sa však stretol aj s ideovo vyspelými antikomunistami, úprimnými obdivovateľmi západnej konzumnej spoločnosti, so stúpcami konkurenčného kapitalizmu, s antisemitmi rosenbergovského založenia atď. Kvantitatívne zhodnotenie tohto stavu nemôžem, pochopiteľne, poskytnúť a ťažko sa nájde sociologické pracovisko, ktoré by sa na takúto úlohu podujalo.

Je prirodzené, že strana v takomto zložení nemôže pohodlne vládnuť bez prísneho centralistického princípu. Vládna preto iba najužšie centrum, ideovo spriaznené mocenským pragmatizmom, a členská základňa funguje len ako príjemca inštrukcií, direktív, ideových smerníc atď. Svojou početnosťou navyše vytvára ilúziu masovej základne.

Rok 1968 prebudil v členskej základni spomienku na lepšie časy jakobínskych diskusií, chuť objasniť si temné stránky minulosti a utvoriť program pre budúcnosť. Prirodzene, aj táto aktivita zasiahla iba menšiu časť členstva. V zásade nehybná základňa dostala stimulatívny úder až v deň invázie. Ten vyburcoval k ideovej aktivite skoro všetkých. Avšak v smere, ktorý vážne ohrozoval jej vládnuce poslanie.

Nové, konsolidované centrálné orgány mali na výber iba dve alternatívy: buď podobne ako v Maďarsku po roku 1956 členskú základňu zrušiť a vybudovať novú, alebo ju drasticky zdecimovať a so zvyškom urobiť poriadok. Pretože československá politická tradícia ponúka vždy skôr polovičaté riešenia, rozhodlo sa nové vedenie pre druhú alternatívu a odštartovalo, ako už viackrát v minulosti, veľkú previerku členstva. Staršia sovietska terminológia tento proces nazýva čístkou, ale v rámci nášho domáceho terminologického pokrytectva sa vždy hovorilo o previerke.

Hneď na začiatku muselo byť jasné, že zmyslom previerky nemôže byť vytvorenie akejsi novej ideovej spriaznenosti; v takom prípade by z masovej strany zostala nepočítaná sekta a ilúzia

masovej základne by sa rozplynula. Malo ísť iba o to, aby sa z členskej základne vytvoril onen starý bezideový konglomerát najrozličnejších tajných vyznaní, ktorý by spájala jedine poslušnosť a schopnosť plniť funkciu spoľahlivého príjemcu inštrukcií a direktív.

Na tento účel bola vytvorená svojím spôsobom obdivuhodná previerková schéma a členská základňa bola rozdelená do troch kategórií: zdravé jadro (nie veľmi početné), exponenti pravice (určení na vylúčenie) a pomýlení a zvedení (hlavná masa), o osude ktorých mala rozhodnúť previerka a ich ďalší postoj. Zdravé jadro preverovalo, exponenti pravice boli vylúčení a pomýlení a zvedení boli pacifikovaní. Plán bol jednoduchý a dosť jednoduchá bola napokon aj jeho realizácia.

Z čisto funkčného hľadiska to bola triezvo a vecne premyslená akcia a dodnes pociťujem akýsi rešpekt pred tou cynickou sebaistotou, ktorá vychádzala z nezvratného predpokladu, že všetka mravná a ideová pobúrenosť sa rozpadne pred holou existenčnou dilemou - mať sa dobre, alebo sa nemať dobre. Ešte tesne pred previerkami sa mi zdalo nemožné, že sa nájdu ľudia ochotní zachraňovať sa na účet iných, zdalo sa mi, že nemôžu odvolať svoju urážku, svoje pobúrenie, zúčtovanie s minulosťou plnou krívd, že nemôžu zradiť svoje tajné prísahy. A predsa sa ukázalo, že vedenie strany poznalo svoju členskú základňu lepšie než ktokoľvek iný. Napriek tomu, že vždy pohrdalo jemnými finesami politickej psychológie, presne zvažilo relativitu prísah a stretlo sa s úspechom.

Previerky mali strane znovu vrátiť akcieschopnosť v zmysle, o ktorom tu už bola reč. Mali navyše dokázať starú pravdu, že totiž nijaký pokus o reformu schváleného modelu reálneho socializmu neostane bez trestu. Z previerok malo vzísť aj poučenie pre budúcnosť. Pri takejto príležitosti sa obyčajne hovorí: aby sa už nikdy nemohla opakovať...!

A predsa sa opakuje!

Študoval som dejiny VKS(b) a sám som už nejaké previerky zažil. Aj v minulosti sa tvrdievalo, že kto má čisté štít, nemusí sa báť. Nerobil som si však žiadne ilúzie. Každá previerka oživuje inkvizičnú atmosféru, v ktorej niet miesta pre vecnú argumentáciu a dôkazové konanie. Okolo previerok sa vždy vyskytovalo množstvo slov zo záhradníckej a medicínskej terminológie. Strana sa prirovnávala k stromu, ktorý je zbavovaný suchých a zahŕňajúcich konárov, aby mohol lepšie rásť. Alebo sa hovorilo, že strana je živý organizmus, ktorý sa musí chirurgickým zákrokom zbaviť ložísk nákazy a gangrenóznych tkanív. Chirurgovia uznávali, že takéto operácie sú bolestivé aj pre nich. Táto obrazná reč mala dosť presvedčivú logiku a akosi nepripúšťala úvahy o tom, ako sa cítia tie odpílené konáre a gangrenózne tkanivá. Hlavne, že bol zachránený celý organizmus.

V roku 1970 mali teda desaťtisíce mužov a žien v Československu pociťovať, aké je to byť „odpílený“ alebo „amputovaný“. Chirurgovia pracovali na všetkých stupňoch straníckej hierarchie a v časovom poradí podmienenom postavením v nomenklatúre. Tí, ktorých smiech prešiel až neskôr, žartovali vtedy o pohrebe prvej, druhej a tretej triedy, podľa toho, či ich vylučovanie prebiehalo na úrovni vyšších orgánov, okresu, alebo základnej organizácie.

Preverovacie komisie boli utvorené z jednotlivých príslušníkov zdravého jadra a z členov strany ochotných uprednostniť prospech pred ctou a za sľúbené alebo tušené tučné odmeny

dostať tisícky ľudí do postavenia druhoradých občanov, ktorých nik nezoberie do slušného zamestnania a ich deťom sa uzatvorí cesta k vzdelaniu. V týchto komisiách boli, samozrejme, ľudia, ktorí si takto odreagúvali pomyselné krivdy a strach zo straty kariéry, čo sa ich zmocňoval v roku 1968. Ale tých nebolo veľa. Väčšina tribunálov sa skladala z členov strany, ktorí už kedysi dávno pochopili, že základným zákonom úspešného života v búrlivom období je obozretná podpora toho vedenia strany, ktoré je práve pri moci. Títo súdruhovia si sadali za previerkové stoly po celej krajine a súdili iných za postoje a činy, ktoré nedávno sami obozretné zastávali. Nepochybujem o tom, že to pre mnohých z nich nebolo ľahké a že preklínali dobu i krajinu, v ktorej sa narodili. Pridržali sa však hesla, ktoré v tom čase dosiahlo najväčšiu popularitu - nikomu nepomôžem a sebe uškodím! Z hľadiska vecného obsahu bolo toto heslo absolútne pravdivé, a pokiaľ ide o jeho mravný obsah - načo by komu bol?

Nevyhnutne sa teda stávalo, že si oproti sebe sadli priatelia a známi, spolužiaci a kolegovia, ľudia, ktorí sa dôverne poznali aj bez kádrových materiálov. Ktovie, ako hlboko sa tie stretnutia vpísali do charakteru zúčastnených osôb?

Keď som sa v tom čase dozvedal mená členov niektorých previerkových komisií, naplnil ma rešpekt pred prezieravosťou a psychologickou intuíciou ľudí zo stranického aparátu, ktorí členov previerkových komisií vyberali. Ako dokonale dokázali odhadnúť ich charakterové vlastnosti! V komisiách boli často ľudia, ktorí si už koncipovali vlastné obhajovacie reči a preklínali ľahkomyselnosť, s ktorou podpísali tú či onú pro- tiokupačnú rezolúciu. Keď potom dostali menovací dekrét, museli zahorieť obdivom k mystickej múdrosti strany, ktorá ich nezavrhla, ale poskytla im šancu osvedčiť sa na najťažšom úseku. Znamenalo to priniesť obeť, narobiť si z priateľov nepriateľov, byť tajne osočovaný a očierňovaný, obviňovaný z karierizmu; zároveň to znamenalo byť vydaný mukám seba- skúmania, poznania vlastnej zbabelosti a hanby pred sebou samým. Skoro všetci túto obeť strane priniesli. Kolovali síce historky o niekoľkých statočných, ktorí členstvo v preverovacích komisiách odmietli, ale ja som, bohužiaľ, poznal iba tých, ktorí ho prijali. A keď som sa dozvedal mená, nestačil som sa čudovať. Koľko takzvaných slušných ľudí zasadlo v tých komisiách! Možno s tajným úmyslom zachrániť každého, u koho to bude čo len trochu možné. Boli to oni, čo sa pri záverečnom ortieli tvárili nešťastne a vpašovali do záveru dodatky, že odsúdeného majú ponechať na jeho mieste, pretože inak ide o skvelého pracovníka, obľúbeného medzi ľuďmi, ktorý sa nedopustil ničoho iného, len priveľmi emotívneho postoja voči cudzím vojskám. Tieto dodatky, ktoré mali vykúpiť svedomie preverovateľov, sa u vylúčených takmer nikdy nebrali do úvahy.

Treba však podotknúť, že napriek zdanlivej dramatickosti samotného priebehu preverovania vo väčšine prípadov bol celý akt rýdzo formálny. Najmä v komisiách na úrovni kraja alebo okresu bolo už o všetkom vopred rozhodnuté. Ten, koho sem pozvali, vopred vedel, na čom je. V rámci formálnej procedúry sa obeti dalo na vedomie, že sa previnila kacírstvom a bude exkomunikovaná. Aby sa zachovalo zdanie, že nejde o administratívny akt, ale o politickú záležitosť, slovo dostala i obeť.

Absolútna väčšina členov, ktorí boli pri tejto čistke v roku 1970 vylúčení zo strany, bola straníckymi orgánmi už vopred vytypovaná. Ide o veľmi presné slovo. V straníckej reči tých čias to bolo slovo frekventované a používal ho i dr. Husák.

Znamenalo, že pri vylučovaní zo strany nebudú hrať veľkú úlohu zistené skutočnosti, viny a

zásluhy, klady a zápory, tajomstvá kádrových materiálov a podobne, ale rozhodovať bude ľudský typ preverovaného. Toto slovo perfektne vystihovalo podstatu celej akcie, pri ktorej sa komunistická strana zbavila väčšiny aktívnych, koncepčných a samostatne rozmýšľajúcich členov. Samo o sebe vypovedalo, že v previerkach pôjde o vylúčenie istého typu ľudí. Typovanie nemalo nijaké presné pravidlá a ani typ na vylúčenie nebol presnejšie definovaný. Ale stranický aparát, tá zvláštna a rozhodujúca zložka straníckej byrokracie, preukázal pri ňom rovnako obdivuhodnú prezieravosť ako pri obsadzovaní miest v previerkových komisiách. Ono prezieravé rozhodovanie sa opieralo o zvláštny druh intuície, ktorý sa vytvoril za roky praxe a ktorý stranícka byrokracia celkom nesprávne považovala a považuje za triedny cit.

Nevychádzam z predpokladu, že tento druh intuície je čosi vrodené. Je to predovšetkým produkt skúsenosti z takzvanej kádrovej práce, zo všetkých tých nekonečných zasadaní, kde sa rozhoduje o menovaní riaditeľov, námestníkov, vedúcich, profesorov a akademikov, zaslužilých a národných umelcov, majstrov športu a nositeľov radov, rečníkov na slávnostiach a pohreboch atď. Je to však aj produkt sklamaní, ktoré starostlivým kádrovákovi pripravili daktoré kádre.

Obnovený aparát použil túto intuíciu pri selekcii ľudí, ktorých sa strana mala zbaviť. Skúsené oko selektorov vyberalo predovšetkým tých, ktorí sa svojím ľudským a intelektuálnym typom vymykali zo vžitej predstavy o vernom členovi strany; až potom skúmalo skutočné hriechy z kádrového materiálu.

Mal by som teraz opísať, ako táto intuícia pracovala, na aké signály vyžarujúce z ľudských bytostí reagovala, ktoré vlastnosti a príbehy z ľudského života schvaľovala a ktoré odmietala, čo ju nútilo jeden ľudský typ zavrhnúť a iný ponechať. Ale obávam sa, že na to nestačia prostriedky obyčajnej publicistickej výpovede. Isteže, mohol by som vytvoriť stupnicu vlastností, ktoré táto intuícia oceňuje alebo zamietá. Určite oceňuje predovšetkým poslušnosť, vernosť, spoľahlivosť, priemernosť, vážnosť, opatrnosť, mravnú zakrpatenosť a podobne. Zamietá predovšetkým výnimočnosť, samostatné myslenie, veľkorysosť, tolerantnosť, priveľké vzdelanie, mravnú zásadovosť, odpor k zaužívanej terminológii, odvahu a podobne, ale aj znalosť cudzích jazykov, zmysel pre humor, iný účes ako vlasy začesané dozadu atď. Pravdaže, v hlavách selektorov neležali tieto konkrétne termíny, iba akási ich esencia, podstatu ktorej nemožno zlúčiť do jedného termínu. Na jej základe sa však v reálnom socializme dalo a doposiaľ dá rozdeľovať obyvateľstvo na typy, ktoré sú vhodné pre členstvo vo vládnucej strane, a na tie, s ktorými sú len problémy, a preto je lepšie do strany ich nebrať; pokiaľ sa tam v dôsledku nedostatočnej bdelosti dostali, treba ich zlúčiť.

Do šesťdesiateho deviateho roku nebola táto typológia natoľko zrejmalá. Až v priebehu previerok vyšla najavo tajomná sústava znakov, podľa ktorých triedenie prebieha. V rokoch, ktoré ubehli od previerok, sme si my, československí občania, osvojili onen zmysel pre poznanie ľudského typu vhodného na vládnutie na všetkých stupňoch. Preto vopred vieme, s akým človekom sa stretne za vládnúcimi stolmi v úradoch, na sekretariátoch, v pracovniach riaditeľov a vedúcich, dokážeme si skoro presne predstaviť, kto nás privíta za koženými dverami kancelárií Štátnej bezpečnosti. Sú to stále tí istí ľudia, vôbec nie zlí, ale poslušní, spoľahliví, ľudia, ktorí si nikdy nepoložia otázku o všetkých súvislostiach svojho postavenia. Riaditelia riadia, úradníci úradujú, sudcovia súdia, vyšetrovatelia vyšetrojú a referenti nereferujú, ale dbajú o to, aby sa dole plnili inštrukcie zhora. Tak to napokon vždy bolo. Sitom previerok prešli predovšetkým ľudia, u ktorých nehrozilo nebezpečenstvo, že by dakedy prekročili hranice tohto

vymedzenia, že by zapochybovali o stabilite systému, ktorému slúžia. Každý deň na nich hľadíme pri televíznych novinách, poznáme ich už podľa tváre, podľa reči; povedia vždy iba to, čo už bolo povedané sto ráz predtým, bez zaváhania zohrajú pred nami svoju úlohu funkcionára, sú sebaistí, lebo vedia, že im pred tvárou televíznych divákov nik nepoloží otázku, na ktorú by nevedeli odpovedať. Previerky boli teda dokonalé. Za celých osem rokov sa ku mne nedoniesla správa, že by niekto z preverených, znepokojený ohlasom krívd, ktorý k nemu doliehal, povedal, že miera sa naplnila a svedomie mu ďalej nedôveruje, aby slúžil bez pochybností, ako sa to stávalo v časoch, keď vládnuce stranu vytvárali ľudia všetkých typov.

Pretože v tomto zmysle bol každý vopred vytypovaný, či sa na obnovenie poriadku hodí, alebo nehodí, previerky naplnili onen známy model absurdity, zaznamenaný v diele Franza Kafku, o ktorom sa domnievam, že mu bolo kedysi v akomsi stroji času dovolené nazrieť do našej epochy. Prebiehali tisícky procesov a o rozsudkoch bolo vopred rozhodnuté. Členovia tribunálov však starostlivo zhotovovali zápisy, kládli otázky, čistili si nechty, kreslili obrázky, rozjíjali, čo bude na večeru, zatiaľ čo vopred odsúdení celé noci nespali, vymýšľali obhajovacie reči, zhromažďovali nezvratné argumenty a písomné dokumenty, chystali sa, ako to tým sudcom povedia, ako sa spýtajú: „A čo ste vlastne v tom šesťdesiatom ôsmom robili vy, koľko protisovietskych rezolúcií ste podpísali? Alebo ste vtedy neboli v škole?“ Aby potom na mieste činu zistili, že o argumenty nikto nejaví záujem a že nikoho nezaujímajú napríklad ani jazvy a vyznamenania zo starých bojov robotníckej triedy. A keď bolo po všetkom, odchádzali so zahmleným rozumom a s vedomím, že už nič nechápu.

Organizácia previerok pracovala spoľahlivo. Ak jej niekto unikol v prvej vlne, ešte vždy ostal čas, aby bol priškripaný neskôr. Preverovacia aktivita neustala, kým sa komunistická strana nezbavila všetkých, ktorí boli prekážkou pri obnovovaní poriadku. Oficiálne údaje hovoria, že z komunistickej strany bolo pri týchto previerkach vylúčených a vyškrtnutých pol milióna členov. Tak bol obnovený poriadok v členskej základni vládnucej strany obnoveného poriadku. Vládnuca strana reálneho socializmu sa tak stala avantgardou priemeru, poslušnosti a strachu.

IV. VYLÚČENIE

So mnou sa strana rozišla nedramaticky a vecne. Pozvali ma na obvodný výbor strany. S vedomím, že o všetkom už bolo aj tak vopred rozhodnuté a že rozhodnutý som i ja sám, dostavil som sa do miestnosti, kde sedelo asi pätnásť zamračených a nevlúdnych mužov. Nikoho z nich som nepoznal a podľa všetkého nikto z nich nepoznal mňa. Dali mi do rúk niekoľko stránok s vtípne vybranými citáciami z mojich článkov a statí. Prebehol som tých pár strán očami a hneď mi bolo jasné, že nič nie je prekrútené, všetko tam stojí tak, ako som to napísal. A práve na to sa ma spýtali. Odvetil som, že vety vytrhnuté z kontextu, ktoré v ich ušiach zneli neuveriteľne, som naozaj napísal ja. Pochopil som, že je zbytočné čokoľvek dodávať, nepáčil som sa im práve tak, ako sa oni nepáčili mne. Mal som byť potrestaný za to, čo som napísal, a to mi pripadalo primerané, ba akési čestné. Človek má predsa stáť za myšlienkami, ktoré sa odvážil oznámiť verejnosti. Bol som rád, že ma nevyklúčujú pre nejakú hlúposť, ktorú by som musel vyvracať. O čom sme ešte mali besedovať? O zásadách textovej kritiky? Trvalo to sotva pol hodiny; dodnes banujem, že som si neodpustil poznámku o nepresvedčivosti takého súboru viet vytrhnutých z kontextu a že som ich požiadal, aby ma nechali hodinu osamote s Leninovými spismi, z ktorých pripravím materiál na jeho posmrtné vylúčenie z VKS(b). Legitimáciu som potom odovzdal sekretárke v uvádzacej miestnosti.

Nebola to, samozrejme, tá knižočka, ktorú som dostal takmer pred dvadsiatimi rokmi za potlesku komunistov prítomných na členskej schôdzi filozofickej fakulty v Brne. Prešla mnohými výmenami v rámci obľúbenej akcie vymieňania členských preukazov. Vtedy to bola iná legitimácia, iná doba, i ja som bol iný. Viem, nešlo o dobu príliš skvelú; keby som bol býval zrelší, kritickejší a menej eschatologicky zaťažený, iste by som v nej bol objavil veľa znamení budúcich dezilúzií a sklamaní. Rozhodne však dokázala predstierať pevnú vieru vo vybudovanie novej spoločnosti, v premenu ľudských vzťahov. Prijal som ju ako vieru v slobodu, veľkorysosť, realizáciu snov, kolektívnosť a ľudskosť. Predchádzajúcu epochu sme všetci odmietli. Poznal som ju predovšetkým prostredníctvom literatúry a pripadala mi ako éra hlúposti a barbarstva. Prvá svetová vojna, druhá svetová vojna, fašizmus, kríza, nezamestnanosť... Nepoznal som spisovateľa, ktorý by o tej dobe dokázal povedať niečo slušné. Nádej v nich zrejme prebúdza iba revolúcia; nádej krvavú, svojím spôsobom aj barbarskú, ale nádej. Je teda viac-menej prirodzené, že som starú dobu odmietol a novú prijal.

Ešte väčšmi však na mňa zapôsobilo, že členmi komunistickej strany boli skoro všetci príslušníci obdivuhodnej a tvorivej generácie z obdobia medzi dvoma vojnami. Bolo iste československou osobitosťou, že všetci spisovatelia, ktorých sme obdivovali, básnici, ktorých sme mali radi, vzdelanci s celonárodnou autoritou boli buď členmi komunistickej strany, alebo ju aspoň podporovali. Mimo tohto prúdu stáli iba jednotlivci; aj tí však rešpektovali mnohotvárnú aktivitu komunistickej generácie. Navyše táto komunistická generácia s obľubou prenechávala nasledujúcej generácii svoje viery a nezlomné presvedčenia; pochybnosti si nechávala pre seba.

Najviac ma však do strany lákala potreba byť medzi ľuďmi, ktorí ju v mojom okolí bezprostredne predstavovali. Mladší učitelia a študenti filozofickej fakulty. Vari iba vtedy bolo možné vytvoriť spoločenstvo ľudí, v ktorom sa človeku zdalo, že prax sa stotožňuje s teóriou.

Toto spoločenstvo ľudí trávilo svoj čas okrem štúdia nekonečnými diskusiami, schôdzovalo, pestovalo kritiku a sebakritiku, do úmoru pracovalo na brigádach za jednu modrú košeľu, ale aj sa vynachádzavo veselilo, prežívalo prechodné i stále lásky, poskytovalo si oporu a všetkým členom presvedčenie, že nový kolektivismus je uskutočniteľný a nekonečne lepší než stará osamelosť. Dnes viem, že toto študentské spoločenstvo v starom komunistickom štýle bolo spoločenstvom výlučným, že to bola svojím spôsobom sekta, ostrov naivného a do seba uzavretého idealizmu, utopická komúna, aké sa vyskytujú vždy na začiatku revolúcie, kým sa nerozplynú v reálnom živote. Do tohto spoločenstva len vzdialene doliehal ohlas obyčajného života a začínajúcej brutality. Tu ešte vládla tolerancia a pochybnosti boli vítané, pretože sa ich možno zbaviť iba v otvorenej diskusii.

Nevlastnil som legitímáciu strany príliš dlho, keď som bol s celou sektou pozvaný na veľký aktív, kde nám oznámili, že generálny tajomník strany bol odhalený ako zradca a že by sme mali dôrazne žiadať, aby bol spravodlivo obesený. Brutalita predsa len vtrhla do naivného idealizmu nášho študentského komunistického spoločenstva. Vtedy doň pribudol nový člen. Mal za sebou štúdium v Sovietskom zväze, ale prerušené pre akési vnútorné spory, ktorým sme my doma nerozumeli. Rýchlo sme sa spriatelili. Raz sme sa prechádzali po meste skoro do rána a diskutovali sme. Môj nový priateľ mi rozprával o tom, že sa ako člen mládežníckej delegácie stretol s Jurajom Dimitrovom. Rozprával mi o jeho modrých očiach a o pocite, ktorého sa nevie zbaviť. Bol to pocit, že Dimitrov chce v predtuche smrti povedať mladým ľuďom čosi nesmierne dôležité. Ale nepovedal. V ten istý večer môj priateľ vyhlásil, že v marxizme musí byť chyba. Takže to predsa bolo vyslovené. Nášmu mladistvému sklonu k zjednodušovaniu skvelo vyhovovala predstava marxizmu ako uceleného projektu, v ktorom je všetko presne rozpracované. Ak sa teraz presviedčame, že spoločnosť budovaná podľa tohto projektu vykazuje hrozivé deformácie, musí sa niekde v samotnom projekte skrývať utajená chyba. Projekt bude treba znovu preskúmať a chybu objaviť. Dost' práce na celé roky!

Obrazne povedané, takmer všetci členovia spomínaného študentského spoločenstva sa neskôr venovali hľadaniu chýb v projekte novej spoločnosti, nejednu objavili a usilovali sa, aby bola ako chyba aj uznaná. Dozvedali sme sa o sebe a zdalo sa, že pri istej trpezlivosti sa projekt i jeho realizáciu darí zbavovať najhorších chýb. Trvalo to do 21. augusta 1968.

Vo chvíli, keď píšem tieto riadky, je ono prvotné komunistické spoločenstvo dôkladne rozohnané. Priateľ, ktorý mi rozprával o nutkavom želaní Juraja Dimitrova vysloviť akési varovanie, žije v Mníchove a zratúva chyby marxizmu. Iný je už štyri roky väzňom socialistického štátu. A ďalší je profesorom na štátnej univerzite v Illinois. Mnohí sa tak ako ja živia manuálnou prácou. Bývalý básnik vraj po bavorských dedinách reštauruje starý nábytok. Vtedajšie študentky majú dnes deti, ktoré nesmú študovať. Počul som, že jeden z nás pije. Iba ten, čo už vtedy nemal rád pochybnosti a radšej hlasno vyspevoval, je dodnes tajomníkom okresného výboru. Keď za ním prišla moja plačúca žena orodovať za prijatie syna na vysokú školu, stroho ju odmietol.

Počas tých dvadsiatich rokov medzi vstupom a vylúčením z vládnucej strany som, samozrejme, mnoho vecí pochopil. Vedel som o svojej vládnucej strane skoro všetko. Za dvadsať rokov spolužitia sa toho veľa neutají. Diskutoval som a nudil som sa na schôdzkach, aktívoch a konferenciách, zasadal som vo výboroch a komisiách. Hlasoval som za a niekedy i proti. Bol som aj potrestaný a poslaný do praxe. Niekoľkokrát som bol zvolený, pretože v strane býva každý navrhnutý kandidát zvolený. Mýtus, ktorý Stalin vyvolal výrokom, že komunisti sú ľudia zvláštneho razenia, sa rozplynul. Odovzdanie straníckej legitímácie sa už nedotklo nijakej citlivej oblasti v mojom vedomí, všetky sklamaná som už mal za sebou.

Krátko pred svojím vylúčením som bol s celým výborom straníckej organizácie pozvaný na zasadanie vysokoškolského výboru. Chirurgický zákrok, ktorým som bol odrezaný od celého organizmu, vykonali vlastne už tam. Tam som si aj odbavil poslednú rozlúčku s poslednými ilúziami. Pretože vo výbore sedeli ľudia, ktorých som poznal, vysokoškolskí učitelia, kolegovia, niekoľko priateľov; vedel som o nich dost' a oni vedeli dost' o mne.

Na tomto zasadaní sa odohrala malá psychodráma, ktorej liečebné účinky cítim dodnes. Tajomník mestského výboru si vzal slovo, obvinil výbor z pravicových hriechov a v závere vyhlásil, že je hanba, ak v tomto výbore ešte stále zasadám. Stupeň boľševizácie jednotlivca sa dá merať podľa toho, aké nehoráznosti dokáže povedať človeku do očí. Najefektnejšie je to však v prípade, keď všetci vedia, že sa obidvaja zainteresovaní dobre poznajú. Už predtým som bol párkrát svedkom boľševickej tvrdosti tohto druhu a zakaždým mi to vyrážalo dych. Dvaja ľudia sa povedzme poznali od detstva či od mladosti, vedeli o sebe všetko, často sa opití objímali. V stránickej psychodráme sa odrazu začali oslovovať súdruh a obviňovať sa z politických a iných zločinov, ktoré, súdruhovia, v konečnom dôsledku škodia strane a celej spoločnosti. Obyčajná nevráživosť, ľudské nepriateľstvo, ktorého príčiny boli zväčša banálne, sa tu obliekali do mystického stránického rúcha, aby zúčastnených až tak veľmi neponižovali. Hrubá nadávka by však bola nepomerne ľudskejšia.

Hľadel som do tvári prítomných a vari som čakal, že niekto vstane a povie dáku oslobodzujúcu vetu, napríklad: Páni, čo tu blbneme? Ale nič podobné sa nestalo. Všetko prebiehalo podľa nepísaného rituálu, ktorý bol zrejme odvodený z mocenských sporov na vyššej úrovni. Väčšinou mlčali; niekoľko členov výboru obvinenie zopakovalo, jeden miernejšie, druhý neľútostnejšie. Môj najlepší priateľ, tak som sa aspoň nazdával, bol bledý a mlčal. Vôbec nešlo o nejaký ideový spor, každému bolo jasné, že ide najmä o to, vylúčiť ma zo strany, zbaviť zamestnania a vydať perzekúciu, o ktorej vtedy ešte nikto nemal presnú predstavu. Z minulosti sa dalo usudzovať len na to najhoršie. Všetci však vedeli, ako ľahko by sa mohli ocitnúť na mojom mieste, strach im bránil súvisle rozprávať, a preto sa obmedzili na úsmev alebo na srdečnú poznámku cez prestávku. Pochopil som, že sa tu utvára základňa na obnovenie poriadku, a už som medzi nimi nechcel byť. Prítomní boli zahrúžení do úvah o sebe, mysleli na možnosť odvolania z vysokoškolských funkcií, mysleli na unikajúce perspektívy postupu po vedeckých rebríčkoch. Ako sa uživím po päťdesiatke? Práve som dostával chatu a chcel by som ju ešte využiť.

Pochopil som, že svojou existenciou vzbudzujem odpor; bol som príkladom škodlivej zanovitosti, hlúposti a nechápavosti. Dospievali k názoru, že na zvyšku svojho presvedčenia trvám iba z povýšenosti, prehnaného sebavedomia a z podozrivej snahy odlišiť sa od ostatných. Alebo z nepochopenia vážnosti celej situácie. Alebo azda z dákeho iného neznámeho dôvodu.

Samozrejme, členovia výboru, obvinení spolu so mnou, bránili mňa i seba, ešte sme boli na jednej lodi. Prežívali svoju vlastnú psychodrámu.

Neskôr som mal dost času premýšľať o zmysle tej hry, v ktorej mi prideliли neslávnu úlohu. Pochopil som, ako ľahko možno zastrašiť aj vzdelané a dôstojné zhromaždenie. Pochopil som, že takto to bude prebiehať všade a že poriadok bude obnovený. Pochopil som, ako málo vlastne človeka zasiahnu všeobecné modely ľudských situácií, ktoré od vekov rozpracúva kultúra. Chodíme do divadla a poznáme už naspamäť všetky tie drámy o cti, pravde, solidarite, predajnosti a zbabelosti. Čítame o tom v knihách, čítame o tom v histórii. Keď však odrazu stojíme tvárou v tvár situácii, ktorá tak nápadne pripomína modely z kníh, divadiel a filmov, ihneď túto podobnosť zaženieme. Pretože život je iný, čo má život spoločné s knihami, s divadlom alebo s históriou? Iným ľuďom sa azda niečo podobné stáva, ale nepripúšťame, že by sa to mohlo stať nám. Celkom, ako keď sa dívame na scénu po autohavárii. Áno, také hrozné veci sa stávajú, ale stávajú sa iným ľuďom. Rovnako je možné, že iní ľudia sa postavili proti

bezpráviu, neboli ochotní vyhlásiť lož za pravdu a riskovali kožu. Nám sa to však nestáva. Odmietame vidieť situácie, do ktorých sa dostávame, tak vyhrotene. V našej domácej kultúre sa predsa riešenie vždy nájde aj bez drastických konfrontácií. Odovzdáme pol pravdy za pol lži, zo zásad vyklúčujeme, a česť je vnútornou záležitosťou svedomia. Národný umelec, ktorý venoval jedno zo svojich diel Alexandrovi Dubčekovi, mi povedal, že keď sa strieľa, správny vojak sa skrýva v zákope. Hlavu vystrčí, až keď strelba utíchne. Svoje ďalšie dielo spomínaný umelec venoval pätnástemu zjazdu.

Len jediný človek z môjho okolia prijal celú situáciu v jej modelovej jasnosti. Bol to môj bývalý študent, mladý a talentovaný hudobný skladateľ. Dobrovoľne si vybral rovnaký údel. Povedal, že verí v tie isté zvyšky právd ako ja. Urobil to bez môjho vedomia. Bol, samozrejme, rovnako potrestaný. Dúfam, že už vtedy vedel, že ten čin mal iba jediný význam, význam preňho samého, pre jeho sebaúctu a pre podobu jeho ďalšieho života. Okrem obdivu, úcty aj ľútosti, ktoré vzbudil vo mne.

Dá sa povedať, že dvadsať rokov ma pripravilo tak dobre, že som do éry obnoveného poriadku vlastne ani nemohol vstúpiť ako člen strany. Zväzok bol teda zrušený bez veľkej bolesti. Možno, že strana sa ani veľmi nelíšila od tej strany, do ktorej som ako študent vstupoval. Ja som sa však líšil od toho študenta.

V. INFORMÁCIE

Keď bol hlavný článok reťaze, t. j. komunistická strana - od vedenia až po členskú základňu znovu ukovaný a spevnený, bolo už omnoho jednoduchšie pripájať naň ďalšie články obnovy poriadku. Na nový poriadok čakalo národné hospodárstvo, masové organizácie, celá kultúra, a najmä informačný systém. Ten na prvom mieste, pretože riadenie informácií je základnou podmienkou poriadku v reálnom socializme.

Nenadarmo bol stav v informačných prostriedkoch zahrnutý vo varšavskom liste medzi hlavné výčitky. Informácie sú ne- uralgickým bodom reálneho socializmu, celý organizmus spoločnosti poplašne reaguje na každú neusmernenu informáciu, ihneď ju obklopí dohadmi a prijíma ju ako signál poruchy v totálnom riadení. Táto citlivosť sa vypestovala rokmi návyku na čítanie novín, počúvanie rozhlasu a televízie. Už nezvyčajná fotografia, úprava správy, absencia bežnej frázy na obvyklom mieste často vyvolá lavínu špekulácií. Najmä sovietska spoločnosť je v tomto ohľade vytrénovaná až po stupeň dokonalosti. Predstava nezávislosti informačných prostriedkov od oficiálnych stanovísk vlády je pre ňu taká vzdialená, že často dochádza až k neveriteľným nedorozumeniam v interpretácii informácií prichádzajúcich z ostatného sveta.

Lahko sa preto dá pochopiť podráždenosť, s akou sovietske oficiálne miesta reagovali na postupné uvoľňovanie tvrdých pravidiel riadenia informácií, ku ktorému v Československu dochádzalo už v šesťdesiatych rokoch, a najmä na spontánnu explóziu informácií, ktorá nastala v priebehu roku 1968. Celkom opodstatnene sa nazdávali, že tento stav je dôsledkom slabnúceho postavenia strany v spoločnosti a príznakom ideologického rozkladu. V ideológii reálneho socializmu sa totiž nikdy nešetrilo dôrazom na otázku riadenia informácií. Bola to vždy záležitosť ideologickej abecedy, ktorá vychádzala z utilitárnej interpretácie Leninovho článku o straníckosti v literatúre a niekoľkých trochu podobných teoretických relikvií, najmä však zo skúseností pol storočia trvajúcej cenzúrnej praxe. Nedalo sa teda predpokladať, že by vedenie československej komunistickej strany túto otázku nepovažovalo za dostatočne dôležitú.

Ani to tak nebolo. Naopak, v Československu sa od roku 1948 vyvinula solídna úradná štruktúra riadenia informácií so všeobecne známou cenzúrnou praxou. Ani v rokoch najtvrdšej prísnosti však nedosiahla sovietsku dokonalosť a pokiaľ sa pamätám, pravidelne dochádzalo k tlačovým aféram, ktoré vznikali v dôsledku hlúposti alebo oklamania cenzúry. Vtedy nasledovali výbuchy zúrivosti na najvyšších miestach, čistky v redakciách, šrotovanie kníh a pod. Táto hra na odvalu mala v literárnych a novinárskych kruhoch veľkú tradíciu. Onen mravný mýtus, ktorý obklopoval statočné zápasy s cenzúrou, však podľa mňa preda len korenil v povedomí celého storočia relatívnej tlačovej slobody, ktorá síce nemala povestnú anglickú slávu, ale v porovnaní s totálnou likvidáciou v ére reálneho socializmu pôsobila povzbudzujúco. Z mravného hľadiska bolo všetko jasné, pre píšúcich ľudí bol cenzor jednoducho netvorom a objektom nespočetných ohováračských historiek. V ich prostredí sa však nikdy vážne nehovorilo o slobode tlače, podobne ako sa v obesencovom dome nehovorí o povraze. Cenzúra totiž nemala za úlohu zabrániť uverejneniu kritiky socialistického zriadenia, tú by sa nik neodvážil zadať do tlače; bola tu skôr nato, aby udržiavala oficiálnu jednotvárnosť vo všetkých informačných prostriedkoch a predišla publikovaniu každej myšlienky, ktorá nebola stokrát vopred prežutá. Nebola to cenzúra

proti zameraniu tlače, ale proti jej úrovni.

V Československu však nič nie je dokonalé, najmä nie úradné výkony. Mentalita skeptického, posmeškárskeho a neporiadneho národa postupne narušila úplnosť systému riadenia informácií a v občasných medzerách sa objavovali osviežujúce plody myšlienkovvej i umeleckej originality. Rovnako v tlači, ako aj v rozhlase, v televízii, vo filme a vo všetkých prostriedkoch masovej komunikácie. Aj cenzori sú iba ľudia a ako ľudia často podliehali tlaku verejnej mienky. Tak ako sa vo väzení môže zavše vytvoriť porozumenie medzi dozorcami a väzňom, tak dochádzalo často aj k istej tolerancii a vzájomnému rešpektu medzi cenzormi a redaktormi. Výsledkom celého toho komplexu bol rozširujúci sa priestor pre úroveň, kritické myslenie a sviežosť v práci masových médií. To sa, samozrejme, prejavovalo v rastúcej miere kritickosti voči zjavným chybám spoločenského systému, v šírke predkladaných problémov, v pestrosti tvorby, ktorá sa začínala napríklad provokujúcou filozofickou analýzou nejakého živého problému v mesačníku s obmedzenou publicitou a končila sa hoci modernou televíznou zábavou pre milióny divákov. To všetko sa dialo od roku 1963 - a tak už pred januárom 1968 vládla v tejto oblasti taká miera relatívnej slobody, akú dovtedy, s výnimkou krátkeho obdobia v Poľsku v roku 1956, dejiny reálneho socializmu nezaznamenali. Táto relatívna sloboda bola síce mnohým štátnym predstaviteľom trňom v oku, nebolo však jednoduché otvoriť ju na ňu zaútočiť. V Československu sa vtedy aj neverejnými cestami rýchlo šírila zlá povest' nepriateľov malej domácej slobody tlače a nebolo veľa politických činiteľov, ktorí by si na nej zakladali. Toto obdobie neobyčajne pozdvihlo verejnú pôsobnosť väčšiny tvorivých osobností tlače, rozhlasu a televízie. Mnohí z nich si už vtedy získali pozoruhodnú politickú i mravnú autoritu, na ktorú aj niektorí politici hľadeli so závišťou. Bol to nový moment v tradíciách informačného systému v reálnom socializme, ktorý sa inak usiluje o anonymitu a v spíkroch by najradšej videl iba tlmočníkov úradných správ. Ibaže v dôsledku prirodzeného vývoja sa namiesto tlmočníka úradných správ stále častejšie presadzoval komentátor; dokonca i hlásatelia správ tlačových agentúr dokázali hlasom a výrazom naznačiť, že ich väčšmi tešia správy na podporu demokratického vývoja než iné informácie. Autorita publicistov v masmédiách však nepramenila len z ich profesionálnych predností, rástla i preto, že informačná sieť často plnila tie demokratické funkcie, ktoré boli vo výlučne politických inštitúciách dávno umŕtvené. Autoritu nezískavali iba rýdzo politickí komentátori, ale aj spisovatelia, herci, speváci a všetci tí predstavitelia kultúry, ktorí prostredníctvom komunikačných prostriedkov povzbudzovali nádeje na demokratický vývoj v krajine. Všetci títo ľudia sa značne podieľali na tvorbe verejnej mienky a denne potvrdzovali teoretické postuláty o význame masmédií v modernej spoločnosti; zároveň treba povedať, že väčšina z nich v tom období na tento význam dorástla. Aj preto sa v augustových dňoch mohli stať prirodzenými hovorcami národa. Nikto z nich sa nemusel predstavovať; ľudia ich poznali doslova po hlase. O tom sa však už popísalo veľa chvály. Hoci by som sa celkom rád zdržal pri opisovaní pozoruhodného výkonu moderných informačných prostriedkov v Československu, predsavzal som si, že budem písať o ich úpadku a skaze, ktoré sprevádzali obnovenie poriadku.

Z úlohy, ktorú informačné prostriedky zohrali v takmer celých šesťdesiatych rokoch, a predovšetkým v roku 1968, úplne jasne vyplývalo, že k obnoveniu poriadku nedôjde, pokiaľ nebudú opäť pevne v rukách strany a štátu. Inými slovami, bolo nanajvýš potrebné začleniť informačné prostriedky na miesto, ktoré im podľa učenia a tradície reálneho socializmu prislúcha. Toto učenie sa rozhodne neopiera o klasikov. V Marxovi a v Engelsovi sa ani pri najlepšej vôli nedá nájsť text, ktorý by podporoval tézu o totalnej kontrole informácií. Naopak,

známym sa stal Marxov výrok, že cenzúra je civilizovaná obluda. Podporu nájdeme skôr u Cabeta, ktorý s reptaním na mäťúcu rôznorodosť slobodnej buržoáznej tlače zavádza v utopickú Ikáriu len jedny ústredné noviny, z ktorých potom provinčné plátky odpisujú základné informácie. Keď som kedysi čítal *Cestu do Ikárie*, okamžite som si povedal: Hľa, predobraz tlačovej praxe reálneho socializmu! Vedecké učenie o cenzúre neexistuje. Existujú iba jednotlivé konfúzne postuláty o straníckosti tlače, o jej organizátorskej funkcii, triednom zameraní a podobne. Totálna reglementácia informácií sa v reálnom socializme vytvorila z požiadaviek praxe a nikomu sa ju nepodarilo vierohodne teoreticky zdôvodniť.

Teoreticky sa najčastejšie kultivoval výchovný účel tlače a informácií. Tento výchovný účel bol však od začiatku v podstate iba rúškom sústavného filtrovania nepríjemných informácií, skresľovania skutočnosti a otvorenej utilitarnej lži. Výchovné hľadisko automaticky produkovalo množstvo výhrad proti pravde. Počúval som ich tak často, že ich viem dodnes naspamäť. Platí, že pravda lieči, ale liek podávaný naraz vo veľkej dávke škodí; lepšie je podávať ho po kvapkách. Novinár nesmie byť iba producentom faktov, každý fakt musí interpretovať z triedneho hľadiska. Čitateľom nemožno poskytovať výber hľadísk; treba ich chrániť, aby si nevybrali to horšie.

Obnovenie poriadku ani nepotrebovalo žiadnu teóriu na likvidáciu posledných zvyškov slobody tlače. Stačilo uviesť do praxe známy model totálnej kontroly písaného a hovoreného slova, aký existoval v päťdesiatych rokoch, prípadne s vylepšeniami, ktoré sa osvedčili v bratských krajinách. To znamená, postaviť informačné prostriedky do absolútnej podriadenosti strane a štátu a toto postavenie aj organizačne zabezpečiť. Druhá úloha bola splniteľná až po previerkach, ktoré automaticky vyradili z činnosti v masmédiách absolútnu väčšinu tých, ktorí im v minulosti vpísali spomínaný pozoruhodný ráz.

Bolo vcelku jednoduché zabrániť, aby sa akákoľvek nežiaduca informácia dostala na verejnosť. Na tento účel bola obnovená cenzúra. Táto negativistická predstava poriadku bola však iba prvým krokom k obnove ideálnej podoby masmédií v reálnom socializme. Zložitejšou sa ukázala pozitívna úloha. Prebudiť k životu propagandu, ktorá by sústavne a čoraz naliehavejšie zhodnoverňovala ideové kotrmelce tejto zvláštnej doby. Aj to sa podarilo, hoci mne i mnohým ďalším sa to zdalo neuskutočniteľné. Už v roku 1972 v Československu bezchybne fungovala celá sústava riadenia informácií. Československé masmédiá zaplavila známa perfektná jednomyselnosť, sivá jednotvárnosť oficiálnych správ, bombastická polemika s bezbrannými protivníkmi, bezbrehá oslavnosť, fanfárový optimizmus a absencia akejkoľvek myšlienky, ktorá by presahovala realitu reálneho socializmu.

Staré známe kadluby na formovanie podoby správ a informácií sa znovu naplnili. Opäť vyšli úvodníky prekypujúce frázami, ktoré čítajú vari len ich autori, opäť sa ozvalo známe poradie správ, začínajúcich únavným výpočtom štátnych návštev alebo blahoprajných telegramov, v ktorých sa nedovoľuje skracovať názvy bratských strán a štátov. Vo filmových šotoch sa rozbehli traktory a kombajny, začali sa krútiť kolesá tovární a vylievalo sa železo z hút, vybraní predáci začali odriekať frázy o záväzkoch, v novinách sa objavili reportážne fotografie z pracovísk, ktoré o ničom nereportujú a majú iba funkciu abstraktného ornamentu, riaditelia začali pred kamerou rozprávať o plnení plánu, štátnici sa opäť bozkávajú a objímajú, predsedníctvo vstáva a tleska rečníkovi, vzápätí sa poslušne dvíha plénum a pridáva sa k potlesku. Kapitalizmus nám ukazuje tvár biedy, nezamestnanosti, zločinnosti v mestách a zapredanosť svojich politikov, komentátori vystačia s dvoma tisíckami slov. Strane neprekáža, že

zadúšajúca záplava propagandy odpudzuje, nudí a vlastne ničí jej zámer; je vítanejšia ako triezvosť, vecnosť a dobre myslená kritika. Nič nesmie pripomínať deštruktívnu minulosť. Lož sa dá ospravedlniť, ak slúži veci.

Reálny socializmus žiada, aby predovšetkým po formálnej stránke vládol v systéme informácií poriadok. To znamená, že sa v podstate neskúma efektívnosť, pôsobivosť a presvedčivosť, ba ani vecná pravdivosť informačných útvarov v masmédiách; dôležité je, aby vytvárali dojem, že slúžia štátnej politike a bezprostredným záujmom strany. Mlčky sa pritom predpokladá, že občania nie sú takí padnutí na hlavu, aby verili všetkému, čo sa im prostredníctvom informačných prostriedkov vtíka do hlavy. V súlade s týmto predpokladom občania informačným prostriedkom neveria, sú presvedčení, že tieto prostriedky v najlepšom prípade oznamujú iba pol pravdy a ešte častejšie ju celkom zamlčujú. Sú náchylní veriť skôr opaku toho, čo počujú. Ak informačné prostriedky pričasto opakujú, že k zvýšeniu cien nedôjde, vytvorí občania pred obchodmi fronty a pre každý prípad sa zásobia.

Celá táto maškaráda lži a naivnej propagandy má však ešte jeden zmysel. Vytvára v človeku akúsi normu na hodnotenie bežných záležitostí, vytvára jednoduchý ideologický návod na obozretné správanie. Občan sa z informačných prostriedkov na názorných príkladoch dozvedá, čo sa smie, a čo sa nesmie, čo štát odmeňuje a čo trestá, kto sú priatelia a kto nepriatelia, čo je čierne a čo biele. Prostredníctvom riadených informácií dostáva zložitá problematika vnútorného života spoločnosti a zamotanosť vonkajšieho sveta akúsi uniformu, podľa ktorej ju možno ľahko spoznať. Keď si občan toto základné rozoznávanie uniforiem osvojí, jeho život je jednoduchší, nedopúšťa sa politických omylov z naivity. Medzi uniformovanou problematikou sa pohybuje ako v známom svete, nemusí sa obávať, že sa potkne, že ho niečo zaskočí. Keď nechce, nemusí vôbec myslieť. Ak túži predniesť na schôdzi prejav, stačí, že stručne zopakuje, čo si ráno prečítal v novinách, a bude mať úspech, pretože aj tak nik nečaká, že niečo vymyslí sám. A tak typ riadených informácií obratne využíva nákazlivú lenivosť občanov triediť a posudzovať dodané informácie vlastným rozumom. V štátnom záujme sa tu vlastne odohráva na konzumentovi rovnaký podvod, aký už oddávna bezočivo rozvíja bulvárna tlač v krajinách so slobodou tlače.

V roku 1968 stáli ľudia v radoch pred novinovými stánkami, aby si prečítali daktoré vzrušujúce odhalenia. S istou prirodzenou rozkošou čítali neslýchané impertinencie. Počul som však i nejedno priznanie sa k nechuti nad rôznosťou názorov. Mnohí neboli ochotní vyberať si a mnohí ľutovali, že sa stratila spomínaná jednoduchá norma dobrého správania, že problematika verejného života prestala vystupovať v poznateľných uniformách. Táto masová náchylnosť k jednoduchosti zapríčinila, že krátka sloboda tlače nemala mimoriadne široké zázemie. Preto sa dost' ľahko ujalo demagogické heslo, že všetko nešťastie zavinili vlastne novinári. To heslo navyše mnohým ľuďom poskytlo ospravedlnenie, že boli zvedení a pomýlení nezodpovednými pracovníkmi informačných prostriedkov. Obnovený poriadok využil toto nevyspelé cítenie na vcelku nekomplikovanú perzekúciu novinárov, publicistov a vôbec všetkých, ktorí sa podieľali na formovaní verejnej mienky.

VI. PROSKRIBOVANIE

Metóda zákazov je síce účinná, ale nič nerieši definitívne. Zhruba od druhej polovice roku 1969 mal nový režim poruke všetky mocenské prostriedky, aby akémukoľvek kritickému hlasu zabránil preniknúť na verejnosť. Na tento účel bol dokonca vytvorený úrad; jeho krycí názov bol Úrad pre tlač a informácie, pretože inak to bol najmä úrad na kontrolu tlače a informácií. V jeho podobe bola obnovená stará cenzúra, ale nikdy sa už neobjavila stará cenzúrna prax. Neobnovili sa staré praktiky vzájomného klamaní, úskokov, handlovania s vetami a výrazmi. Predstavitelia nového režimu boli odhodlaní neopakovať staré chyby.

Predbežná cenzúra je v podstate civilizovaná inštitúcia; je to síce obluda, ako hovorí Marx, ale obluda civilizovaná. Predbežná cenzúra má možnosť zabrániť, aby sa „nenáležitá“ veta alebo článok dostali na verejnosť, ale nemôže zamedziť, aby takáto veta a takýto článok boli napísané. Predbežná cenzúra pôsobí na autorov, alebo aspoň na daktorých z nich, ako výzva. Autori sa ju usilujú provokovať, podvádzať, obalamutiť. Sníma z nich navyše zodpovednosť za uverejnenú drzosť. Na vine je cenzúra, ja som to tak nemyslel, mohol sa zakaždým počas jej existencie vyhovárať autor. A teda napriek tomu, že cenzúra bola pre československú inteligenciu najnenávidenejšou inštitúciou, bola to v skutočnosti inštitúcia civilizovaná a bolo jej škoda.

Nové vedenie strany hľadalo účinnejšie spôsoby, ako uviesť do poriadku celý systém informácií. Čím je takýto systém informácií rozmanitejší, tým horšie sa kontroluje. Režim sa teda rozhodol pre najjednoduchšie riešenie. Presne v štýle Etienna Cabeta zrušil rozmanitosť, aby ľud nebol mätený. Tlač bola teraz usporiadaná prísne hierarchicky. Na vrchole tlačovej propagandy bol postavený ústredný orgán strany, ktorý určuje základný tón všetkej tlače, základný postoj k udalostiam a ich interpretáciu. Tak to bolo napokon vždy, alebo to aspoň malo tak byť. Lenže ostatná tlač po celé roky toto postavenie *Rudého práva* a *Pravdy* nerešpektovala a v šesťdesiatom ôsmom roku zavládol aj v týchto orgánoch ináč absurdný trend k nezávislosti. Nový režim ho zlikvidoval už v zárodku a vybudoval z ústredného orgánu vzor, podľa ktorého sa mali riadiť ostatné noviny. Tie sa museli obmedziť na rozomieľanie a mechanické opakovanie hlavnej línie. Na nižších stupňoch pyramídy sa usadili celoštátne odnože ústredného orgánu strany, reprezentujúce masové organizácie. Dostali právo v podstate odpisovať súhrn najdôležitejších informácií a dopĺňať ich o vlastnú odborársku, mládežnícku, vojenskú, športovú, poľnohospodársku a podobnú špecifiku. Ešte nižšie klesla v tejto hierarchii provinčná, krajská a okresná tlač, v kompetencii ktorej je naozaj výlučne domáca kuchyňa; z fabrík nášho okresu, z polí nášho okresu, náš okres navštívila delegácia... Obnovovatelia poriadku bez zábran zrušili všetky noviny a časopisy, ktoré sa do tejto hierarchie nedali vtesnať. Od roku 1969 do roku 1970 zanikli desiatky časopisov a revuí, mnohé z nich s dlhoročnou tradíciou a na úrovni porovnateľnej s lepšou časťou nezávislej európskej tlače. Predovšetkým boli zlikvidované týždenníky s celoštátnou pôsobnosťou, mesačníky a revue s kultúrno-politickým zameraním, ktoré vlastne vytvárali atmosféru jari 1968. Boli natoľko preniknuté chorým liberalizmom, že ich nebolo možné liečiť. Tak boli zo dňa na deň a bez náhrady zrušené týždenníky umeleckých zväzov, odborné časopisy a všetky periodiká, ktoré by mohli kedykoľvek v budúcnosti sťažovať kontrolu nad celým systémom. Spočiatku boli daktore časopisy iba pozastavené; pozastavenie sa predlžovalo, až sa z neho napokon stala definitíva.

Doslova v jedinom okamihu zmizli z čitateľskej ponuky desiatky najlepších časopisov a obnovenému poriadku sa dodnes nepodarilo túto medzeru zaplniť. Zakázané časopisy mali státisícové náklady a v šesťdesiatych rokoch spolu s divadlom, filmom, televíziou a rozhlasom formovali vysokú úroveň československej kultúry tohto obdobia. V tejto súvislosti som zažil hlbokú dezilúziu, ktorá sa týkala kultúry vôbec. Bol som vychovaný vo viere v nezastupiteľnosť a nepostrádateľnosť kultúry v živote národa, v presvedčení o nevyhnutnosti permanentnej diskusie o jej hodnotách a smerovaní, o nevyhnutnosti jej každodennej prítomnosti vo vedomí čítajúcej menšiny národa. Odrazu som sa stal svedkom náhleho zmiznutia podstatnej časti modernej kultúry, a zdanlivo sa nič nestalo. Osobne som poznal desiatky ľudí, ktorí týždenne čítali päť-šesť najdôležitejších časopisov; každý kontakt, každá diskusia sa fakticky začínala až na hranici informovanosti, ktorú tieto časopisy sprostredkúvali. Odrazu to všetko ustalo; čas sa predĺžil, pretože nebolo čo čítať. Až v tom momente som pochopil hĺbku krízy, do ktorej sa národná kultúra dostala; dodnes sa podobá na maňuškové divadlo, robí pajáca na osvetlenom javisku, ale to najdôležitejšie sa aj tak odohráva za kulisami. Od tých čias sa každá diskusia začína klebetením, ktoré nahrádza časopisecké informácie; povedomie o tajnom živote kultúry a vedy udržiava - celkom ako v sedemnástom storočí - korešpondencia. Bol by som rád, keby sa mi verilo, že som poznal muža, ktorý po zrušení *Literárnych novín* odišiel do emigrácie. Vyhlásil, že bez nich tu žiť nebude.

Česká i slovenská kultúra, a predovšetkým literatúra bola vyše sto rokov zviazaná s najrozličnejšími literárnymi časopismi. Odrážali sa v nich dejiny jej živého vývoja, dozrievali v nich jej premeny a obraty, udržiavali jej kontinuitu. Žijeme dnes vlastne jediné obdobie v dejinách českej a slovenskej kultúry, keď literárnych časopisov jednoducho niet. Biele miesta pre budúcich literárnych historikov. Jediný kultúrno-politický týždenník je totiž skôr úradným vestníkom než skutočným časopisom.

Tomuto pustošeniu literárnych časopisov som sa prizeral trochu neveriaco. Nechcelo sa mi veriť, že by niekomu vôbec nezáležalo na tom, ako bude vyzerat' v očiach usilovných literárnych historikov niektorej budúcej generácie. Aj môj neveriaci údiv bol však súčasťou ilúzie o nezastupiteľnosti kultúry. Obnovenie poriadku sa zavádzalo bez milosti. Prežíval som mravné zdesenie, keď som sa prizeral likvidácii *Kultúrneho života* a jeho redakčného tímu. Nie vari preto, že šlo o časopis, ktorý skoro nepozorovane prekonal obmedzenosť kultúry malého národa a včlenil jej vrcholky do európskeho kontextu, ale predovšetkým preto, že to bol zároveň časopis, ktorý dr. Hu- sákovi umožnil, aby sa po prepustení z väzenia a ešte pred úplnou rehabilitáciou opäť dostal do povedomia slovenskej verejnosti. Boli to práve jeho články, o ktoré časopis zvädzal urputné boje s cenzúrou. A práve tento časopis predznamenal svojím osudom údel všetkých ostatných. Po krátkej agónii zanikol hneď po auguste, v krajine, kde sa jeho profilový prispievateľ stal prvým tajomníkom vládnucej strany. Keby nešlo o politiku, mohla by sa história tohto časopisu interpretovať ako dráma nevďaku.

Likvidácia veľkej časti periodík však nebrala ohľad na kontinuitu kultúry; plnila oveľa dôležitejšiu politickú úlohu, čiže likvidáciu stoviek a tisícov nepohodlných novinárov a publicistov, ktorí boli takto zbavení príslovečnej materiálnej základne. Veľkej časti odbojnej inteligencie bol takmer bezbolestne vyrezaný jazyk. Vôbec nebolo treba, aby niekoho pred očami svetovej verejnosti pre pár slov prehánali po súdoch. Tie slová nebolo jednoducho kam napísať, iba ak na stenu. Tí, čo to neskôr aj urobili, putovali do väzenia. Existenčná likvidácia novinárov a všetkých, čo boli závislí od novín a časopisov, bola prvou rozsiahlou akciou, v ktorej sa

prejavilo monopolné postavenie štátu voči občanom ako ich jediného možného zamestnávateľa. Na príklade novinárov, ktorí sa prví začali ponúkať personálnym útvarom ako umývači okien a kuriči v kotolniach, mali sa všetci ostatní poučiť, ako to s nimi dopadne; vedci, učители, inžinieri, divadelníci, filmári, televízni a rozhlasoví pracovníci. Táto metóda existenčnej perzekúcie bola v danej fáze vývoja o to výhodnejšia, že v prepúšťacích dekrétach nebolo treba formulovať drastické odôvodnenia o politickej nedôvere a pod. Každý z tých, čo sa ocitli na ulici, musel uznať, že nemôže byť zamestnaný v časopise, ktorý neexistuje; čo sa dá robiť! Prepúšťacie dekréty sa dali napísať dokonca s príčinlivou láskavosťou, s dobrým posudkom a s prejavom osobnej ľútosti. Nový režim sa potom postaral o to, aby sa neopakovali staré chyby a aby sa prepustení novinári opäť nedostali dávkou okľukou k práci. V šesťdesiatych rokoch bolo v tlači dosť afér, ktoré sa tiež končili prepustením, ale v rámci stavovskej solidarity sa v profesii napokon vždy našlo nejaké pracovisko, kde mohol postihnutý prečkať búrku a potom sa s istým triumfom vrátiť. Vždy sa našlo aj dosť ochotných kolegov, ktorí svojimi menami kryli diela proskribovaných. To sa teraz malo skončiť. Existenčný tlak sa rozrástol do takých rozmerov, že na slávnostné vyhlásenia solidarity z r. 1969 sa zabudlo a zavrnutí novinári skutočne zostali bez práce. Treba povedať, že z hľadiska efektívnosti bol tento čin obnovovateľov poriadku skutočne úspešný. Po rade reštrikcií sa dalo tlač totálne kontrolovať aj s viac-menej nevelkou skupinou oddaných úradníkov.

Zrušiť televíziu a rozhlas však nebolo možné. Masovú odvetu za angažovanosť týchto masmédií v obrodnom procese bolo treba zorganizovať inakšie. Prvý úder zasiahol vedúcich pracovníkov. Potom boli zasiahnutí pracovníci tvoriví. Z obrazovky sa začali strácať známe tváre a v rozhlase sa odmlčali známe hlasy. Prestali sa objavovať mená známych autorov. Z vysielania sa spolu s autormi stratil žáner osobného komentára. Prestali sa objavovať hlásatelia, moderátori, konferenciéri, herci a diskutéri z najrozličnejších oblastí, na ktorých boli diváci roky navyknutí. Boli zakázané piesne, inscenácie a filmy proskribovaných autorov. Nijaký redaktor viac nepožiadaval o rozhovor na ulici. Bolo zlikvidované živé vysielanie, aby sa do programu ani náhodou nedostalo nič okrem desaťkrát preverených slov. V priebehu niekoľkých mesiacov sa československé masmédiá stali prehliadkou nudy, fráz, bezobsažného tárania a oficiálneho optimizmu. Reglementovanie informačných prostriedkov slávil orgie. Kontrolu vykonávali vo voľných chvíľach samotní politickí funkcionári a programoví pracovníci zomierali od strachu, že niektorý z nich zatelefonuje a vynadá im za niečo, čo uniklo ich bdelosti. Milá budúca generácia, boli časy, keď sa na obrazovke nesmel zjaviť mladík s dlhšími vlasmi a popri vrátnici nesmela prejsť žena, ktorej by sa na chrbte nečrtali háčiky z podprsenky. Obnovenie poriadku v československých masmédiách bolo sprevádzané hromadením hlúpostí na malom priestore; v tomto ohľade boli skutočne prekonané hranice možného. Nebolo človeka, čo by nekrútil hlavou a nehovoril, je toto možné? Bolo to možné.

A tak mal reálny socializmus informačné prostriedky v takej podobe, v akej ich chcel mať. Masovým proskribovaním jedných si vyslúžil oddanosť a vernosť druhých, tých, čo čistky prežili, a najmä nových, neznámych a nevinných mladých mužov a žien, ktorí boli vynesení na miesta proskribovaných. Osud prepustencov z masmédií bol v mnohom ohľade horší ako osud prenasledovaných novinárov. Nebolo dosť dobre možné prepašovať sa so známou tvárou do televízie zadným vchodom. Noví šéfovia jastrabím zrakom sledovali počínanie svojich podriadených a exemplárne trestali pokusy o akúkoľvek utajenú pomoc prepusteným kolegom. Vyskytlo sa niekoľko takýchto afér a nebolo ich ani treba zverejňovať, aby mali očakávaný odstrašujúci účinok. Šírili sa od ucha k uchu a nadhlo zmrazili odvahu i slušnosť. Bývalý

univerzitný profesor napríklad napísal scenár programu k dvestému výročiu americkej revolúcie. Program sa ani nevysielal; pracovníci, ktorí poskytli na scenár svoje mená, boli okamžite vyhodení za okolností, ktoré u jedného spôsobili infarkt a u druhého vážne zdravotné ťažkosti. Udalosti tohto druhu mali dvojaký účinok. Zlikvidovali posledné zvyšky solidarity a proskribovaným znemožnili žiadať o tento riskantný druh pomoci. Nie je ľahké žiť s pocitom, že sme nepriamo zavinili cudzie nešťastie. Mnohí proskribovaní preto rezignovali na pomoc svojich šťastnejších blížnych.

Opäť sa ukázalo, že v totalitnom štáte možno zvládnuť aj najmenej zvládnuteľné úseky života, ak ich dobre zabezpečíme. Previerky umožnili kádruvo zabezpečiť prevádzku československých informačných prostriedkov; nie síce ich úroveň, ale prevádzku. Navonok je všetko v poriadku, pretože do sústavy vonkajších znakov poriadku v reálnom socializme bol zabudovaný nový faktor.

Občana prebúdza ranné vysielanie rozhlasu; nasleduje gymnastická desaťminútovka. Kým odídeme do práce, dozvieme sa, že prezident republiky vymenoval nového veľvyslanca v Jemene. V stánku sú noviny s presne stanovenou úpravou prvej strany. Občan si ich kúpi a obráti na poslednú stranu, aby si prečítal, že čísla v Športke mu zase nevyšli. Televízia nás víta pri svojom večernom programe a prekvapuje nás ďalším pokračovaním sovietskeho seriálu, prenosom zo súťaže politických piesní a reklamami výrobkov monopolných podnikov. Oficiálne oznamovacie prostriedky po celý deň naplňajú éter informáciami, hudbou a zábavou; všetko má požadovaný výchovný obsah, ktorý nikoho nevychováva. Nič nás nevzruší, ale nič do nás ani nezasieva pochybnosti, nič nenarúša optimizmus budovania. Keď sa do jazera zrúti lietadlo a za strašných okolností zahynie 70 ľudí, informačné prostriedky nám oznámia, že sa stala letecká nehoda. Úradná správa o príčinách bude vydaná po vyšetrení celého prípadu. Znie to všetko bezstarostne a optimisticky. Ak nevieme, o čo ide, môžeme si myslieť, že lietadlo československých aerolínií zrazilo na runwayi zajaca. Zo scény sa zrazu vytratí druhý najvýznamnejší sovietsky štátnik. Informačné prostriedky prinesú upokojujúcu správu, že bol odvolaný. Znie to tak, akoby dakoho odvolali od obeda, pretože do domu prišiel inštalatér.

Práve tieto absurdity sú však najvýznamnejším znakom poriadku v reálnom socializme. Vyvolávajú dojem, že všetko je riadené pevne a múdro a že stačí starať sa o poriadok na svojom pracovisku, plniť plán a do sýtosti užívať všetky konzumné radosti, ktoré poskytuje reálny socializmus. Len týmto preceňovaním vonkajšej znakovosti si možno vysvetliť, že socialistickému štátu neprekáža, ak vo všetkých kaviarňach, obchodoch a taxíkoch v dosiahnuteľnom okruhu po celý deň vyhráva Ó 3. Neprekáža mu, že vybraní poslucháči venujú oveľa viac posluchového hodín programom BBC či Hlasu Ameriky. Neprekáža mu, že vo vhodných pohraničných oblastiach už nikto trebárs roky nesledoval televízne noviny, pretože v tom čase beží zaujímavý seriál v nemeckej či rakúskej televízii. Státisíce, možno aj milión ľudí sleduje prostredníctvom televíznych kamier Eurovízie, ako na letisku v Zurichu pristáva čílske a sovietske lietadlo a na pristávacej ploche sa minú dve čierne limuzíny. Jedna s Corvalánom a druhá s Vladimírom Bukovským. Tí istí ľudia si na druhý deň prečítajú v novinách jasavý titulok, že zdvihnutá vlna rozhorčenia a medzinárodná solidarita donútila čílsku juntú prepustiť hrdinu čílskeho ľudu Luisa Corvalána. O Bukovskom ani slova. Znovu by som bol rád, keby mi čitateľ uveril, že som v tejto súvislosti zažil robotníka, čo plesol novinami a zaprisahal sa, že to klamárske svinstvo viac nekúpi, pretože je naň škoda aj tých 50 halierov. A môžem potvrdiť, že odvtedy si noviny ani nekúpil.

Keby mal štát vedomie a podvedomie, všetko by vysvetlila psychoanalýza. Štát si jednoducho prostredníctvom informačných prostriedkov ukladá nepríjemné skutočnosti do podvedomia a usiluje sa ich čo najskôr zastrieť clonou zabudnutia. Ale skôr sa mi vidí, že štát sa správa ako chlapec, ktorý sa ani za nič neprizná, že rozbil oblok. Ved' sa na to časom zabudne.

Mal by som ešte dodať, že poriadok v riadení informačných prostriedkov sa dosiahol bez zjavných zásahov cenzúry, a to je v Československu nówum. Reálny socializmus to síce nerobí, ale pokojne by sa mohol pýšiť, že cenzúra neexistuje. Tak ako to v šesťdesiatom ôsmom roku v Karlových Varoch hrdo vyhlásil Walter Ulbricht o NDR. Bolo to ešte v čase, keď sa politici bratských krajín podrobovali v Československu takej neslýchanej provokácii, ako sú nepripravené tlačové konferencie. Vtedy po rokovaní s Alexandrom Dubčekom predstúpil Walter Ulbricht pred československých novinárov a na akúsi nemiestnu otázku bez váhania odpovedal, že v NDR už predbežná cenzúra dávno neexistuje. Na tvárach novinárov tým vyvolal úsmev. Dnes si myslím, že ten úsmev vyplýval z nepochopenia. V Československu sa už nevykladajú historicky o súbojoch s cenzúrou. Všetci ľudia, ktorí píšu pre verejnosť, sú si vlastnými cenzormi. A lepšími, než akýkoľvek oficiálny štátny cenzor. Okresaní niekoľkými rokmi uniformity informácií a ich interpretáciou najlepšie vedia, čo sa smie a čo sa nesmie. Nad nimi potom bdejú redaktori a šéfredaktori, ktorí vedia, že ich nik nebude karhať za nudu, stupídnosť a nepredajnosť novin, ale že môžu okamžite prísť o všetko pohodlie, prebendy a reálnosocialistický životný štandard. Stačí, ak dopustia, aby do informácií, ktoré kontrolujú, prenikla čo len jedna nevhodná alebo potmehúdská veta. Štát ako jediný zamestnávateľ všetkých pracovníkov v informačných prostriedkoch toho nevyžaduje veľa; nevyžaduje napr. talent, schopnosti, vzdelanie, vyžaduje predovšetkým ostražitosť. Zamestnanie v novinách a v masmédiách je preto populárne a väčšina ľudí si ho príliš váži, než aby riskovala existenciu pre peknú myšlienku, ktorá možno vôbec nie je protisocialistická, ale zatiaľ ju nikto nevyslovil a neschválil. Nová autocenzúra funguje znamenite. Nový režim bol úspešný aj v oblasti, kde sa mu dávala malá nádej. Občan ráno vstáva a vypočuje si prvé správy, nasleduje... Všetko je v najlepšom poriadku.

VII. EXISTENČNÁ PERZEKÚCIA

Previerky ukončené vylučovaním a vyškrtávaním boli prvou podmienkou obnovy poriadku. Ako sa už spomenulo, boli vykonané bez zábran a bez lokálnej, rodinnej a rodáckej zmierlivosti, ktorá inak sprevádzala podobné menšie čistky v minulosti. Ibaže samotné vylučovanie a vyškrtávanie členstva strany by zďaleka nemalo ten pacifikačný a zmrazovací účinok, keby ho nebolo sprevádzalo existenčné ničenie skoro všetkých rovnako postihnutých a súčasne všetkých nestraníkov z kresťanského a občianskeho tábora, ktorí sa angažovali v obrodnom procese.

Tento akt jednorazového existenčného postihu zasiahol desaťtisíce ľudí. Presné číslo sa prakticky nedá zistiť, pretože určite nikdy nebol vydaný príkaz, aby sa tejto úlohy ujali oficiálni štatistici. Ak však vezmeme do úvahy, že iba málokto zo 70 000 vylúčených členov strany zostal vo svojom pôvodnom zamestnaní, je celkom možné, že počet existenčne perzekuovaných ľudí presiahol číslo stotisíc.

V hotovej socialistickej štruktúre bola metóda hospodárskej perzekúcie v takomto rozsahu použitá po prvý raz v dejinách reálneho socializmu. V tomto ohľade ide teda o nový fenomén v dejinách socializmu, a preto sa ním oplatí zaoberať. Predovšetkým preto, že prostredníctvom tohto aktu vyšla najavo rýdzo politická použiteľnosť totálnej hospodárskej moci štátu bez ohľadu na zákony. Povedal by som, že až v československom prípade bola účinnosť tejto metódy na pacifikovanie pobúreného ľudu plne ocenená a zaznamenaná ako prínos pre prax moci. Ak má nejaké svedectvo o československej skúsenosti všeobecnejší význam, potom je to predovšetkým svedectvo o drvinej sile spojených kádrových útvarov od ministerstva až po posledné komunálne pracovisko v zapadnutej obci. Pokojne prejavenu túžbu československého ľudu po demokratickejšom spôsobe života nerozdrvili tanky a pešiaci bratských armád, ale kádroví byrokrati na všetkých stupňoch, prepúšťacie dekréty, reorganizácie, prekladanie, beznádejné posudky a iné dômyselné prostriedky bez krvi, kriku, súdov a masových protestov. Vykonalo sa to takmer neviditeľne, dokonca bez uznesení, alebo aspoň bez uverejnených uznesení, ako aj bez väčšieho ohlasu vo svetovej verejnej mienke, ktorá síce zaznamenala existenčnú perzekúciu známych osobností vedy a kultúry, nemohla však zaznamenať rafinované existenčné prenasledovanie desaťtisícov neznámych ľudí. Tento akt sa navyše vykonal s rešpektovaním všeobecne prijatých pravidiel humanity, pretože žiadna z obetí existenčnej perzekúcie nebola vydaná napospas hladu. Obete boli iba zbavené zmysluplnej práce, možnosti uplatniť svoje schopnosti, možnosti rozvíjať svoj druh talentu, boli zbavené dôstojnosti súvisiacej so spoločenským uznaním svojho vkladu do národného bohatstva, boli zbavené radosti z práce, z pozitívnej aktivity, boli zbavené úcty, pocitu prospešnosti a nádeje. Tento akt, ako mnohí žartujú, predznamenal dobu chlebovú, v ktorej nad všetkými ostatnými motiváciami ľudských činov prevláda strach o chlieb. V tomto období sa jedna komunistická generácia na vlastnej koži presvedčila, ako asi chutili rôzne revolučné akcie namierené v pofebruárovom vývoji proti tej časti obyvateľstva, ktorá sa stala obeťou chvatnej socializácie. Vtedy, na vrchole revolučného nadšenia, sa, prirodzene, nebrali do úvahy jemné ľudské aspekty veľkého procesu premeny spoločnosti; zdalo sa, že daktoré krivdy sú nevyhnutné v záujme svetlej budúcnosti celej krajiny. V záujme tejto budúcnosti bol štátny aparát očistený od nepriateľských živlov; rovnako bol vytriedený dôstojnícky zbor armády, prebehla akcia 70 000 do výroby, štátna moc sa

vysporiadala s kláštormi a s inými cirkevnými inštitúciami, rozohnala skautov a iné dobrovoľné organizácie, prebehle akcia B (dnes už neviem, či to B znamenalo buržoáziu, alebo byty, skutočnosťou však ostáva, že majitelia reprezentačných bytov v mestách sa sťahovali na vidiek). Prebehla demokratizácia vysokých škôl, obeťou ktorej sa stali mnohí profesori a veľa študentov. Potom zase prebiehalo potláčanie kulakov a výhražné manévry voči roľníkom, čo nechceli vstúpiť do družstva. Ich deti neboli prijímané na vysoké školy. A potom nasledovalo to, čo sa vôbec ťažko priznáva: časť tvorivej inteligencie, ktorá sa na opojenie z prísľubu svetlej budúcnosti dívala s nedôverou, bola na dlhé roky zbavená možnosti podieľať sa svojím vkladom na duchovnom živote národa.

V tom čase sledovala mladá generácia nadšených prívržencov revolúcie len naplnenie istej kategórie revolučného učenia. Boli to pre ňu kroky revolučnej spravodlivosti; triedy a skupiny, ktoré sa výhodne podieľali na nespravodlivom rozdelení národného bohatstva, boli donútené vzdať sa svojich privilégií v prospech niekdajších chudobných, utláčaných a vykorisťovaných. Považovalo sa za smutnú samozrejmosť, že pri tomto veľkom, sociálne spravodlivom účtovaní sa sem-tam musí vyskytnúť nejaká krivda. Všetci boli za to, aby sa zoštátnil priemysel a zbavila sa moci všetka tá anonymná veľkoburžoázia; aj nekomunistický prezident bol za, aj nekomunistické strany boli za. Logika revolúcie bola nad slnko jasná. Kto by si teda ešte všímal, že táto logika bez milosti dopadla aj na drobných živnostníkov, remeselníkov, kramárov, holičov a opravárov obuvi, sadárov, bulharov a že nevynechala nikoho, kto by chcel žiť nezávisle od štátnej moci a iba zo svojej práce? Učenie, kultivované kultúrou, divadlom a filmom, urobilo z tohto procesu optimistickú tragédiu - z bohatých sa stávali chudobní, z príživníkov pracujúci, zo živnostníkov správcovia celonárodného majetku, zo zazobaných sedliakov družstevníci. Táto materiálna premena vedie však k premene oveľa dôležitejšej, je predohrou a podmienkou oslobodenia človeka. Štát sníma z človeka bremeno majetku a s ním spojených starých ziel preto, aby mohol vykročiť do budúcnosti, v ktorej bude žiť s ostatnými členmi pospolitosti ako rovný s rovnými, slobodný so slobodnými, bohatý s bohatými. Nebolo po celé stáročia dost príkladov na to, ako súkromné vlastníctvo ničí v človeku prirodzené dobro a ako ziskuchtivosť znesvári národy, susedov i bratov? Práve toto všetko sme my, mladá a nadšená generácia, poznali najlepšie, bolo to v knihách, ktoré sme čítali a mali radi. A bola to pravda. Súveká literatúra opäť nešetřila výrobou literárnych hrdinov, ktorí presne podľa tohto receptu zhadzovali okovy majetku a starých zvykov a stávali sa lepšími a slobodnejšími; z ustráchaných úradníkov sa v tejto literatúre stávali hrdí robotníci, zo sedliakov, zmorených strachom o prežitie, veselí traktoristi, z holičov budovatelia priehrad, z obchodných pomocníkov baníci; napokon i kolísaví intelektuáli, plní výhrad a pochybností, pochopili, prestali sa trápiť rozumom a vrhli sa do práce pre ľud. Bolo ľahké veriť, že celý ten proces revolučných premien smeruje výlučne k tomu cieľu a že budúcnosť dá neskôr prechmatom a zbytočnej brutalite rozhrešenie. Menej ľahké bolo veriť, že mnohé činy revolučnej spravodlivosti diktovala sociálna závisť, že bremeno majetku, sňaté z predstaviteľov bývalých tried, sa často sťahovalo na bedrá predstaviteľov revolučnej moci, že do víl vyvlastnenej buržoázie sa v menšom rozsahu sťahovali materské škôlky a jasle, no vo väčšej miere predstavitelia štátu robotníkov, roľníkov a pracujúcej inteligencie, že krutosť a prechmaty neboli omylmi ľudskej nedokonalosti, ale plánovanými aktmi šírenia strachu, poslušnosti a päťolízachstva. Revolučný poriadok vystavoval na obdiv iné veci; živil vedomie národa presvedčivými úspechmi činnosti a práce a tienisté stránky rastu zastieral starou frázou o trieskach, ktoré lietajú, keď sa rúbe les.

Mladá generácia, ktorá mala o dvadsať rokov neskôr zakúsiť, ako taká trieska v zátylku bolí,

upierala oči predovšetkým do budúcnosti. Sama si hľadala príklady, že nový revolučný poriadok človeka oslobodzuje od starých pút. Ako študent som sa uchádzal o podnájom v byte dvoch grófskych sestier. Starý prepych bol ošumelý a grófkы pracovali ako sestry Červeného kríža. Pripadali mi šťastné, zbavené svojich starých a nespravodlivých výsad. Na prednášky z dialektického materializmu som chodil k profesorovi, ktorý bol kedysi statkárom. Videlo sa mi, že je živým príkladom oslobodzujúcej sily revolúcie. (Neskôr mu však jeho minulosť zrátať a oslobodený človek spáchal samovraždu.) O to menej sa dalo tušiť, že oslobodzovanie od majetku bude viesť k novému zajatiu v štandardnom blahobyte a že tento blahobyt ostane napokon jediným argumentom celej revolučnej ideológie.

Všetky tieto premeny, dobré aj zlé, nevyhnutné aj zbytočné, premyslené aj hlúpe, vytvorili napokon novú sociálnu štruktúru, ktorá bola neskôr definovaná ako reálny socializmus, a bývalá nadšená mladá generácia sa stala jej súčasťou. Po dvadsiatich rokoch, po nepredvídaných zvratoch, sklamaníach, dezilúziách a dozrievaní sa značná časť tejto generácie dostala do postavenia prenasledovanej menšiny a mala tak možnosť zmerať hĺbku svojich omylov. Ocitla sa v rovnakej situácii ako tí, na ktorých príliš neplytvala súcitom. Vtedy jej, pravdaže, nedovolili, aby sa na existenčných perzekúciách sama podieľala. Robili to iní, zakalenejší. Bola teda vo výhode, bez skutočných hriechov, len s hriechmi svedomia. Po dvadsiatich rokoch je znovu vo výhode. Existenčné ničenie sa neskrýva za nijakú hodnovernú revolučnú frázu, prebieha ako nahý akt politickej pomsty a politickej profylaxie; niet takmer nikoho, kto by ho schvaľoval v mene lepšej a abstraktnej budúcnosti. Dostáva sa jej prejavov solidarity, ktorej bolo pred dvadsiatimi rokmi veľmi málo. Je síce trestaná, môže si však dovoliť ostať nepokorená a s vierou hľadiť do budúcnosti. Veď mravnú prevahu obetí obnoveného poriadku sotva možno spochybniť.

Akokoľvek je totiž socialistická ideológia prispôsobivá, ťažko môže hodnoverne zdôvodniť, že socialistický štát sa správa ako gründerský podnikateľ v devätnástom storočí, že vyhadzuje zo zamestnania podozrivých zamestnancov zapletených do „štrajkov“, zamestnancov, ktorí by sa mohli stať potenciálnym zdrojom nepokoja, zamestnancov, ktorí neprejavujú dostatočnú a zjavnú úctu vedeniu, atď. Nielen ideológia, ale aj celkom obyčajné socialistické cítenie ako dedičstvo minulých čias sa búri proti takým praktikám.

Preto sa ani reálny socializmus k existenčnej perzekúcii nikdy otvorene nepriznal. Naopak, bagatelizuje ju, vytvára dojem, že ide o drobné zamestnanecké opatrenia, že neexistuje a nikdy neexistoval plán na vyradenie veľkej časti českej a slovenskej inteligencie z aktívneho pôsobenia v spoločnosti, že taký postih je často iba dielom príliš horlivých miestnych funkcionárov. V tejto obojakosti sa skrýva neistota a priznanie, že existenčná perzekúcia odporuje najvlastnejšej socialistickej tradícii.

Aj preto bolo vymyslené množstvo dômyselných postupov, ako sa zbaviť nepohodlného zamestnanca bez priameho vyhazovania pre stratu dôvery. Boli to postupy úplne nové, zdánlivo rešpektujúce pracovné zákonodarstvo i oslavované, ústavou zaručené právo na prácu. V prvých obdobiach, v prvej fáze existenčného ničenia sa osvedčovala metóda, pri ktorej bola obeť postupne nervovo vyčerpávaná, strácala istotu, pomaly prijímala argumentáciu zamestnávateľa, pozvoľna začala uvažovať o relatívnych výhodách ponúknutých alternatív, až napokon, obraná o všetky istoty, podala výpoveď sama. Nový poriadok oceňoval práve tých kádrových pracovníkov, ktorí sa zamestnanca dokázali zbaviť bez veľkých scén a pracovných procesov,

ktorí dovedli vec do konca a po podpise prepúšťacieho dekrétu si s prepustencom podali ruku, ba vnútili mu presvedčenie, že v danej situácii dosiahli spolu to najlepšie riešenie. Zodpovední pracovníci využívali pololegálne základy týchto perzekúcií a málokedy boli ochotní niesť zodpovednosť za prepustenie. Sám som prešiel tou džungľou pokrytectva a ani z rozprávania nepoznám prípad, že by sa zodpovedný pracovník s plným presvedčením priznal k rozhodnutiu vyhodiť biľagovaného človeka. Tí ľudia sa väčšinou vyhovárali na tajomné tlaky zhora, dovoľávali sa u obete pochopenia, preklínali časy, v ktorých musia robiť takéto veci, dokonca im pritom vypadla aj slza. Pochybujem, že by existovalo veľa písomných prípisov z oných povestných vyšších miest, ktoré nariaďujú prepustiť toho a toho, pretože je politický protivník.

Mravná úbohosť celej existenčnej perzekúcie československej inteligencie spočíva v celkovej zbabelosti jej autorov a vykonávateľov. Tajné smernice, tajné príkazy a tajné zoznamy. V dôsledku toho, že neboli vydané jasné pokyny, na mnohých miestach sa táto perzekučná akcia zmenila na mučivú hru. Zmyslu celej veci zaiste prospievalo, keď bolo desaťtisíce ľudí udržiavaných v neistote, postupne dohnaných k zúfalým pokusom žobrať o milosť, ponížovať sa, písať vplyvným osobám prosby o príhovor, štylizovať rozsiahle sebakritiky. Pamätám si mužov s normálnou dávkou statočnosti a sebadôvery, ktorí sa po roku ponížujúceho boja o existenciu zmenili na ustráchané bytosti s prevrátenou hierarchiou hodnôt, v ktoré predtým verili. Rád by som veril, že táto hra nebola súčasťou premysleného sadistického plánu, ale iba plodom typicky československého šlendriánstva.

Ukázalo sa, že v podmienkach reálneho socializmu možno otrasené postavenie strany obnoviť bez drastických zásahov brachiálnej moci. Ak by ju reálny socializmus používal v podobe striekačiek, obuškov a slzotvorného plynu, bezducho by kopíroval taktiku policajných zásahov na Západe. Totalitný štát drží v rukách mocnejší nástroj: všetci občania sú jeho zamestnanci a on ich môže bez problémov posúvať po stupniciach odmien; dobrých odmeňovať a nehodných trestať. Táto schopnosť je čisto súvekou zbraňou. V Československu potvrdila svoju účinnosť, pretože bola použitá v čase, keď sa reálny socializmus svojou vnútornou štruktúrou celkom pripodobnil konzumným spoločnostiam, teda keď je čím odmeňovať a čím trestať. Zdecimovanie československej inteligencie nebolo samo osebe rozhodujúce pre obnovenie poriadku a samo osebe neoverilo efektívnosť novej metódy. Jej efektívnosť potvrdil až druhotný účinok: pacifikovanie základnej masy obyvateľstva, ktorá sa na príklade perzekuovanej inteligencie poučila, že sa nevypláca páliť si prsty v politike a že nijaký politický ideál nie je taký lákavý, aby sa preň človek musel vzdať plného užívania konzumných radostí, ktoré reálny socializmus v Československu poskytuje. Lež beda štátu, ktorý raz nebude mať čo rozdávať!

VIII. CIVILIZOVANÉ NÁSILIE

V úvahách pesimistov sa krátko po invázii v roku 1968 medzi možnými následkami vyskytovali pochmúrne alternatívy: deportácie, politické procesy, tresty smrti. Týmito alternatívami sa napokon nezaoberala iba porazená strana. Občas sa masám skrytými kanálmi dávalo na vedomie, že v strane existuje krídlo, ktoré uprednostňovalo a uprednostňuje takéto riešenie krízy. Súčasne sa však šírilo podozrenie, že tieto správy púšťajú do obehu centristická skupina okolo dr. Husáka, aby mohla výraznejšie vystupovať v úlohe zástancov civilizovaných riešení. Je však pravdepodobnejšie, že hlavné formy odvety boli stanovené v Moskve a že československé vedenie nemalo veľmi na výber. A zdá sa blízke pravde, že v Moskve si do vedenia vybrali práve mužov, čo mali predpoklady uskutočniť tú formu odvety, ktorú Moskva uprednostňovala. Písal sa predsa len rok 1968, vedenie Sovietskeho zväzu už začalo kampaň za medzinárodné uvoľnenie, bol vyhotovený plán na zvolanie európskej konferencie o bezpečnosti; medzinárodné komunistické hnutie so zdesením prijalo vojenský zásah v Československu, ktorý nemal jednoznačnú podporu ani v Kremli. V Moskve sa celú aféru usilovali čo najskôr zničiť zo sveta. Preto ani nikdy nedovolili, aby im československí súdruhovia príliš nahlas prejavovali vďačnosť za čin, ktorý im samým nepripadal nijako mimoriadne hrdinský a ku ktorému boli ochotní hlásiť sa len ako k strategickej nevyhnutnosti...

Ako ubiehal rok za rokom, stával sa 21. august dňom nepriznanej hanby, prestal sa vyskytovať v politických prejavoch i v úvodníkoch, lepšie je vyhýbať sa mu. Možno už nejaká najatá skupina historikov dostala orwellovskú úlohu úplne vygumovať tento deň z histórie. Hlboko sa preto mýlili všetci, čo sa hoci aj žartom domnievali, že bude vyhlásený za štátny sviatok. Z celého kontextu okolností jednoducho vyplývalo, že odvetá za vymyslenú kontrarevolúciu nebude mať mimoriadne drastický priebeh. Do plánu bol možno zakalkulovaný aj tradičný predpoklad o holubičej povahe národa, ktorý sa ani v minulosti nikdy energicky nebránil proti násiliu.

V úvahách optimistov sa krátko po invázii rovnako často vyskytovali vyhliadky na kádárovské riešenia. Zdalo sa, že na takéto riešenia existujú všetky predpoklady. V Prahe na invázne vojská nik nestrielal ako v Budapešti, vojaci boli podrobení iba rozsiahlej indoktrinácii pouličnými diskusiami a nápismi na stenách budov. Sovieti neboli donútení mstiť sa Čechom a Slovákom za svojich padlých. (Dnes je zrejmé, že ten jediný vrtuľník sa zrútil sám.) Ibaže sa ukázalo, že bratská veľmoc neposudzovala rozdiel medzi Budapešťou a Prahou tak priamočiara. Usúdila, že nebezpečenstvo, ktoré hrozilo z ideologickej povahy československého experimentu, bolo vážnejšie ako budapeštianska streľba. Preto nepripustila nijakú veľkorysosť voči nositeľom a tvorcom nebezpečných ideí, teda voči československej inteligencii. To predovšetkým. A československé vedenie s týmto rozhodnutím vďačne súhlasilo, pretože v pamäti odporcov československej jari ostali zapísané ani nie údajné kontrarevolučné činy, ale skôr celková koncepcia demokratického socializmu. Odporovala všetkým ich skúsenostiam, nedokázali ju pochopiť, prekvapovala ich nezvládnuteľnými úlohami, naháňala im strach z obyčajného ľudského zlyhania, nútila ich skúmať vlastné schopnosti, predviedla im ľud v dovtedy neznámej podobe a zaskočila ich prebúdžajúcou sa verejnou mienkou, slobodou tlače a inými hrôzami, ktoré nepatrili do reálneho socializmu. Nazdávam sa, že to bolo ideové dedičstvo

československého experimentu, ešte živé, neporazené a znovu skúmané, ktoré nedovolilo, aby sa v Československu uplatnili kádárovské skúsenosti. Ideové dedičstvo jari sa nedalo odbaviť pseudorevolučnou frázou, i keď sa to, samozrejme, dialo. Toto dedičstvo bolo príliš zakotvené v dvadsaťročnej socialistickej štruktúre spoločnosti, nenarúšalo nič z evidentných ekonomických, sociálnych a politických predpokladov socialistického zriadenia, bolo odpoveďou na vyššie štádium ekonomického a kultúrneho rozvoja ako v iných socialistických krajinách atď. Preto bolo treba násilím zabrániť jeho prežitiu, bez zvyšku ho vykoreniť a prekaziť čo len možnosť spracovať a uskutočňovať nejakú jeho minimálnu alternatívu. A tak sa teda začal útok na československú inteligenciu, a to nielen na tú jej časť, ktorá sa angažovala a mohla byť na základe písomných prejavov označená za exponentov pravice, ale i na tých jej príslušníkov, ktorí prijali všeobecnú programovú víziu demokratického socializmu ako prirodzenú alternatívu ďalšieho vývoja československej spoločnosti, pretože do tohto bodu vyústila celá jej skúsenosť z dvadsiatich rokov ekonomických, politických a mravných havárií. To všetko bolo zrejme už zo sovietskej predaugustovej propagandy, ktorá smerovala predovšetkým proti programovým tvorcom československého experimentu a až v druhom rade proti jeho politickým predstaviteľom. Vyplývalo to aj z jej argumentácie, ktorá mala výlučne ideový charakter a vyhýbala sa priamym faktom politického života. Fakt, ktorý by bola mohla protičeskoslovenská propaganda spoľahlivo využiť, v podstate ani neexistoval. V tomto ohľade si musela vymýšľať. Nemusela si však vymýšľať v ideologickom ohľade; v československej tlači našla nevyčerpatel'né množstvo teoretických a ideových hriechov. V tomto zmysle nebol ďaleko od pravdy vtip, ktorý inváziu interpretoval ako obchod - 2 000 tankov za 2 000 slov.

Pri obnovovaní poriadku nedošlo ani k jednej, ani k druhej krajnosti. Nedošlo k deportáciám a k hrdelným procesom; nedošlo ani k všeobecnému omilosteniu a začiatku od nuly. Zdá sa, že ani pesimisti, ani optimisti nezakalkulovali do svojich úvah onú tretiu možnosť - veľké civilizované násilie na značnej časti československej inteligencie.

Možno predpokladať, že základný náčrt plánu bol vypracovaný doma, pretože má rýdzo československý charakter. Vychádzal zo znalosti pomerov, z tradície, opieral sa o historické skúsenosti z troch storočí poroby a šiestich rokov vojny, o skúsenosť celých minulých dvadsiatich rokov. Bol to jednoducho plán, ktorý rátať s českou a slovenskou národnou mentalitou, s danou životnou úrovňou, s overenou náchylnosťou na kolaborovanie, s odporom ku krajnostiam atď. Autorsky sa k tomuto plánu nik nepriznal, možno to bolo naskrze kolektívne dielo.

Domnievam sa, že iba menšina tých, proti ktorým bol napokon zosnovaný, predpokladala, že práve to bude cesta, po ktorej sa vydajú československí obnovovatelia poriadku. A pokiaľ s tým aj rátala, sotva mohla tušiť, že existenčné ničenie bude prebiehať na takom širokom fronte a že bude mať o krátky čas také devastačné účinky.

Ideovým východiskom a akousi programovou základňou pre toto nové civilizované násilie sa stal dokument známy pod názvom *Poučenie z krízového vývoja*. Tento text si nerobil veľké nároky na teoretické zhodnotenie azda najzávažnejšej skúsenosti európskeho komunistického hnutia za posledných dvadsať rokov. Bol to text utilitárny; jeho jediným zmyslom bolo niekoľko odsekov z chabej pragmatickej logiky, o ktorú by sa mohli oprieť jednotlivé konkrétne kroky takzvanej normalizácie, súčasťou ktorej bolo aj umlčanie československej inteligencie. Bol to text určený pre danú chvíľu, šitý horúcou ihlou, a ako taký rozhodne nevošiel do dejín revolučnej

teórie. Vznikol iba pre domácu potrebu a aj KSSZ k nemu od začiatku pristupovala rezervovane. Jeho jazyk však razom vrátil argumentáciu, reč a zaobchádzanie s faktami do päťdesiatych rokov... Znovu sa v ňom ozval pátos obžalobných rečí z hrdelných procesov a živá skúsenosť miliónov ľudí v ňom bola obrátená na svoj pravý opak. V tomto edikte sa však každému jasne dávalo najavo, že ak zotrvá v presvedčení o existencii skutočnosti, ktorú videl na vlastné oči, nemôže od štátu očakávať nijakú láskavosť. *Poučenie*... priamo vymenúvalo exponentov pravice z radov inteligencie, hovorilo o tom, že ich treba zbaviť možností ovplyvňovať verejný život. Prirodzene, nehovorilo sa v ňom o všetkom, čo sa neskôr stalo. Dokumenty typu *Poučenia* sú určené pre verejnosť. Inštrukcie a vykonávacie nariadenia sa rozosielajú ako prísne tajné. V tomto texte sa však znovu a znovu zdôrazňovalo, že sa nesmie zopakovať nijaká situácia čo len vzdialene podobná obrodnému procesu a že treba v zárodku umŕtviť akúkoľvek myšlienku, ktorá by hoci náznakom pripomínala myšlienky jari 1968. O tom, že za myšlienky nesie vždy zodpovednosť inteligencia, nenechávalo *Poučenie* čitateľov na pochybách. Na československej inteligencii sa mohlo začať páchať civilizované násilie.

Zbaviť vplyvu znamenalo predovšetkým zbaviť miesta. Po exponentoch pravice, pracovníkoch oznamovacích prostriedkov, novinároch prišli na rad vedeckí pracovníci; najprv pracovníci spoločenskovedných odborov, historici, filozofi, politológovia, literárni vedci, filmoví a divadelní teoretici. Na rad však prišli aj prírodovedci, lekári, inžinieri, učitelia stredných a základných škôl, radoví pracovníci v národnom hospodárstve a mnohí ďalší. Keď sa už akcia rozbehla, bolo ju ťažké kontrolovať. V prvotnom zdôvodnení sa argumentovalo tým, že týchto ľudí treba zbaviť možnosti pôsobiť na verejnosť, na mládež, na širší okruh spolupracovníkov, treba ich zbaviť zodpovednosti vo všetkých oblastiach ľudskej činnosti. Na túto logiku sa však zabudlo a nižšie orgány, ako to už býva, pochopili celú akciu ako politickú pomstu. A tak zbavovali miesta aj ľudí, ktorí nemali takmer nijakú možnosť politicky pôsobiť na svoje okolie, ktorí pracovali v izolácii vedeckej pracovne a vytvárali nepopierateľné hospodárske hodnoty. Do tejto aktivity sa zapojili adepti na uvoľnené miesta v riadiacich funkciách, ľudia bažiaci po lepších platoch a tí, ktorí v atmosfére doby videli možnosť zbaviť sa konkurencie vo svojom odbore. Dokonca aj v umení!

Pretože existenčný postih neriešil všetko (napríklad nebolo možné vyhodit' z miesta umelcov, ktorí neboli nikde zamestnaní), vydali sa zákazy. Predovšetkým zákaz publikovať. Tento zákaz platil na meno autora, nevzťahoval sa na jeho dielo. To znamená, že od označeného autora sa nesmelo publikovať nič, ani keby to mala byť oslavná báseň na príchod bratských armád. Mimochodom, takáto báseň nikdy nevznikla. Boli vydané zákazy hrať v divadle, vo filme a v televízii, zákazy spievať, zákazy prekladať, pôsobiť na akomkoľvek mieste v školstve atď. Hoci aj vo funkcii školníka. Nakoniec to dospelo k zakazu zúčastňovať sa na pohreboch ľudí známych z jari 1968. Výpočet absurdít by bol v tomto ohľade nekonečný. Proskripčné zoznamy však vydané neboli. Zákazy prichádzali tajomnými cestami. Jedni vraveli, že takéto zoznamy ani neexistujú, iní tvrdili, že ich videli na vlastné oči. Môžem potvrdiť iba to, že jestvoval zoznam autorov, ktorých knihy sa museli vyradiť z verejných a vedeckých knižníc, ten som videl osobne.

Nikdy nebol vydaný oficiálny zákaz stykať sa s prenasledovanými intelektuálmi. Štátna bezpečnosť však takýto styk vyšetrovala ako podvratný čin proti republike. Nik nevydal zákaz cestovať z jedného mesta do druhého, polícia však mohla poslať takéhoto cestovateľa zase domov, ako sa aj stávalo. Nebol vydaný zákaz čítať tzv. protištátnu literatúru, ale takáto literatúra bola zhabaná pri domových prehliadkach. Nebol vydaný zákaz sťažovať sa, písať

petície a obracať sa na štátne orgány. Napriek tomu putovali ľudia za takéto činy do väzenia.

Týmito a mnohými ďalšími rafinovanými metódami onoho civilizovaného násilia bola umlčaná tá časť československej inteligencie, ktorá spoluvytvárala demokratické myslenie v roku 1968 a nebola ochotná prevrátiť svoju skúsenosť naruby. Bolo zrušené jej prirodzené miesto v živote národa, a tým akoby prestala existovať. To, že neprestala, je už iná vec.

Napriek výbornej organizácii a dôslednosti nebolo prvotné poslanie tohto násilia, ako sa neskôr ukázalo, splnené na sto percent. No takmer so stopercentným úspechom sa stretlo poslanie druhotné, ktoré možno ani nebolo hlavným cieľom perzekučných opatrení. Totiž zastrašenie a sposlušenie tej časti inteligencie, ktorá nebola zasiahnutá priamo, ale mohla z bezprostrednej blízkosti sledovať pád svojich blížnych. Údery síce mierili na jednotlivcov, ale dopadali na celé ich okolie; do stredu pracovísk, priateľských krúžkov, sympatizujúcich kolegov a podobne. V blízkosti takého úderu sa všetci mimovoľne prikrčili; aj tí, ktorí sa podľa logiky oficiálneho zdôvodnenia nemali čoho báť. Keď sa taká akcia civilizovaného násilia rozbehne, pripadá mnohým ľuďom ako prírodná pohroma a neveria už v nijakú logiku. Taký úder mobilizoval v ľuďoch pud sebazáchovy a súčasne otriasol ani nie takým dávny predsvzatím o solidarite. Mnohé prepúšťania, zákazy a nemilosti sa dlhé mesiace preťahovali, akoby zámerom organizátorov bolo názorne ukázať agóniu človeka, ktorý si znepriatelil štát a teraz postupne a pomaly padá na príslovečné smetisko dejín. Samozrejme, boli hrdé odchody so vztýčenou hlavou; niekedy bol však skutočne nepríjemný pohľad na tých, čo sa nedokázali zmieriť s odchodom zo scény a zúfalo bránili výsady, ktoré im kedysi prideliť reálny socializmus. Osud ľudí postihnutých zákazmi pripomínal všetkým, ktorí zatiaľ publikovali, hrali a spievali, že štát je mocný a lojalita sa vypláca. Budúci páriovia, ktorí sa zatiaľ ešte pohybovali medzi svojimi kolegami, upevňovali svojím príkladom medzi inteligenciou poslušnosť. Obnovovatelia poriadku sa netajili tým, že za lojalitu a poslušnosť zaplatia. Bol napríklad pripravený nový zákon o vysokých školách, ktorý zvyšoval platy všetkým kategóriám vysokoškolských učiteľov. Jeho uvedenie do praxe bolo však podmienené stupňom očisty vysokých škôl od exponentov pravice. Pekne vymyslené. Tvrdohlavci, ktorí trvali na svojich právach a žiadali dodržiavanie pracovného zákonodarstva, okrádali svojich kolegov o finančné prílepkovanie. Niekedy sa mi zdalo, že to všetko vymyslel ktosi s hlboko macchiavelistickou dušou, aby československej inteligencii dokázal biednu servilnosť jej postavenia, potupil jej lepšie tradície, mravne ju zhanobil a zbridil vo vlastných očiach. Malovernosť sa šírila a prispievala k normalizácii. Politika civilizovaného násilia slávila úspechy a splnila aj nádeje, ktoré do nej tvorcovia možno ani nevkladali. Inak by sa tak nerozhorčovali nad každým záchvevom odporu a mravnej rozhodnosti.

Prečo však o tomto násilí stále hovorím ako o násilí civilizovanom? Pretože sa vyhýbalo starým explicitným formám násilia. Personálni šéfovia sa s prepustencami lúčili podaním ruky. Zákazy sa vyslovovali s previnilým úsmevom a s ponukou sebakritiky. Umlčovanie sa odohrávalo dôstojne, bez úderu po hube. Nik z predstaviteľov československej inteligencie nebol systematicky zmlátený. Nik nebol donútený zomrieť od hladu alebo žobrať; vo väzeniach sa s väznenými doktormi zaobchádzalo podľa predpisov. V niektorých prípadoch bolo možné slobodne si vybrať vyhnanstvo, proskribovaní smeli naďalej žiť vo svojich bytoch, vozit' sa vo vlastných autách. Zakázaní autori mohli s istým rizikom publikovať v zahraničí, výsluchy Štátnej bezpečnosti sa konali zvyčajne v pracovnom čase, nikoho nebudili o štvrtej ráno, vyšetrovatelia sa svojim obvineným nevysmievali a nenadávali im, odpočívacie zariadenia boli v bytoch nainštalované decentne, bez poškodenia nábytku, komu neprekážali výsluchy, mohol hovoriť so

zahraničnými novinármi a stýkať sa s rovnako postihnutými, a každý mal možnosť napísať hanopis na seba alebo na svojich priateľov, potom byť podozrievavo preskúmaný a možno uznaný ako prijateľný polepšený hriešnik. Keď sa to tak vezme, dosť veľká škála pre prenasledovaného intelektuála. V tom práve spočíva civilizovanosť tohto násilia.

Devastácia, ktorú túto násilie vyvolalo v oficiálnej forme duchovného života, sa nedá zakryť nijakými štatistikami a organizovanými manifestáciami lojality. To najdôležitejšie však bolo splnené; československá inteligencia sa správa tak, ako to predpisuje znaková sústava reálneho socializmu. Jej oddanosť je ešte dokonalejšia ako v iných krajinách. Hojne sa rozdeľujú štátne ceny a tituly zaslúžilých a národných umelcov. Kto videl Československo v priebehu roku 1968, musí s úctou hľadiť na politickú efektívnosť, s akou bol poriadok obnovený v radoch československej inteligencie. Tento poriadok má okrem iných defektov jednu základnú chybu. Keby režim náhle potreboval nosnú myšlienku či nezaujatú analýzu závažného sociálneho problému, nemá, koho by požiadal o pomoc. Civilizované násilie zničilo odvahu myslieť, chuť kritizovať a odhodlanie stáť za poznanou pravdou.

IX. POLÍCIA

Kto čítal väčšinu československej neoficiálnej literatúry, čo u nás už roky koluje v podobe jednotlivých zväzkov *Petlice*, fejtónov, listov, statí, úvah a pod., určite zaznamenal zvláštnu nutkavú pozornosť, ktorú táto literatúra venuje Štátnej bezpečnosti. Rad fejtónov napríklad reflektuje skúsenosť autorov so Štátnou bezpečnosťou, vypovedá o absurdite výsluchov, ex post rekonštruuje napäté scény. Istým spôsobom sa mstí za ponižovanie a za neschopnosť rozumu čeliť situáciám, v ktorých sa používa zvrátená logika, jazyk s obráteným významom slov, a v ktorých vládne v zásade neľudský vzťah. Je to vcelku prirodzené. Pre intelektuála je takáto skúsenosť často profilujúcou životnou skúsenosťou. Je to stretnutie so svetom, ktorý sa úplne vymyká jeho predstavám, je to často príležitosť na sumarizovanie najpodstatnejších hodnôt vlastného života a na preverenie vlastnej mravnej spôsobilosti.

Myslím si, že tento druh literárnej konfrontácie s obnaženým násilím v jeho tradičných policajných formách je nesmierne užitočný na formulovanie vnútorného obsahu ľudských práv, ako aj na ďalšie, už ani neviem koľké poučenie národa, ktorý sa vždy znovu ocitá v postavení občanov Mníchova netušiacich o existencii koncentračného tábora v Dachau.

Rovnako si myslím, že rozsah konfrontácie so Štátnou bezpečnosťou by nemal vzbudzovať dojem, akoby priame policajné násilie zohralo pri obnovení poriadku v Československu hlavnú úlohu. Táto forma mala podľa mňa druhotnú rolu a iba zavŕšila všeobecné zdisciplinovanie, ktoré už vykonalo civilizované násilie (píšem o ňom v predchádzajúcich kapitolách). Policajné násilie nebolo nikdy použité v masovom meradle a bolo vyhradené, povedané slovníkom Štátnej bezpečnosti, iba pre vybraných a najtvrdohlavejších obhajcov jari 1968 a ľudských práv.

Na relatívne obmedzené použitie priameho policajného násillia iste existovali vonkajšie i vnútorné dôvody. Pochybujem napríklad o tom, že by bolo sovietske vedenie po svojom zúfalom vojenskom zásahu privítalo masové represálie proti stúpencom reformy. Odohrávalo by sa to pred očami sveta, ktorý bol už aj tak dosť konsternovaný inváziou. Pravdepodobne by to bolo podstatne obmedzilo aj nádeje na úspech prijatého plánu o medzinárodnom uvoľnení. Preto sa domnievam, že v otázke nasadenia priameho násillia malo nové československé vedenie na rozhodovanie dosť voľné pole. A na ňom zvíťazila, ako to už v Československu býva zvykom, obvyklá stredná cesta, vyčkávanie, opatrnosť a váhavosť. Povrávalo sa, že sú ľudia, ktorí by sa radi všetkými prostriedkami pomstili za svoje nočné mory z roku 1968; ich čas sa však naplnil už v päťdesiatych rokoch. Reálny socializmus sa predsa len vyvíjal. Nikdy síce bez zvyšku nestrávil zločiny päťdesiatych rokov a úplne sa s nimi nevyrovnal; ale všetko, čo vyšlo neskôr najavo, predsa len zanechalo zábrany, usadené vo vedomí národa i vo vedomí politikov. A politický rozum velil nevyrábať ďalších mučeníkov slobody, najmä keď na takúto úlohu boli k dispozícii iba politici, ktorých mená sa nedávno skandovali na uliciach, prípadne spisovatelia a novinári, slovom príslušníci nepohodlnej vrstvy, ktorá má spojencov všade na svete.

Nezanedbateľnú rolu určite hrala i skutočnosť, že na čele strany stál teraz muž, ktorý sám pobudol desať rokov vo väzení. Čítal som v šesťdesiatych rokoch jeho reflexie a skúsenosti, ako ich opísal vo svojich listoch ústrednému výboru. Ich kópie sa šírili nelegálnymi kanálmi. Nelíšili

sa prakticky ničím od reflexií, ktoré čítame dnes. Len v opise násilia boli drastickejšie. Na samom začiatku som si myslel, že v dôsledku tejto skúsenosti nebude dr. Husák v stave posielat' ľudí do väzenia, že mu jeho životná trauma zabráni robiť to, čo iní robili jemu. V tom som sa mýlil; dr. Husák túto traumu prekonal a nezabránil tomu, aby si jeho skúsenosť zopakovali ďalší, medzi nimi aj ľudia, ktorých osobne poznal, ktorí mu kedysi podali pomocnú ruku a pomáhali mu pri návrate do politického života; napríklad historik Milan Hübl. Dávno som sa vzdal aj pokusov pochopiť tú tajomnú politickú nevyhnutnosť, v ktorej je človek iba hračkou všeobecných záujmov a s tragickým výrazom jej obetuje svoje presvedčenia a mravné prisahy z výnimočných čias. S mnohými ďalšími som sa totiž práve pri obnove poriadku presvedčil, že človek má vždy dosť slobody, aby povedal - nechcem, toto už robiť nechcem. To sú však subtílné úvahy, ktoré sa uplatňujú skôr v literatúre než v politike. Dr. Husák sa napokon nikdy netajil názorom, že politika je v reálnom socializme rizikovým pracoviskom a každý, kto sa do nej po zrelom rozhodnutí začne miešať, musí rátať s tým, že skončí napríklad aj vo väzení. Dodávam, že chvalabohu, pretože kedysi šlo v tejto reálnosocialistickej politike o hlavu.

Jednako sa domnievam, že osobnosť dr. Husáka mala vplyv na to, aby policajné násilie nebolo použité na obnovu poriadku vo väčšej miere, ako ho pripúšťala politická triezvosť.

Pripomínam, že k nasadeniu pohotovostných oddielov v bielych prilbách a s obuškami došlo iba v prvej fáze obnovovania poriadku, po známych hokejových demonštráciách. Neskôr to už nikdy nebolo potrebné, pretože existenčné obušky vykonávali svoje dielo spoľahlivejšie a bez veľkého rozruchu. Tieto hokejové demonštrácie zreteľne svedčia o skaze, ktorú reálny socializmus narobil vo verejnom vedomí. Vždy mi pripadalo trochu neprimerané súdiť ľud za jeho postoje, diskutovať o národnej povahe, o všeobecnom charaktere spoločnosti, merať ho národnými charaktermi iných pospolitostí, žijúcich v iných podmienkach a v iných historických súvislostiach. Bolo by, samozrejme, väčšmi hodné pozornosti, keby ľud vychádzal do ulíc nielen v opojení zo symbolickej hokejovej pomsty, ale keby sa napríklad zhromaždil pred súdnou budovou, v ktorej prebieha vykonštruovaný proces so spisovateľom, keby demonštroval za slobodu tlače a pod. Tento ľud však dvadsať rokov žil v podmienkach utajovaného bezprávia, kontrolovanej verejnej mienky, bez možnosti dohodnúť sa na niečom a dozrieť na nejaký čin. K tomu sa však ešte vrátim.

Tak či onak, obušky boli na obnovenie poriadku použité; neskôr ich už nikdy nebolo treba. Pri prvých výročiach augusta bolo síce na uliciach vidno biele prilby, nemuseli však zasahovať.* Dodnes ich vídam pri cvičení. Majú vodné delá, iste aj vrhače slzotvorných granátov a možno i gumové strely do pušiek. Nevieam, na čo čakajú. Azda na deň, keď budú v Československu zvýšené ceny piva.

Pre československú inteligenciu, alebo lepšie povedané pre tú jej časť, ktorú nebolo možné znormalizovať, bolo však oveľa dôležitejšie stretnutie so *Štátnou bezpečnosťou*. Dochádzalo k nemu postupne od roku 1970. Teda pomerne neskoro. Zdá sa však, že Štátnu bezpečnosť bolo treba najskôr zreorganizovať, pripraviť na úlohy v obnovenom poriadku, vyzbrojiť novou argumentáciou a zoznámiť ju s miestom, ktoré jej bolo v tejto fáze vývoja vymedzené. Pretože paralely, ktoré v rozhorčení vytvárame k päťdesiatym rokom, sú opodstatnené len v detailoch. Inak je Štátna bezpečnosť sedemdesiatych rokov v podstate veľmi odlišná od svojich predchodcov dokonca i v rokoch šesťdesiatych. Odhalené nezákonnosti z päťdesiatych rokov zanechali stopy na jej postavení v spoločnosti a predovšetkým na jej postavení voči vládnúcej

strane. Štátna bezpečnosť väčšinou zachádza iba tak ďaleko, ako jej to uznesenia straníckych orgánov dovoľia. To sa prejavuje tak na metódach jej činnosti, ako i na balansovaní na ostrí takzvanej socialistickej zákonnosti, čo je dané predovšetkým formálnym rešpektom pred zákonmi. Súčasnosť tejto organizácie je predsa len lepšia ako jej minulosť. Na tomto konštatovaní nič nemení skutočnosť, že úroveň jej príslušníkov a faktická beztretnosť ich aktivity plodí násilie, ktoré je výsmechom neformálne chápaného práva, zákonnosti a oficiálneho uisťovania o rešpektovaní ľudskej dôstojnosti. Pretože do každej konfrontácie so Štátnou bezpečnosťou zasahuje aj ľudský faktor, nie všetci zamestnanci tejto organizácie sú rovnakí; ťažko ich vôbec porovnávať. Do roku 1970 som osobnú skúsenosť so Štátnou bezpečnosťou nemal. Už v šesťdesiatych rokoch som však videl priateľa kvalifikovane zmláteného po obličkách a po nohách pri celkom náhodnom stretnutí so Štátnou bezpečnosťou. A pritom dokopy o nič nešlo; pri kontrole občianskych preukazov urobili muži v civile akúsi opovrživú poznámku o zamestnaní vysokoškolského učiteľa, ktoré mal uvedené v občianskom preukaze. Nato priateľ vyslovil údiv nad tým, že muži v civile vedia čítať. A bolo. Sťažnosť podať nemohol, pretože nebolo svedkov. To je, pravdaže, drobnosť a uvádzam ju s vedomím, že je neporovnateľná s rozsiahlym terorom, brutalitou a provokáciami päťdesiatych rokov. Zmena však nastala v celej spoločnosti a zmena v Štátnej bezpečnosti je iba jej výrazom. Prestali pôsobiť faktory postrevolučnej atmosféry. Fanatizmus, presvedčenie o historicky nevyhnutnej bezohľadnosti, spomienky na vojnovú brutalitu, neistota, vštepované lži o tom, že budúcnosť ospravedlní každý zločin spáchaný v jej mene, atď. Nič z toho už v sedemdesiatych rokoch neexistovalo. Fanatizmus sa unavil a zanikol. Mnohí príslušníci Štátnej bezpečnosti sa presvedčili, že budúcnosť nič neospravedľňuje, že za zločiny sa platí. Pôsobilo aj celkové sklamanie z politického vývoja v reálnom socializme, pohľad na množstvo zmien, na hromadenie osočení, na odsúdenie bývalých bohov, na smutné odchody do prepadliska dejín, slovom na relatívnosť politických istôt v čase reálneho socializmu. Obete násilia z päťdesiatych rokov mali v radoch Štátnej bezpečnosti proti sebe ľudí deformovaných bezprostrednou skúsenosťou z masového zabíjania, aké dosiaľ dejiny nepamätajú. Násilie bolo ešte niečím úplne prirodzeným, bolo všeobecne schvaľované ako súčasť boja za to, aby sa už nikdy nemohol opakovať veľký vojnový teror. Literatúra, film, celá atmosféra doby bola plná násilia. Filmové zábery z koncentračných táborov s haldami mŕtvov v pruhovaných šatách, s hrbami vlasov a detských hračiek, to všetko ničilo schopnosť merať násilie prirodzenými ľudskými hľadiskami. Úder do zubov sa v takýchto súvislostiach javil ako priateľské pokarhanie. Obesenie vyzeralo ako posledná dohra tragédie miliónov utýraných, zastrelených a roztrhaných obetí vojny.

Neviem presne, ako boli školení príslušníci Štátnej bezpečnosti v tých rokoch, ale nepochybne im bola táto relatívnosť vštepovaná do hláv tak, aby sa ich činy javili ako nepríjemná, ale potrebná služba lepšej budúcnosti. Je celkom možné, že mnohí príslušníci Štátnej bezpečnosti tých čias mali pocit, že sami prinášajú istú obeť, keď svoju prirodzenú ľudskosť potláčajú v prospech spoločenských záujmov revolúcie, strany a štátu. Nenadarmo bolo toto ideové klišé zamontované do oficiálnej literárnej i filmovej interpretácie ľudí v službe bezpečnosti, pokoja, mieru, pokojného spánku a sladkej budúcnosti všetkých občanov. „Aj ja by som radšej staval priehradu, obrábal pole či učil deti“, vraví vždy v takej interpretácii náčelník bezpečnostných orgánov, „ale zatiaľ sa to nedá, máme ešte priveľa nepriateľov.“ Dnes je to čekistické klišé dokonale zvetrané. Muž z ľudu takému hrdinovi v duchu odpovedá:

„Lenže to by si musel robiť a nebral by si zďaleka taký plat ako dnes.“ V päťdesiatych rokoch malo azda vyššie spomínané klišé ešte svoju váhu a u čerstvo naverbovaného robotníka po

skončení prezenčnej služby mohlo navodiť pocit zmysluplnej existencie. Čítal som pravdepodobne všetko, čo sa u nás napísalo o najrozličnejších podobách násilia v päťdesiatych rokoch. Počul som dosť osobných svedectiev. Vo väčšine prípadov bola hrozná absurdnosť toho násilia daná skutočnosťou, že mu chýbal zmysel, bolo samoučelné, plnilo tajné poslanie všeobecného zastrašenia, obeť vyšetrovania a teroru boli často rovnako, alebo dokonca hlbšie oddané myšlienke socializmu ako ich vyšetrovatelia a mučitelia, väčšina trestných činov bola vykonštruovaná alebo vyprovokovaná, boli to trestné činy iba z hľadiska politickej nezákonnosti. Človek prenocoval kamaráta, ktorý sa na druhý deň pokúsil o útek cez hranice, a dostal za to desať rokov. Dodnes sa všade stretávate s ľuďmi, ktorých osudy boli kedysi poznamenané týmito absurditami. Skutočnosťou ostáva, že v oveľa menšej miere sa pred vyšetrovateľov Štátnej bezpečnosti dostávali ľudia s jasnými výhradami proti režimu a v ešte menšej miere sa dopúšťali toho šialenstva, aby ich priznávali. To všetko robilo zo štátnej tajnej bezpečnosti nástroj osudu. Nik nebol pred týmto nástrojom bezpečný, ani najvyšší funkcionári režimu. Štátna bezpečnosť predstavovala na spoločenskom organizme anonymný prebujnený orgán, aktivitu ktorého bolo síce možné sledovať, jeho celkový zmysel a mechanizmus však ostával tajomstvom. Som presvedčený, že ani väčšina príslušníkov Štátnej bezpečnosti nechápala poslanie svojej organizácie; boli jednoducho tu a pracovali. Možno sa dokonca cítili rovnako, ak nie väčšmi ohrození než ostatní občania. Aj medzi nimi si násilie vyberalo svoje obeť. Poznal som kedysi človeka, ktorý strávil niekoľko rokov v pracovnom tábore na Kolyme. S vážnou tvárou mi rozprával, že spravodlivosť je v Sovietskom zväze absolútna. Skupina väzňov kope na Kolyme rašelinu. O niekoľko mesiacov už s nimi kope prokurátor, ktorý ich obvinil, a o niekoľko rokov i sudca, ktorý ich odsúdil!

To sa zmenilo. Pravdaže, nie v dôsledku hlbokkej analýzy úlohy, ktorú hral teror v päťdesiatych rokoch. Tým nechcem povedať, že sa o to nik nepokúšal. Členovia rehabilitačných komisií zniesli úctyhodné množstvo materiálu; v jednotlivostiach bol dôkladne ozrejmý mechanizmus, akým násilie pracovalo. Cesty, ktorými boli nevinní ľudia dovedení pod šibenicu, boli odhalené. Nikdy však neboli vyvedené konzekventné závery, pretože tie by nevyhnutne podkopali základy celého systému totalitnej moci. Zastalo sa na polceste a z celého pokusu o analýzu národnej hanby ostali vágne postuláty typu: Strana nesmie dopustiť, aby sa bezpečnostné orgány vymkli z jej kontroly, treba prísne dodržiavať socialistickú zákonnosť. Trestať iba skutočných nepriateľov štátu. Zvýšiť politickú vyspelosť a odbornú pripravenosť príslušníkov bezpečnosti. Tieto postuláty samy osebe nič neznamovali. Bezpečnosť sa zmenila v dôsledku jednotlivých praktických krokov, ktoré spoločnosť urobila za posledných dvadsať rokov, v dôsledku všeobecnej praxe vládnutia, ktorá obrusovala výstrelky, prechmaty, fanatizmus, triednu pomstyktivnosť, tzv. nezmieriteľnosť a iné sprievodné javy povojnovej atmosféry. Politický pragmatizmus postupne vytváral zo Štátnej bezpečnosti ťažkopádny nástroj pomyselnej ochrany štátu, zbavoval ju jej tajomnej a osudovej povesti. Do funkcie ministra vnútra boli kandidáti vyberaní obozretne; museli to byť muži čo najmenej ctižiadostiví, aby neupadli do pokušenia využiť tajomstvá, ktoré poznali, na ohrozenie moci iných, ako sa o to kedysi pokúsil Rudolf Barák. V priebehu nápravy chýb a prechmatov, ako sa to vtedy nazývalo, odišli mnohí príslušníci Štátnej bezpečnosti do iných funkcií, a niektorí dokonca do väzenia. Mladí a nezmieriteľní poručíci starli a stávali sa z nich majori a podplukovníci. Nazbierali za ten čas kopu skúseností, medziiným aj tú, že v tomto remesle sa viac ako v inom vypláca byť uvážlivý, opatrný a nezabúdať na zadné kolesá.

V päťdesiatych rokoch mohla služba pri tajnej bezpečnosti celkom lákať nezrelých

dobrodruhov, utajených sadistov a mladých mužov s komplexmi menejcennosti, ktorí túžili zohrať úlohu mužov bez zákona. Oblečie si kožený kabát a môže ísť, kam sa mu zachce; tam, kde príde, ľudia zmlknú a s obavou ho pozorujú. Vchádza do bytu kontrarevolucionárov a v ich očiach vidí strach. Prehrabuje sa im v majetku a nik mu v tom nemôže zabrániť. Predvádzajú mu obvineného a on sa pasie na jeho neistote. Ponúkne mu cigaretu, ale môže naňho aj zrevať. Alebo mu dať ovoňat' päšť. Vedie auto a dopravné značky preňho neplatia. Zastaví ho dopravná hliadka - stačí ukázať legitimáciu s červeným pruhom a kolegovia salutujú. Jediná prístupná možnosť žiť ako vo filme. Možno to tak kedysi aj bolo, ale táto romantika mužov bez zákona už zvetrala.

Pre pospolitý ľud je dnes fízel poval'ač, ktorý žije z jeho práce. K bezpečnosti idú chlapi, ktorým sa nechce robiť; ten pozná toho a ten zas ďalšieho, všetci boli od malička ulievači, v škole sa im nechcelo učiť a v robote sa neprethli. No prosím, dal sa k bezpečnosti, v momente dostal štátny byt. Žena mu nerobí, môže si dovoliť nechať ju s deckami doma. Uniformu má v skrini a neobliekol by si ju za živý svet. A všade si píše, že je štátny zamestnanec. To sme aj my, nie? Všetkých nás zamestnáva štát. Na sídlisku ešte nikto nemá telefón, a on ho mal hneď. Majú rekreačné stredisko s bazénom. Postavili im ho väzni. Takto a podobne počujem rozprávať ľud. Romantika sa stratila a ostala vypočítavosť. Policajť sa stal objektom nesčíselného množstva vtipov a každá pointa je postavená na jeho chabej inteligencii. To nikdy predtým nebývalo. Tieto vtipy sa objavili až v sedemdesiatych rokoch. Sú kruté, urážlivé a samozrejme, ako každé podobné generalizovanie, nespravodlivé. Rozjarená spoločnosť, ktorá sa rehoce nad tuposťou policajťov, by asi sotva menila s chlapcom, ktorý v noci šliape ulicami a bije sa s opilcami. Obrovská úroda a všeobecné rozšírenie vtipov o policajťoch je však nepochybne sociálnym javom; odráža sa v ňom vzťah najširších vrstiev spoločnosti k celkovej prebujnenosti bezpečnostných orgánov.

Dnes teda nad všetkými zložkami bezpečnosti vládne príkrov všednosti, málo lákavej a nekvalifikovanej práce, stíhanej všeobecným posmechom. Slávu si pri bezpečnosti nezíska nik, ani kriminalisti, ani rozviedčici z rodu kapitána Minaříka. Úbohosť, s akou sú ich životné príbehy prezentované verejnosti, spôsobuje, že sú zase iba terčom posmechu.

Prenasledovaná inteligencia bola teda v sedemdesiatych rokoch konfrontovaná s inou Štátnou bezpečnosťou ako v rokoch päťdesiatych. Štátna bezpečnosť v sedemdesiatych rokoch pracuje ako sériový stroj, bez osobitých prejavov. Nie je už opradená nijakými mýtmi, nechráni ani revolúciu, ani socializmus, ani mier a pokoj občanov, chráni iba nehybnosť poriadku a bezpečnosť jeho správcov. Jej práca je ľahká, absolútne bezpečná a často aj zábavná. V centre jej činnosti stojí bdelosť nad ľuďmi, ktorí sa úzkostlivo usilujú dodržiavať zákony, ktorí sa nebránia s palicou v ruke, ktorí prídu na pozvanie, slušne a kultivovane rozprávajú, pomôžu napísať protokol, poradia, ako pokračovať vo vzdelávaní dcéry, pri domových prehliadkach zväčša iba zarazene sedia, sťažujú sa bez zjavných vyhrážok. Sú to často známi ľudia, bývalí ministri, stranícki tajomníci, filozofi, spisovatelia, historici, ľudia so zaujímavými životnými osudmi, ktorí sa s kdekým poznajú. Je poučné čítať ich listy, zhabané rukopisy, knihy a pamäti. Štátna bezpečnosť je prvým čitateľom celej československej neoficiálnej literatúry. Zbiera pikantnosti a klebety z týchto kruhov a zasvätené sa usmieva. V Československu jednoducho vládne poriadok, nie sú tu nijakí anarchisti, čo by vyhadzovali do vzduchu obchodné domy, mordovali prominentov a strieľali na policajťov. Nie je tu tlač, ktorá by rozmazávala každú chybičku, nijakí drží advokáti. Sú iba súdy, ktoré odsúdia každého, koho im vyšetrovatelia Štátnej bezpečnosti

pripravia. Je nepochybne radostné byt' členom zboru ochrancov poriadku v reálnom socializme!

* Redakcia vydania *Obnovení pořádku*, Londýn 1984, pripojila k tejto vete poznámku: „Autor zrejme vychádza z poznatkov, ktoré sa týkajú Slovenska. Považujeme za potrebné pripomenúť sústredené nasadenie polície, ľudových milícií a armády (dve tankové divízie iba v Prahe a v okolí) v uliciach českých a moravských miest pri príležitosti 1. výročia invázie v auguste 1969, ako to najnovšie popisuje V. V. Kusín v knihe *Front Dubček to Charter 1977* (Edinburgh 1978, s. 109-111). V Prahe a v Brne vyprovokovali pohotovostné oddiely ZNB a jednotky ľudových milícií krvavé zrážky s demonštrantmi; použili pritom nielen obušky, slzotvorný plyn a vodné delá, ale aj strelné zbrane. Dôverný ďalekopis Predsedníctva ÚV KSČ z 22. augusta 1969 uvádza dvoch mŕtvych v Prahe a troch v Brne. V dňoch okolo 21. augusta 1969 boli uväznené stovky predovšetkým mladých ľudí; mnohí zo zatknutých boli surovo zmlátení, s trvalými zdravotnými následkami. Časť uväznených bola na jeseň 1969 odsúdená, časť po kratšej či dlhšej väzbe bez súdneho konania prepustená na slobodu. Až táto demonštrácia sily, vyvolaná okrem iného panickým strachom konsolidátorov z toho, ako bude obyvateľstvo reagovať na tajne rozširované letákové výzvy k nenásilnému a dôstojnému vyjadreniu nesúhlasu s okupáciou krajiny, definitívne rozhodla otázku ‚komu patri ulica‘.“

X. VÝSLUCHY, SLEDOVANIE, PREHLIADKY

Prvý raz k tomu došlo v zime roku 1972. V to ráno som mal po prvý raz stretnúť svojho muža v koženom kabáte. Prišiel si po mňa vo chvíli, keď som bol s kolegami šoférmí zahrúžený do kariet. Trumf, ktorý som držal v ruke, som už nevyniesol; kolegovia pochopili vážnosť situácie a karty zložili. Zarazene hľadeli na mňa i na muža v koženom kabáte. Keby som sa bol v tej chvíli rozbehol, možno by boli tajnému majorovi podložili nohu. Lenže tak sa to odohráva iba vo filme. V civilizovanej krajine a v hlbokom mieri sa pred tajnou políciou neuteká. Ani nieto kam.

Vtedy som bol naivný, neskúsený, nepoznal som zákony. Keď mi major povedal, že ma berie na výsluch, nenapadlo mi nič rozumné. Nespýtal som sa, či má nejaký písomný príkaz, nedal som sa poučiť, ba ani som sa nespýtal, či som podozrivý, obvinený, alebo svedok. Zmohol som sa iba na upozornenie, že mám pred sebou dôležitú cestu a moja absencia za volantom ohrozí plnenie pracovných úloh. Kožený major sa sebaisto usmial; takú maličkosť vybaví s mojím predstaveným. Šli sme za ním spolu a ja som sledoval, ako magicky vždy pôsobí na občana reálneho socializmu objavenie sa tajnej polície. Môj predstavený zbledol a prejavil až neviazanú ochotu uvoľniť ma z pracovných povinností. Čakal som len na to, kedy majora ubezpečí o svojej bezvýhradnej oddanosti socialistickému zriadeniu. Kožený kabát bol zvyknutý, že sa mu neodporuje.

A tak som poslušne nasadol od auta. Bol som presvedčený, že ma práve zatkli, a s údivom som si uvedomoval, že v živote všetko prebieha ako vo filme alebo v knihách. Mal som zvláštny pocit neskutočnosti; zdalo sa mi, že v živote by sa nemali veci odohrávať tak banálne. Ani na um mi nezišlo skúmať, či som sa hoci nevedomky dopustil dákeho zločinu proti štátu. Jednoducho som usúdil, že sa mi prihodilo to, čo sa predom mnou prihodilo miliónom iných ľudí. Dvaja muži ma zatkli a odvážali na neznáme miesto.

Sedel som na zadnom sedadle a hľadel von. Nik z nás neprehovoril. Sledoval som známe ulice, ľudí, čo sa ponáhľali do práce; bolo pol ôsmej, deti kráčali do školy. Pretože mi všetko ešte stále pripadalo ako v literatúre, spomenul som si na Solženicyna. Na výjav, keď ho vedú po preplnenej stanici a on uvažuje, či by nemal zakričať na všetkých náhliacich sa ľudí, že sa im pred očami deje bezprávie. Zastali sme na križovatke a aj ja som uvažoval, či by som nemal zvolat' na ľudí, čo sedeli v okolostojacich autách alebo prechádzali na zelenú. Samozrejme, že som to nespravil. A neurobil by som to ani vtedy, keby som vedel, že mi o polhodinu zaviažu oči a pri nejakom obitom múre ma zastrelia. To sa jednoducho nerobí. Civilizovaný človek nekričí, nebráni sa, ide ako baran. Dnes uvažujem o tom, že je to scestná civilizovanosť, že svet by možno vyzeral inak, keby sa tie milióny ľudí, ktorých v noci a nadránom zatýkali muži v kožených kabátoch, bránili ako zver, kopali, bili sa a hrýzli. Keby sa ich ženy a deti do nich zavesili a držali ich za nohy, keby vzbúrili celé okolie, aby sa dívalo na obnažené násilie, a nie na civilizovaný odchod. Možno by potom nebolo také jednoduché používať moc tajných polícií.

Neskôr ma v známej budove viedli cez jedny zamrežované dvere, potom cez druhé a posadili ma do kresla. Nato som sa dozvedel, že som tu iba ako svedok a že ako obeť bol vybraný môj priateľ. Môj príbeh sa z literatúry presunul do skutočnosti. Príbeh môjho priateľa sa však v to

ráno stal realizáciou kafkovských vízií. Skončil sa odsúdením na dva roky žalára.

Bol som na výsluchu ešte veľa rás, ako svedok pri vyšetrovaní anonymných činov podvracania republiky aj ako podozrivý z tejto absurdnej činnosti. Kedykoľvek potom do záhlavia protokolu napísali „podvracanie republiky“, mal som znovu pocit neskutočnosti. Predstavil som si republiku od Šumavy po Tatry, predstavil som si pätnásťmiliónový ľud, ktorý ma nepozná a som mu ľahostajný, políciu, armádu, obrovský štátny aparát, a nechcelo sa mi veriť, že by niekto mohol brať vážne obsah slov „podvracanie republiky“. Neskôr ma však poučili, že podvracaním je skrátka spôsob myslenia.

Výsluchy sedemdesiatych rokov boli opísané veľa rás a iste ešte veľa rás opísané budú, pretože pokračujú. Existuje mnoho metód, rôzni vyšetrovatelia, krajové osobitosti, rôzne kauzy a rôzni vyšetrovanci. Ludvík Vaculík napísal *Šálek kávy pri výsluchu*. Keď som to prečítal, povedal som si, že to už nik nenapíše lepšie. Presne tak to vyzerá! Zvláštna zmes formálnej korektnosti, prefikanosti a hlúposti, klamstva a podvodu, zvláštno-dôvernosti. Táto dôvernosť vyplýva z toho, že o vás všetko vedia, vedia všetko o vašej žene, o deťoch aj o príbuzných, o vašich priateľoch, čítali vaše knihy a rukopisy, intímnu korešpondenciu; predstavujete si, že odpočúvali vaše domáce spory a vzdychy. Už roky sa nik nezaujíma o vaše problémy, názory. Oni sa zaujímajú!

Sú nevzdelaní, ale za roky, čo vyšetrujú vybrané exempláre československej inteligencie, stihli všeličo pochytiť. Ocenia posledný román vydaný v *Petlici*. Jednako však majú jedinou snahu: napísať obsažný protokol, zachytiť nádejnú stopu trestnej činnosti, schôdzku, o ktorej nevedeli, kontakt, a najmä to, čo nazývajú kanálom. Ustavične sa vám vyhrážajú a usilujú sa nahnať vám strach, pretože, ako neustále opakujú, ich hlavnou úlohou nie je trestať, ale predchádzať trestným činom. Takže každý výsluch sa končí dohovoráním: „Prečo to robíte, veď to nemá význam, škodíte sebe i rodine, máte byt, máte auto, netrpíte hladom, čo ešte chcete? Socializmus vybudujeme aj bez spisovateľov, novinárov a filozofov. Starajte sa, ako každý iný, aby ste niečo mali, a my vám dáme pokoj.“ Tak to pokračuje celé hodiny.

Napriek tomu, že používate rovnaké slová a rovnakú gramatiku, hovoríte absolútne rozdielnym jazykom. Hoci sa aj usilujete nájsť spoločnú reč, nerozumiete si, museli by ste sa rozprávať o záhrade alebo o futbale. Reč sa však okamžite rozdelí, keď sa pokúsíte vysloviť svoj komentár k svetu, v ktorom žijete, k spoločnosti, ktorá sa im javí ako dokonalý systém. Ak sa zmienite o slobode, v momente máte dojem, akoby ste sa usilovali získať ich pre nepotvrdenú hypotézu o pulzujúcom vesmíre. Sloboda je, keď má človek prácu, zarobí peniaze, aby sa mohol najesť, obliecť, zaplatiť byt a aby mu zvýšilo na liter vína alebo na benzín. Aby sa večer mohol pozeráť na televíziu. Keď som ich tak počúval, často som si hovoril, že majú napokon pravdu. Sloboda je pre tých, čo nepocitujú jej potrebu, zbytočná.

Vždy som mal pocit, že v odtážitých diskusiách o potrebe minimálnych pravidiel demokracie pre zdravý rozvoj socialistickej spoločnosti a duchovného života národa sa usilujú vypátrať nejaké tajomné vysvetlenie podobného myslenia, ktoré by im bolo zrozumiteľné. Tipujú na túžbu po moci, postavení a peniazoch. Alebo sa usilujú vypátrať úmysel pomstiť sa za príkorie. Alebo sa pokúšajú vysvetliť si všetko pýchou, tvrdohlavosťou, nadutosťou a povýšenectvom voči ľuďom, ktorí žijú spokojne. Neveria, že človek by po rokoch skúseností mohol dospieť k poznaniu, ktoré je podmienkou jeho vnútornej integrity, a že sa ho nevzdá, ani keď je to krajne

nevýhodné. Napokon pokrútiť hlavou a ustálie sa na pre nich najprirodzenejšom vysvetlení, že u týchto intelektuálov jednoducho ide o akúsi nákazlivú poruchu vedomia.

Bojím sa tú myšlienku vysloviť, ale do istej miery naozaj chápem, že v Sovietskom zväze niektorých disidentov nútia podrobiť sa psychiatrickému liečeniu. V očiach ľudí, ktorí nikdy nepripustili, že by sa mohli postaviť proti obrovskej moci totalitného štátu, sú to zúfanci, čo sa vrhajú proti múru. Ide o ľudí, ktorí konajú proti najprirodzenejšiemu pudu, pudu sebazáchovy; vyvíjajú aktivitu, ktorá ich nevyhnutne musí priviesť do väzenia. Rezignujú na užívanie konzumných radostí, vystavujú nebezpečenstvu vlastnú rodinu, riskujú vyhnanstvo, zbavujú sa všetkých možných výsad. V očiach normálnej väčšiny musia takíto jedinci vyzerat' ako vyšinití. Odtiaľ je už iba krok k tomu, aby boli vyhlásení za duševne chorých. Nerád to hovorím, ale pri niektorých výsluchoch som si tiež pripadal trochu nenormálny. Radšej však túto smutnú myšlienku nebudem rozvádzať širšie.

Nie je ťažké uhádnuť základný zmysel výsluchov. Rozhodne ním nie je úsilie odhaliť podvracanie republiky. Vznikajú stovky strán protokolov a správ, v archívoch sa hromadí neprehľadné množstvo písomného materiálu. Keď však politické vedenie rozhodne, že treba dakoho zavrieť, stane sa to obratom a bez svedeckých dôkazov. Takže načo to všetko? Výsluchy sú jednoducho novou formou zastrašovania a rozšírenia rozsahu zamýšľanej pacifikácie. Nejde iba o osobu vypočúvaného. Ten si po čase zvykne. Ide aj o jeho okolie. Vyzdvihnú si ho raz, dva razy a všetci to hneď vedia, správa sa šíri od ucha k uchu. Vyšetrovaný je touto okolnosťou automaticky biľagovaný. Vydal sa signál, že dotyčný je človek, o ktorého sa zaujíma Štátna bezpečnosť. Čiže výzva pre jeho bezúhonné okolie, aby sa s ním nestýkalo väčšmi, ako je bezpodmienečne potrebné. Známi si nabadúce rozmyslia, či majú k nemu zájsť, alebo či ho pozvú na návštevu. A preboha, len netelefonovať, lebo telefón je zaručene odpočúvaný. Je všeobecne známe, že všetkých vyšetrovaných skúšajú z toho, s kým sa stýkajú. Možno by raz mohli uviesť aj nás. Dobrí priatelia sa trýznia vnútornými pochybnosťami; postupne zisťujú, že s vypočúvanou osobou neboli vlastne až takí dobrí priatelia. Hovoria si: „Keď príde sám, prosím, nevyhodím ho, ale ja k nemu chodiť nebudem, mohli by to považovať za provokáciu.“ Ale priateľ už nepríde, pretože vycítil ochladnutie, pochopil, že spôsobuje rozpaky, že jeho známi nechcú o Štátnej bezpečnosti radšej ani počuť. Je to nová a nenápadná forma internácie. Človek si voľne chodí po svete, ale ľudsky je internovaný. Ostali s ním už iba najvernejší, ktorí sú na tom rovnako. Nákazu neslobodno šíriť. Známy slovenský spisovateľ povedal svojej priateľke: „Prepáč, ale musím s tebou prerušiť kontakty, povedali, že mi to škodí.“ Spisovateľ už roky nepublikoval, nebol ani členom zväzu, ale mal ešte zamestnanie a nebol zatiaľ vypočúvaný, kým jeho priateľka bola na výsluchoch ako doma.

Medzi československou inteligenciou sa prostredníctvom tejto praxe podarilo vytvoriť dve kategórie ľudí. Jednu tvoria tí, ktorí na výsluchu ešte neboli a zo všetkých síl sa mu usilujú vyhnúť. Do druhej kategórie patria ľudia, ktorí ho už absolvovali. Sú to ľudia zvláštneho razenia. Slobodnejší, veselší, veľkorysejší, priateľskejší, a najmä spoľahlivejší. Najslobodnejší a najspoľahlivejší sú tí, ktorí boli aj vo väzení.

Okrem výsluchov má však Štátna bezpečnosť paletu iných možností, ako otráviť „podvrátnikov“. Napríklad sledovanie. Sledovanie je groteskná aktivita väčšieho množstva mužov zo Štátnej bezpečnosti, ktorí svojho človeka sledujú, keď ide ráno po mlieko, keď kráča do práce, na návštevu, k holičovi, k lekárovi, na poštu atď. Sám som také sledovanie zažil a jeho

zmysel mi dodnes uniká. Bol som napríklad sledovaný cestou na ryby. Tri autá, obsadené vždy dvoma mužmi, ma sprevádzali až k rieke. Tri hodiny sledovali, že som nemal ani záber, a odprevadili ma domov. Inokedy ma sledovali, keď som šiel do záhrady prehodiť kompost. Zase to boli tri autá, predbiehali ma, počkali, znovu ma predbehli. Keď som zastal na parkovisku, zastali aj ony. Tváre sledovateľov som už dôverne poznal. Jedna zelená simka, hádam preto, aby ma rozveselila, zmenila odrazu štátnu poznávaciu značku. Zastal som v dedine a v pohostinstve som sebe a svojej žene objednal kávu. Sledovatelia zastali tiež a sledovali, ako pijeme kávu. Prišlo mi akosi ľúto štátnych prostriedkov a zabitej nedele sledovateľov. Podišiel som k jednému z ich áut a oznámil som prekvapeným mužom sediacim vnútri, že idem do záhrady prehodiť kompost, že nehodlám robiť nič, čo by stálo za sledovanie, že máme v aute miesto a sme ochotní vziať jedného z nich s nami a priviezť ho zase naspäť; ušetrí sa tým množstvo benzínu. Ostatní môžu ísť domov a užívať nedeľu. Muži zarazene sedeli a ani nemukli, tvárili sa, že nevedia, o čom hovorím. Potom ma predsa len sledovali až po záhradu. Rozkaz je zrejme rozkaz.

Existujú vraj dva typy sledovania. Pri jednom ide o sledovanie zjavné, ktoré má asi za účel sledovaného znervózniť. Ten istý cieľ by sa však dal dosiahnuť s omnoho menšími nákladmi. Druhý typ sledovania sa vraj deje s veľkou profesionálnou zručnosťou. Možno som bol sledovaný aj týmto druhým spôsobom. O tom neviem, asi to naozaj bola práca profesionálov.

Je to zvláštny pocit, keď sa človeku dostane cti, že je sledovaný. Predstavoval som si, čo tomu asi predchádzalo. Nejaký náčelník musel rozhodnúť, že ma budú sledovať. Možno sa to stalo na porade. Nižší náčelník určil skupinu, ktorá úlohu vykoná. Členov skupiny určite zoznámili s mojimi zvykmi, možno ma im ukázali, alebo im rozdali moje fotografie. Rozmýšľal som, aké asi sú, ako na nich vyzerám; nefotografoval som sa už veľmi dávno. Keď sa akcia skončila, skupina zrejme podala náčelníkovi správu o sledovaní a o tom, čo som v ktorú dennú a nočnú hodinu robil. Keby mi dali tie peniaze, čo to stálo, bol by som zaručene pár rokov bez starostí. Ťažko sa však niekedy dozviem, ako to bolo naozaj. Viem iba, že celá akcia musela organizátorom priniesť veľké sklamanie. Štátna bezpečnosť vám je však schopná vsugerovať, že váš obyčajný a fádny život vôbec nie je obyčajný a fádny, keď stojí štátu za to, aby ho preskúmal. Lepšie je však tomu neveriť. Rovnako je lepšie, ak sa neusilujete pochopiť, prečo sa to všetko deje. Po jednom takom sledovaní som dôstojníkom Štátnej bezpečnosti navrhol, že ich budem informovať sám, keď pocítia potrebu vedieť, čo robím a kam chodím. Vyjde ich to oveľa lacnejšie. Nikdy to neurobili; nikdy ma ústne ani telefonicky o informácie nepožiadali. Bolo by to asi príliš jednoduché.

Výsluchy a sledovanie sú násilnosti, ktorým sa dá čeliť — pokojom, koncentráciou a sebakontrolou. A vedomím, že v živote sú aj horšie veci. Hlboko ponížujúce sú však domové prehliadky. Tým sa už nedá čeliť tak jednoducho. Tie človeka rozrušujú, vyvolávajú v ňom zúrivé zhnusenie, ukazujú mu jeho biedu a bezmocnosť. Možno aj preto, že toto absurdné násilie prichádza za vami až do bytu, do vášho najvlastnejšieho súkromia, do izby, v ktorej so ženou usínate, či tam, kde leží zopár starých hračiek vašich detí. Cudzí ľudia prekutávajú písací stôl, za ktorým ste roky presedeli; sú na ňom stopy po vašich nespočetných šálkach kávy. Zo škatule sa vysypú fotografie, na ktorých je vaša žena v tanečnej, maturitná trieda, v prvomájovom sprievode nesiete na pleciach syna, usmieva sa z nich brat, ktorého uštváli k infarktu. Potom tí cudzí muži otvárajú a vytriasajú každú knihu. Keď som to videl, prišlo mi fyzicky zle. Takto sa predsa s knihou nezaobchádza! Knihu treba vziať do ľavej ruky a pravou prelistovať. Nemá sa obracať hore chrbtom a otrepávať ako zarezaná sliepka. Stačilo privrieť oči a vybavili sa mi

hasiči z Bradburyho nesmierne pravdivej knihy o budúcnosti, odetí do smiešnych uniforiem z Truffaultovho filmu.

Pri domových prehliadkach v Československu sa nepátra po zbraniach, tajných tlačiarňach, rozmnožovacích strojoch, zoznamoch členov tajných spolkov, plánoch na zvrhnutie vlády; nič podobné sa v bytoch československej inteligencie nevyskytuje. Pátra sa tu po takzvanej protištátnej literatúre. Protištátna literatúra je výraz, pri ktorom sa ma zmocňuje hlboký smútok. Je mi do plaču nad uplynulými stáročiami, nad márnosťou života tých generácií vzdelancov, ktoré ho zasvätili kultivácii najsamozrejmšej myšlienky: že *knihá je nedotknuteľná*. Voltaire sa domnieval, že v tomto ohľade sa už dosiahlo víťazstvo. Je až neuveriteľné, ako hlboko sa mýlil.

Vyzvali ma, aby som im dobrovoľne odovzdal protištátnu literatúru. Odvetil som, že tomu slovu nerozumiem, že existuje iba literatúra; protištátna je ich výraz, o ktorom ja nič neviem. Najhoršie je, že to nebola pravda. Celkom dobre viem, čo je to protištátna literatúra. V mojom prípade to bol *Archipelag Gulag*, román Zdeny Salivarovej vydaný v Kanade, rukopisný preklad spomienok Mandelštamovej ženy, rukopisná zbierka básní a novela J. Špitzera, niekoľko na stroji rozpisovaných fejtónov, všetky moje rukopisy a všetky listy príbuzných, priateľov a známych vrátane pohľadníc s textom: „Srdečný pozdrav z dovolenky, slnko nám svieti a strava je tu dobrá.“ Ako protištátnu literatúru mi zhabali aj otázky, ktoré som položil svojmu synovi, keď bol asi ôsmak. Boli to otázky typu: Prečo ťa nebaví škola, prečo namiesto učenia čítaš, prečo sa v škole neprihlásiš, keď náhodou niečo vieš?

Väčšinu rukopisov a korešpondencie som neskôr dostal naspäť. Knihy nie. Medzi zhabanými knihami ostalo aj Londono- vo *Priznanie* a Löblova kniha s rovnakou témou. Obidve vyšli v štátnom nakladateľstve v Československu. Spýtal som sa, prečo mi ich teda nemôžu vrátiť. Povedali mi, že by na ne mohla natrafiť mládež, a to by vraj nebolo dobre. „Vari sú nepravdivé?“ spýtal som sa. Pokrčili plecami.

Domové prehliadky vykonáva celé družstvo. U nás bolo šesť mužov, a pretože mám dve izby, nedalo sa v byte pohnúť. Priviezli si aj sekretárku s písacím strojom. Pri prehliadke býva prítomný i zástupca národného výboru. V našom prípade to bol starší človek, ktorý si vzal stoličku a posadil sa pred záchodové dvere. Za celý deň neprehovoril ani slovo. Z tváre sa mu nedalo vyčítať absolútne nič, hoci by som sa bol rád dozvedel, čo si o tom všetkom myslí. V Jiráskovom *Temne* sa nachádza scéna domovej prehliadky. Tuším sme ju mali aj v čítanke. Sugestívne sa v nej opisuje, ako jezuiti sliedia po chalupe a hľadajú *Kralickú bibliu*. Je to odporný výjav; od detstva som si myslel, že sliediť v byte po knihách je hnusné. Domnieval som sa, že to vie každý, pretože o tých jezuitoch určite všetci čítali, napríklad keď skladali Fučíkov odznak. Je to teda záležitosť, o ktorej netreba diskutovať, a spomínaný odpor je zafixovaný vo vedomí každého človeka nášho storočia. Preto som sa mužov z bezpečnosti spýtal, či im nie je nepríjemné prehrabávať sa v cudzích veciach. Iba sa usmievali; asi toho Jiráška predsa len nečítali.

Z týchto dôvodov je domová prehliadka zo všetkých príkorí, ktoré je Štátna bezpečnosť v rámci legality schopná vymyslieť, najmenej znesiteľná. Je to legálne ponižovanie, okorenené predpisovou korektnosťou. Príkaz na domovú prehliadku je opatrený okrúhlymi pečiatkami, družstvo prehliadačov sa usiluje nič nerozbiť. Keď natrafia na peniaze v obálkach rodinného rozpočtu, strhnú sa, akoby sa popálili, aby si, preboha, nik nepomyslel, že by mohli dačo

ukradnúť. Zaujímajú sa iba o popísaný papier, o nenáležité myšlienky, ktoré sú na ňom zapísané čierne na bielom. Správajú sa tak, akoby nevedeli, že myšlienky sa nedajú zo sveta odstrániť ako popísaný papier; že sa o to pokúšali mnohé družstvá prehliadačov vo všetkých storočiach — a bezvýsledne. Alebo to možno aj vedia; robia však prácu, za ktorú ich platia.

Keď od nás odišli, moja žena dlho vetrala, zúrivo behala po byte s vysávačom, utierala prach a upratovala s takou vervou, ako keby sa poníženie dalo upratať alebo vyvetrať.

XI. SÚD

Keď sa v Československu v šesťdesiatom ôsmom roku znovu preberali okolnosti justičných vrážd z päťdesiatych rokov, ako k ústrednému bodu celej problematiky sa vždy dospelo k sudcovi. O politikoch sa dá predpokladať, že v túžbe po moci majú sklon k zločinom; tajné polície majú túto náchylnosť v krvi, svedkovia sú podplatiteľní, žalobcovia majú usvedčenie obžalovaných v popise práce, obhajcovia sa ľahko dajú zastrašiť. Sudca má však bdieť nad dodržiavaním zákona. Sudca študoval rímske právo, mal by vedieť o dejinách ľudského úsilia zaistiť svetskú spravodlivosť. Sudcu už ako študenta viedli k mravnej zodpovednosti za výkon práva. Človekom modernej spoločnosti zmietajú existenčné, politické a mravné neistoty; mal by mať však aspoň istotu, že keď bude postavený pred súd, sudca ho bude súdiť spravodlivo.

Vravelo sa, že sudca musí byť predovšetkým nezávislý. Ktorý človek v totalitnom štáte je však nezávislý? Veď štát ho platí. V diskusiách, ktoré sa vtedy viedli, sa na túto nezávislosť nikto príliš nespoliehal; všetci však verili, že všeobecné pohrdanie a odpor voči sudcom, ktorí vedome posielali na smrť nevinných ľudí, vytvorí spoľahlivú mravnú zábranu. Že nech bude akokoľvek, ťažko sa nájde sudca, ktorý by znovu vystúpil ako nástroj politickej pomsty. Keď už pre nič iné, tak aspoň preto, aby jeho meno nebolo v blízkej či vzdialenej budúcnosti vystavené pohrdaniu. Priznávam sa, že istý čas som v pôsobenie tejto mravnej zábrany opatrne veril i ja sám.

Dnes viem, že to bola naivná viera. Na obnovenie poriadku boli potrební aj sudcovia, a sudcovia sa našli. Ako všetci ostatní občania, aj oni sú zamestnancami štátu. Pravidlá hry poznajú dokonca lepšie ako iní. Napokon, prečo by sa sudcovia mali správať inak ako spisovatelia, úradníci, herci, učitelia alebo vojaci? Profesia ako profesia. Ono „keby všetci chlapi sveta“ je rozprávkou o iných profesiách. Možno platí o námorníkoch na jednej lodi, o baníkoch v jednom porube, o taxikároch v jednom meste; neplatí však o sudcoch.

Sudcovia obnoveného poriadku najskôr na skúšku odsúdili podľa prvej hlavy trestného zákona jedného, potom druhého človeka - a potom to už bežalo. Pred súdmi sa ocitli novinári, historici, študenti, spisovatelia, robotníci, politici, bývalí členovia ústredného výboru strany; boli súdení za poburovanie, za urážky hláv štátov, za podvracanie, za ohováranie zriadenia a za mnohé ďalšie zločiny, ktorými hýri prvá hlava československého trestného zákona. Svet sa dozvedel o procesoch (v ktoré predtým málokto veril), zastával sa prominentných väzňov, ale nevedel, že väzenia sa naplňajú aj obyčajnými ľuďmi, ktorí dali v krčme priechod akejsi nedefinovateľnej zlosti a urazili hlavu štátu, mladučkými študentmi, ktorí hľadali útechu vo výlučnom náboženstve a boli odsúdení za sektárstvo, naivnými mladíkmi, čo skúšali dostať sa za hranice, a ďalšími obeťami.

Mravné zábrany prestali fungovať. Štátna bezpečnosť pripravovala prípady takým spôsobom, aby rozsudok nemal rýdzo politický charakter, čiže aby v ňom nebolo zahrnuté politické a mravné alebo náboženské presvedčenie, ale nejaké faktografické lapálie.

Trestné činy proti republike sú v trestnom poriadku formulované tak všeobecne, že ich

skutkovú podstatu naplní niekoľkokrát v živote takmer každý občan. Keď napríklad niekto rozpráva politický vtip v prítomnosti viac ako jednej osoby, dopúšťa sa trestného činu poburovania. V krajine, kde sa politické vtipy rozprávajú už po celé stáročia a kde ich ovládanie patrí k dobrému tónu, je táto zločinnosť masová. Počas svojho života som zaručene počul niekoľko stoviek ľudí rozprávať takéto vtipy v prítomnosti viac ako jednej osoby. Boli medzi nimi aj vysoko postavené osobnosti. Viac ráz doniesli zo školy politický vtip aj deti. Absolútna väčšina týchto zločinov ostáva nepotrestaná. Rovnako je to aj s urážkami hláv štátov. Sám som počul nescíselné množstvo takých urážok a všetky ostali bez trestu. Podobný trestný poriadok však znižuje právnu istotu občanov na minimum. Prakticky kohokoľvek možno zobrať na ulici, postaviť ho pred súd a odsúdiť do väzenia aspoň na jeden, ak nie na viac rokov. Naši sudcovia, podobne ako starí Dürrenmattovi penzisti, vedia, že v každom človeku sa skrýva nejaká vina. Občan v reálnom socializme si je vedomý aspoň toho, že sa dopustil zločinu voči štátu. Ak to hneď aj nebolo ohováranie alebo poburovanie, potom iste dáky drobný podvod, určite sa zúčastnil na masovom rozkrádaní štátneho majetku, privlastnil si časť materiálu, ktorý patrilo štátu, dostal mzdu za ničnerobenie, sfaľšoval jeden z miliónov výkazov atď. Na udržanie poriadku je toto vedomie nesmierne dôležité. Nik si totiž nie je istý, či by ho nemohli zadržať, obžalovať a súdiť. Som presvedčený, že to zodpovedá skutočnosti a že pred štátom niet nevinných.

Keď československý občan dostane predvolanie v súvislosti s nejakým vyšetrovaním, okamžite začne horúčkovo premýšľať, o čo môže ísť, čo mohlo prasknúť, čo si naňho vymyslia. Rekonštruje všetky svoje trestné činy, na ktoré sa dokáže rozpomenúť, a vopred si buduje obhajobu proti prípadným obvineniam. V nijakom prípade sa však nemôže hrať na nevinného človeka a dostaviť sa na vyšetrovanie so vztýčenou hlavou a s čistým svedomím. Ak si aj nemôže spomenúť, čo vlastne spáchal, je hlboko presvedčený, že si naňho môžu niečo vymyslieť. Žije v štáte, kde má každý naporúdzi dost príkladov nevinne odsúdených ľudí, čo si odsedeli svoj prídel rokov a v niektorých prípadoch boli dokonca i rehabilitovaní.

V našom štáte panuje všeobecné presvedčenie, že keď sa niekto dostane pred súd, býva spravidla odsúdený. Dôvera v spravodlivosť súdu je celkom neznámy jav; nikdy som sa s ním nestretol. Akýkoľvek proces v reálnom socializme je vlastne modelom sporu občana so štátom. Sudca súdi v mene republiky. Ako by teda vyzeralo, keby častejšie vysvitlo, že republika nemá pravdu. Najmä tí, čo boli uvrhnutí do vyšetrovacej väzby, vo svojich najtajnejších nádejach veria, že budú odsúdení na dobu, ktorú si už odsedeli. Oslobodzujúci rozsudok by znamenal, že sa bezpečnostný, vyšetrovací aj obžalovací aparát v celom prípade mýlili; to by mohlo podryť ich autoritu. Poznáme však aj prípady, keď bol občan z vyšetrovacej väzby prepustený bez súdu a bez ďalšieho právneho riešenia — ak sa ukázalo, že proces by nedopadol jednoznačne alebo že by bol škodlivý z politického hľadiska. Takýmto šťastlivcom, prirodzene, nikto nič nevysvetľuje; predpokladá sa, že sú od radosti bez seba a nebudú sa domáhať vysvetlenia, návratu do cely a riadneho súdu. Platí to pri všetkých sporoch štátu s občanom; nielen pri politických, ale aj pri pracovných, majetkových a podobných procesoch.

Možno boli časy, na ktoré sa nepamätám, keď bol bielovlasý sudca objektom úcty a vážnosti a nikto nepochyboval o jeho neúplatnosti a predsavzatí súdiť podľa práva a spravodlivo. Sudcovstvo je v reálnom socializme zamestnanie ako každé iné, zamestnanie mravne poklesnuté; nespája sa so ct'ou a s mravnými predpokladmi, o ktorých sa dočítame v staršej literatúre. V krajine, kde boli tisícky ľudí odsúdené a potom zase rehabilitované ako obeť súdnej zvole, sa

sudca jednoducho nemôže stať kladným hrdinom.

Sudca je iba úradníkom štátu a bdie nad dodržiavaním znakovkej sústavy poriadku v reálnom socializme. Je pred väzením predposledným článkom celej reťaze štátnej moci. Občanom je jasné, že jednotlivé články systému ochrany poriadku v štáte musia pracovať harmonicky; toto vedomie je súčasťou veľkej celonárodnej adaptácie na reálny socializmus. Občania by sa skôr čudovali, keby sa im tvrdilo, že sudca by mal, naopak, chrániť právo, spravodlivosť a občanov pred štátom. Myšlienka nezávislosti súdov upadla po ôsmich rokoch obnovovania poriadku do zabudnutia.

Sám som nikdy pred súdom nestál a musím pripomenúť, že po tom ani netúžim. V roku 1972 bol však zatknutý, súdený i odsúdený môj blízky priateľ, slovenský spisovateľ, humorista a satirik K. Škoda, že nemôžem napísať Jozef K. Je to Ladislav K. Sledoval som celé dianie z bezprostrednej blízkosti, bol som svedkom pri vyšetrovaní, všimol som si celé politické pozadie procesu, čítal som motáky z väzenia, sledoval som priebeh obhajoby, bol som svedkom obhajoby pri procese, videl som bledého Ladislava K. na lavici obžalovaných, videl som sudcu, prísediacich, prokurátora, svedkov a vdychoval som atmosféru súdnej siene. Bol som v blízkom kontakte s rodinou obžalovaného. Nešlo o veľký proces. Hlavné procesy sa v tom čase odohrávali v Prahe. Tu v Bratislave malo ísť zrejme o miernejší príspevok k pacifikovaniu československej inteligencie, aby sa zachoval celoštátny charakter akcie. Zo všetkého som si odniesol absolútny právny nihilizmus, presvedčenie, že začiatkom sedemdesiatych rokov mohol byť v mojej vlasti odsúdený do väzenia ktokoľvek, náhodný chodec, školopovinné dieťa a určite aj samotný sudca. Záležalo iba na tom, aby na ich odsúdení mal záujem štát. V tom tkvie základ hlbokaj a rozsiahlej nezákonnosti, nastolenej v Československu spolu s obnovením poriadku. Podľa zákona by mala byť vo väzení najmenej polovica československých občanov, prinajmenšom všetci, ktorí aspoň raz v živote poburovali alebo urážali hlavy štátu, ohovárali zriadenie a podobne. Nezákonnosť spočíva v tom, že štátna moc zo všetkých týchto vinníkov vyberá iba niektorých, podľa politických potrieb danej chvíle — keď napríklad pocíti potrebu dať určitým skupinám obyvateľstva na vedomie, že by mohla zavrieť aj ich, že súdy pracujú, väzenia neprestali existovať atď. Všetky procesy v Československu boli procesmi v zastúpení; vytypovaný obžalovaný zastupoval všetkých ostatných previnilcov v príslušnej sociálnej skupine alebo v regióne. K vytypovaniu týchto zástupcov dochádzalo pravdepodobne už oveľa skôr. Vybrané obete boli potom prísne sledované, ich byty odpočúvané, evidovali sa ich styky a pod.

Ladislav K. mal v tomto ohľade neblahé predtuchy. Pol roka pred zatknutím našiel pod parketami odpočívacie zariadenie neznámeho pôvodu, ku ktorému sa nechcela priznať nijaká organizácia. Ich byt bol v tom čase trikrát vylúpený. Všetky návštevy boli sledované. Ich zahraničných priateľov vyzliekali na štátnej hranici donaha. Je preto prirodzené, že po spomínaných signáloch dbal Ladislav K. o legálnosť každého svojho kroku. Vôbec nemal chuť stať sa mučeníkom slobody. A predsa sa tomu nevyhol. Jedného rána ho i so ženou zatkli. Neplnoletá dcéra ostala ponechaná na vlastný osud. Ženu mu prepustili po dvoch mesiacoch vyšetrovacej väzby.

Obvinenia, ktoré boli proti nemu vznesené v priebehu vyšetrovania, boli také komické, že som sa vážne obával, aby vyšetrovatelia Štátnej bezpečnosti neboli súdení za zosmiešňovanie súdu. A predsa všetko prebiehalo s úplnou vážnosťou, so všetkými náležitosťami, ktoré patria k podobnému procesu. Jozefovi K. sa veru ani zďaleka nedostalo takej nákladnej byrokratickej

pozornosti. Pokiaľ viem, bolo vypočutých bezmála osemdesiat svedkov, vyšetrovacie protokoly mali vyše tisíc strán. Usvedčujúci materiál, samozrejme, literárneho charakteru, vážil mnoho kíl; obžalovací spis, v ktorom sudca listoval, predstavoval neobyčajne hrubý zväzok papierov. Celé dokazovanie sa potom sústredilo na tri najzávažnejšie obvinenia: v roku 1969 si Ladislav K. kúpil v štátnom obchode platňu s pesničkami Karla Kryla, ktorý medzitým emigroval do zahraničia, a ešte v tom istom roku túto platňu prehrával vo svojom byte v prítomnosti viac ako jednej osoby. Ladislav K. bol ďalej obvinený z toho, že pre svojho priateľa, významného a starého člena komunistickej strany Rakúska, preložil článok z orgánu Ústredného výboru KSS *Pravda* a komentoval ho ako článok s antisemitským zameraním. Ladislav K. vraj okrem toho mienil vydať v Belgicku knihu politických vtipov, čo mu však nikdy nedokázali; ťažko sa dá totiž dokázať, že niekto niečo mieni urobiť.

Súd však tieto zločiny prejednával so všetkou prísnosťou. Dal odborníkom vypracovať expertízy, dovolil obhajcovi zastávať sa obžalovaného, predvolával na vypočúvanie svedkov, obžalovaný mal právo vyvracať obvinenia. Krúžok priateľov a svedkov obžalovaného sedel na chodbe, pretože súd nedovolil vpustiť do súdnej siene nikoho okrem manželky a dcéry. Súd pri takom rozhodnutí nemusí uvádzať dôvod.

Zaujímal ma sudca. Hneď ako som ho zbadal, spoznal som tú beznádejnú tvár človeka, ktorý vykonáva svoje zamestnanie a nikdy mu nezide na um myšlienka o všeobecnom výklade slova spravodlivosť. Nenapadne mu, že aj on sedí v tom rade sudcov, ktorý sa tiahne celými stáročiami a súdi v záujme politickej moci. V jeho vedomí bol Ladislav K. už dávno odsúdený a súdny proces bol preňho iba únavným plnením formalít. Keď prerušil jednanie, pripojil som sa na chodbe k nemu a dohovárať som mu. Nestihol som mu povedať ani desatinu z toho, čo som mal na jazyku. Ušiel do svojej pracovne a ja som si predstavoval, ako si tam zajedá bôčik s horčicou. Nijaká ľudská reakcia, všetko prebiehalo tak, akoby bol obžalovaný Ladislav K. nepohodlný predmet, ktorý narušuje poriadok a harmóniu v byte, a preto sa na istý čas vystrčí do predsieni. S podobnou ľahkosťou, s akou sa v reálnom socializme vládne, sa v ňom i súdi. Po chodbách nepobiehali novinári s fotoaparátmi, nik nedával otázky žalobcom a obhajcom, nik nevedel, že súdia spisovateľa, ktorého kniha sa pred dvoma rokmi rozobrala za jediný týždeň. Zainteresovaní vedeli, že v novinách sa o celom procese objaví primerane krátka noticka, aby si ju ľudia všimli a vzali si z nej poučenie, ale zase aby nevzbudila veľkú pozornosť v zahraničí. Neproutestoval ani jeden spisovateľ či novinár, Ladislav K. stál pred súdom sám, sám so sebou, so svojimi šesťdesiatimi rokmi, so svojou minulosťou komunistu, so svojimi omylmi, boľavými platničkami a vyvinutým zmyslom pre humor, ktorý sa v danej situácii nedal celkom dobre uplatniť. Bol odsúdený na dva roky väzenia, do spoločnej cely s delikventmi každého druhu.

Účastníci procesu sa rozišli domov. Sudca vzdychol, že má za sebou ďalší únavný deň. Večera mu zaručene chutila, bol to úplne všedný deň. Niekto hore musí predsa vedieť, prečo treba také veci robiť, všetko je asi súčasťou dákeho premysleného politického plánu. V rámci tohto veľkého plánu odsúdenie Ladislava K. zabezpečuje pokoj a poriadok v štáte, prispieva k prekonaniu hlbokkej krízy, do ktorej sa, ako píše noviny, dostala naša spoločnosť. Ladislav K. mal jednoducho smolu, že sa taká vec stala práve jemu; keby to však nebol on, bol by to dakto druhý, takže je to napokon jedno. Život je už taký, niekto má šťastie a niekto smolu, a satirik si vlastne o takúto smolu vždy koleduje.

Rozhodol som sa, že po procese preskúmam, či je toto absurdné dianie naozaj súčasťou

premysleného štátneho plánu na obnovenie poriadku. Bez veľkých nádejí na úspech som napísal všetkým najvyšším predstaviteľom strany a štátu listy, v ktorých som vyjadril svoje zhrozenie nad tým, čoho som bol svedkom. A vtedy sa stalo čosi na tie časy nezvyčajné. Predseda Slovenskej národnej rady, čiže nominálna hlava národnej republiky vo federácii, poveril svoju sekretárku, aby mu so mnou dohovorela schôdzku. V tom čase som už pracoval ako strojník na rýpadle. Hĺbil som výkop pre kanalizáciu. O desiatej som sa umyl v kaluži vody, prezliekol som si oblek, ktorý som mal so sebou, a ponáhľal som sa do sídla hlavy štátu. Prijal ma v obrovskej pracovni vystlanej červenými kobercami, dostal som kávu a mohol som fajčiť štátne cigarety. Zotrval som takmer dve hodiny v srdečnom rozhovore s predsedom Slovenskej národnej rady a smel som rozviesť všetku svoju hrôzu z prípadu Ladislava K. Predseda nebol ochotný vidieť všetko tak tragicky ako ja. Rozprával mi o svojich skúsenostiach, aby som vedel, že ani on to nemá jednoduché. Keď som sa zmienil o odpočívacom zariadení a podotkol som, že mi to pripadá hrozná, iba mávol rukou a vyhlásil, že aj on, ešte ako šéfredaktor ústredného orgánu strany, mal v kancelárii podobné zariadenie. Prejavil však ľudskú účasť a sľúbil mi, že pri príležitosti manévrov strednej skupiny vôjsk a iných spriatelenej armád sa pohovára s inými vysokými štátnymi funkcionármi a predovšetkým s generálnym tajomníkom. Aby som potom ešte prišiel. Prišiel som druhý raz a opäť sme preberali tienisté stránky života. Predseda mi povedal, že o Ladislavovi K. naozaj hovoril s vedúcimi súdruhmi a že generálny tajomník nemá záujem na tom, aby Ladislava K. poslali do väzenia. Zajasal som a podotkol som, že v takom prípade stačí, ak súdruh predseda ako hlava štátu využije niektoré zo svojich právomocí a napraví pred verejnosťou povesť štátu. Predseda však pokrútil hlavou a povedal, že on nemôže urobiť nič, pretože keby zasahoval do právomoci súdu, opakoval by vlastne staré chyby z päťdesiatych rokov. Povedal to so smútkom a mne v tej chvíli prišlo starého muža ľúto. Odporúčal mi, aby niekto z nás — ja, alebo ešte lepšie žena obžalovaného — zašiel za sudcom odvolávacieho súdu a tlmočil mu, že nie je v štátnom záujme, aby bol Ladislav K. poslaný do väzenia. Jeho pani to aj urobila. Pri odvolacom konaní bol potvrdený rozsudok súdu prvého stupňa - dva roky väzenia.

Ladislav K. si odsedel 13 mesiacov a v rámci výročia februárových udalostí bol amnestovaný. Niekoľko rokov potom ešte splácal z penzie náklady na svoje väznenie.

Z celého príbehu zostal vo mne predovšetkým nevysloviteľný údiv nad schopnosťou literatúry projektovať ľudské osudy. Ťažko dakedy pochopím, ako mohol Franz Kafka, ktorého nikdy nesúdili a žil v starom mocnárstve úplne obyčajným životom, vedieť dačo o údele človeka v dobe, keď sa v jeho starej vlasti bude obnovovať poriadok.

XII. RUKOJEMNÍCI ŠTÁTU

Existuje jedna pozitívna stránka reálneho socializmu, ktorú nikto, ani v tých najkritickejších diskusiách československej jari, nespochybňoval. Je ňou starostlivosť štátu o deti z čisto materiálneho hľadiska.

Socializmus bol budovaný len s pohľadom do budúcnosti. Bol to vždy systém, ktorý viac sľuboval, ako dával. V dôsledku konkrétnych historických okolností neposkytoval svojim občanom v materiálnej sfére takmer nič; poskytoval im len nádej do budúcnosti. Nepredstaviteľná bieda sovietskych začiatkov spôsobovala, že socialistická ideológia fakticky obchádzala prítomnosť a v opise socializmu ako systému s primeraným blahobytom sa zameriavala na budúcnosť. Ideológia vychvaľovania reálnosocialistickej prítomnosti je pomerne nového dáta; v Sovietskom zväze sa definitívne presadila až koncom päťdesiatych rokov a v Československu na začiatku rokov šesťdesiatych. To málo, čo mohol nový poriadok v materiálnej oblasti poskytnúť, poskytol predovšetkým deťom, pretože deti boli v prítomnosti vlastne existujúcou budúcnosťou. Mali preto čo najskôr zakúsiť materiálne istoty, ktoré mala ostatným zaistiť až budúcnosť. Tak vznikol určitý kult detí, typický pre prvé štádium socializmu; neskôr ho rozvíjal aj reálny socializmus. Táto výrazná starostlivosť o deti sa stala samozrejmosťou a uskutočňuje sa dokonca bez nejakého mimoriadneho ideologického bubnovania. Do istej miery je spoločensky tabuizovaná a obnovený poriadok v nej pokračuje so všeobecným súhlasom.

Mať dieťa v Československu sedemdesiatych rokov je úplne bezstarostnou záležitosťou. Azda až príliš bezstarostnou, takže deti sa často rodia nie celkom zreľým rodičom. Štát poskytuje matke predpôrodnú starostlivosť, vybavenú pôrodnicu, dieťaťu zabezpečuje zdravotnú opateru — v mimoriadnych prípadoch aj nesmierne nákladnú — priamo i nepriamo podporuje rodičov finančne, stavia jasle, škôlky a až do pätnástich rokov sprevádza dieťa školou. Má pripravené zariadenia pre mimoškolskú činnosť, je schopný vzdelávať deti v umení a vo všetkých možných tvorivých činnostiach. Ak to tak možno povedať, socialistický štát prejavuje deťom lásku. V Československu niet chudobných detí. Ak niektoré trpí nedostatkom, ak žije v špine a so zanedbávaným vzdelaním, nie je to vina štátu, ale rodičov.

Za to všetko si však štát privlastňuje výhradné právo na výchovu svojich obľúbencov. Poskytuje im objektívne vzdelanie, ktoré je v mnohých ohľadoch bezkonkurenčné, zároveň však uplatňuje jediné monopolnú výchovu v duchu štátnych predstáv a oficiálneho svetového názoru. Tento typ výchovy je natoľko prebujnený a neprimeraný detskému veku, že často vedie k absurdnostiam a má opačný účinok. Dôraz na občiansku a politickú výchovu má nepochybne korene v tradičnej viere v neobmedzené možnosti výchovy, ktorá sprevádza socialistické učenie už od jeho utopických začiatkov. Tieto predstavy sprevádzali začiatky socializmu v Sovietskom zväze a prevzali ich všetky socialistické štáty. V nádejach, ktoré sa vždy znovu vkladajú do politickej výchovy detí, sa v reálnom socializme odrážajú aj sklamanie z neúspechov pri masovej výchove človeka nového typu, ktorý bol mnohokrát teoreticky opísaný. Štáty reálneho socializmu totiž väčšinou zaľudňuje človek úplne obyčajného typu a rozloženie dobra i zla sa v ľudskom spoločenstve fakticky nezmenilo. Vždy znova preto vzniká nádej, že budúca generácia

už bude mať vlastnosti, ktoré naprogramovala sústredená výchova.

V rokoch, keď v Československu pomaly dozrieval prevrat z roku 1968, sa postupne uvoľňovali okovy prebujnenej a rýdzo formálnej štátnej výchovy detí. Predovšetkým sa odstraňovali určité prejavy stádovitosti, dával sa väčší priestor samostatnosti v myšlienkovom rozvoji detí a výrazne sa oslabili všetky vonkajšie znaky vynútenej jednotnosti: uniformy, pozdravy, vlajkosláva, frázy, permanentné prejavy vďaky a oddanosti atď. Narušila sa aj jednotná organizovanosť detí.

Obnovovanie poriadku vrátilo všetko na pôvodné miesto, len s ešte väčšou dôslednosťou. Deti boli opäť podriadené jednotnej výchove, fetišu každého typu reálneho socializmu. Táto jednotná indoktrinácia s mnohými úplne formálnymi znakmi patrí väčšmi než čokoľvek iné do vonkajšej znakovkej sústavy poriadku. Štátu nestačí, že má deti zdravé, sýte, dobre oblečené a šťastné v bytostnom prežívaní hier; chce ich mať zároveň zoradené v dvojstupoch pionierskej organizácie, organizovane mávajúce na chodníkoch pri štátnych návštevách, oblečené do uniforiem na májových tribúnach. Chce mať deti, ktoré spievajú pesničky o svojom šťastnom živote, recitujú básničky o strane a o láske k Sovietskemu zväzu, odriekajú nezrozumiteľné texty z politickej výchovy a vždy súhlasia s každým učiteľovým slovom.

Deti sú obľúbenkami štátu čiastočne i preto, lebo sú tvárne, poslušné a podobe jestvujúceho systému od nich nehrozí nijaké nebezpečenstvo. Nemôžu si postaviť hlavu a neprísť do školy alebo na májovú manifestáciu. Sú aj najlepšie organizovateľnou zložkou obyvateľstva. Každé ráno ich máme všetky pekne rozdelené v triedach. Kedykoľvek treba vytvoriť štafáž radostného obyvateľstva, stačí zavolať riaditeľom niekoľkých škôl.

Potreba štátu mať deti zaradené do znakovkej sústavy poriadku je svojím spôsobom iracionálna a nie je diktovaná ani tak pragmatickými úvahami, ako potrebami iného druhu. Často sa mi zdalo, že režim začiatkom sedemdesiatych rokov koná pudovo, ako matka, ktorá sa usiluje zohnať bez dozoru rozšantené deti opäť pod svoju ochranu. Na dvoch generáciách sa prakticky dokázalo, že jednotná a prevažne formálna ideová výchova detí a mládeže je voči tlaku skutočnosti absolútne neúčinná, že obraz sveta, ktorý dieťaťu vnucuje ideová výchova v škole, sa v konfrontácii so skutočným svetom bez zvyšku rozkladá. Dokázalo sa, že jednostranná indoktrinácia je pre výchovu k uvedomelému občianstvu škodlivá, pretože mladý človek túto jednostrannosť s odporom odvrhne, len čo zistí, že skutočnosť je mnohostranná. Veľa rás sa potvrdilo, že posvätná lož vo výchove zničí prevahu pravdy. Mimo akúkoľvek pochybnosť sa tiež zistilo, že úplne formálne, vnucované pozitívne postoje k socializmu vytvárajú u mládeže iba vonkajšiu škrupinu poslušnosti, určenú pre verejný život, a že vôbec nezasiahnu oblasť jej vnútorného presvedčenia. Všetko sa to dopodrobna prediskutovalo, bez najmenej pochybnosti dokázalo i prakticky overilo.

Napriek tomu sa obnovený poriadok v novej formálnej dokonalosti vrátil ku všetkým skamenelinám ideovej indoktrinácie detí; pretože mu už dávno chýba vnútorné presvedčenie o účinnosti tejto indoktrinácie, ostala z nej absurdná aktivita, ktorá z deviatich desiatín detí vychováva malých pokrytcov s hlbokou vnútornou nedôverou ku všetkému, čo len trochu zaváňa občianskou či politickou aktivitou.

Do procesu obnovy poriadku bola v tomto smere zapriahnutá predovšetkým škola, obľúbený

objekt reformiem, bezbranná sféra, v ktorej neplatí rešpekt pred objektívnymi zákonmi. Sféra, kde existujú iba deti, ktoré sa nemôžu brániť, a učители, najtvárnejší ľudský materiál reálneho socializmu, pozostávajúci takmer výlučne zo žien, ktorý možno ľubovoľne zhromažďovať, preškoľovať, zastrášať a sposlušňovať. Ľudský materiál takmer vojensky organizovaný, pretože na jednu čatu žien stačí jeden riaditeľ a na jednu rotu jeden inšpektor.

V rámci poriadku tak bola znovu vytvorená škola, v ktorej dieťa nemá vo výchovnom procese ani jedinú šancu na slobodnú voľbu. Vstupuje do pionierskej organizácie, pretože tam vstupujú všetci. Spoločne zbiera starý papier a chodí na brigády. Spoločne sa zúčastňuje na besedách so zaslúžilými pracovníkmi, spoločne chodí do kina a do divadla na osobitne vybrané výchovné predstavenia. Spoločne chodí do múzea, na manifestácie, na vítanie hostí, máva mávadlami a kričí hurá. Nik od neho nežiada, aby sa mu to páčilo, aby bolo nadšené — stačí, aby to robilo, aby na školu nepadol tieň.

Vo vyučovacom procese si dieťa rýchlo zvykne na to, že vo výchove, ktorá je oktrojovaná do každej učebnej látky, v skutočnosti nejde o uvažovanie o nejakom probléme z cudzieho sveta dospelých a o jeho pochopenie. Vie, že ide najmä o to, aby sa naučilo formulácie problémov a podľa možnosti ich opakovalo tými istými slovami. Tak sa dieťa hneď na začiatku svojho občianstva naučí chápať úskalia samostatného myslenia a diskusie a ocení prednosti mechanického opakovania a memorovania každého druhu. Pochopí prednosti fráz, ktorými hýria učebnice spracované pedagógmi obnoveného poriadku. Pri obnovovaní poriadku sa miliónom detí dostalo poučenia, že aj samo slovo alebo meno sa môže chápať ako prejav nepriateľstva voči štátu. Poučili sa vtedy, keď podľa návodu učiteľov preliepali v učebniciach strany a zatierali tušom nevhodné mená. Vtedy, keď sa z učebníc literatúry stratili mená a diela niektorých autorov, keď zistili, že o predstaviteľoch štátu, ktorým ešte nedávno mávali na uliciach, je lepšie mlčať. Tieto deti sa pravdepodobne nikdy nebudú chcieť stať učiteľmi; v istom období zažili paradoxnú situáciu, keď im učители o tej istej veci rozprávali čosi celkom iné než ešte pred rokom. Aspoň sa však naučia zhovievavosti voči dospelým, lebo chápu, že učители nemôžu konať inak.

Všetky tieto deti sa výchovu naučia chápať ako bezobsažný formálny doplnok normálneho vyučovania. S touto zafixovanou predstavou vstupujú do vyšších tried a takto prichádzajú aj na vysoké školy. Z celého ďalšieho procesu indoktrinácie k nim doliehajú iba zvuky; zvuky z úst učiteľa marxizmu-leninizmu, z rozhlasu, z televízie a od predčítavačov novín na desaťminútovkách.

A opäť sa zdá, akoby to režimu neprekážalo. Akoby mu stačilo, že všetky tieto deti sa neskôr zaradia medzi obyvateľstvo, ktoré pozná pravidlá hry. Aj ony ich budú ovládať, naučili sa správať adaptovane, už vedia, kedy a pri akej príležitosti je vhodné také či onaké správanie, slovo, fráza a podobne. Deti týmto spôsobom jednoducho zaplatili za starostlivosť a opateru, ktorú im štát od narodenia venoval. Neskôr sa budú musieť presvedčiť, že vlastne nič nedostali zadarmo.

Štát venuje deťom starostlivosť, odstraňuje im z cesty všetky obmedzenia hmotného charakteru, ale za to si ich privlastňuje a usiluje sa ich politicky a svetonázorovo sformovať podľa vopred vypracovaného vzoru. Toto úsilie je síce dopredu odsúdené na neúspech, ale štát po privlastnení zaobchádza so svojimi deťmi ako s rukojemníkmi. Voči rodičom vystupuje ako

strojca šťastného života ich detí a často sa vyhráza, že im svoju priazeň odoberie, ak sa nebudú správať podľa známych pravidiel.

Keď si spomínam na minulé časy, uvedomujem si, že aj v päťdesiatych a šesťdesiatych rokoch vystupoval štát voči rodičom ako únosca detí. Pri združstevňovaní dediny sa často používalo vydieranie prostredníctvom detí a nepochybne prispelo k úspešnosti akcie. Postupne sa však nemravnosť takéhoto počínania socialistického štátu začala zreteľne pociťovať a hrozieb tohto typu ubúdalo. V plnom rozsahu sa táto metóda znova použila až pri obnovovaní poriadku, a opäť s úspechom. Máločo je pritom v takom príkrom rozpore so socialistickou teóriou, so starou tradíciou rovnosti, so vžitým kultom detí i s československou výchovnou skúsenosťou, vychádzajúcou z Komenského. Neoddiskutovateľným základom socialistickej teórie vždy bolo veľkorysé riešenie sociálnej nerovnosti detí v otázke vzdelania i celého životného štartu. Napriek tomu sa na to, zdá sa, zabudlo a pri obnove poriadku zvíťazili praktické potreby upevnenia disciplíny obyvateľstva. Deti boli do tohto procesu bezohľadne zakalkulované; o ich šanciach po pätnástom roku života nemali rozhodovať ich schopnosti a talent, ale správanie rodičov.

Táto kalkulácia sa opierala o dokonalú znalosť pomerov. V štáte, v ktorom prakticky neexistuje možnosť zaistiť deťom šťastie podľa starých konvencií súkromnovlastníckej spoločnosti, t. j. dedičstvom, prevodom majetku, pôdou, kapitálom atď., sa rodičovská starostlivosť zameriava na iné možnosti vystrojenia do života. S rovnakou urputnosťou, s akou kedysi zvrátené rodičovstvo hromadilo majetok, aby ho mohlo odkázať deťom, sa rodičovstvo reálneho socializmu usiluje vydobýť potomstvu spoločensky výhodné vzdelanie, remeslo, zaradenie, zamestnanie, poradie v družstevnej výstavbe atď. Viem, ako hlboko sú tieto predstavy zakorenené; v mnohých rodinách sa na nich pracuje doslova od narodenia dieťaťa, sú predmetom nekonečných debát, často vyplňajú celú privátnu životnú sféru veľkého množstva ľudí. Rodičovské združenia v školách s dospievajúcimi deťmi sú, ako sa pamätám, arénou úzkostlivých zápasov o konvenčné chápané výhody. Konverzácia medzi známymi a priateľmi sa nezaobíde bez spoločných úvah o tom, ako, s akými konexiami, protekciami a úplatkami zabezpečiť štarty potomkov celého spoločného okruhu. Skúškou priateľstva a charakteru je schopnosť pomôcť pri presadení rodičovských zámerov. Táto široká aktivita, ktorou sa, ako sa mi vidí, zaoberajú takmer všetci občania, najmä tí vplyvnejší, je uznávaná v celonárodnom rozsahu. Stala sa súčasťou životného štýlu v Československu a cudzincom iste pripadá dosť nezvyčajná.

O tomto všetkom dobre vedeli tí, ktorí si vzali za úlohu obnoviť v Československu poriadok. Na rozdiel od iných prípadov sa síce neprijali nijaké uznesenia; nevyhlásili sa previerky detí, ale v tichom sprisahanectve sa pritlačil prst na neuralgický bod všetkého občianstva. Neodznalo nijaké verejné vyhlásenie, že odteraz sú deti rukojemníkmi štátu a od ich rodičov bude závisieť, akého vzdelania, akej prípravy a akého postavenia v spoločnosti sa im ujde. Takéto vyhlásenie by nepôsobilo dobre. Stačilo však, aby sa dôraz v komplexnom hodnotení preniesol z dospievajúcich detí na rodičov, a všetkým rodičom bolo jasné, že do platnosti vstupuje sprísnené pravidlo života v reálnom socializme. Ak chceš, aby tvoje dieťa nezasiahla nevraživosť štátu, aby mohlo s pocitom rovnosti užívať starostlivosť, bezplatné vzdelanie, všetky výhody a prísľuby dobrého zamestnania, nepohnevaj si štát, buď lojálny, v záujme svojich detí sa zriekni svojich právd a presvedčení, zapoj sa do obnovovania poriadku, priznaj chyby aj omyly a zval' ich na iných; prinajmenšom sa však aspoň neplet' svojimi pochybnosťami do všeobecného diela obnovy systému! Aby sa podčiarkla dôležitosť a vierohodnosť tohto pravidla, hneď na začiatku

nebola do výberových škôl, na vysoké školy a do celého systému prípravy na život prijatá väčšina detí stúpcov obrodného procesu a vôbec všetkých, ktorí boli z najrozličnejších dôvodov vytypovaní ako zdroje nepokoja.

Správy o takto postihnutých deťoch neboli uverejnené, ale chýry o potrestaných rukojemníkoch leteli od ucha k uchu a nabádali k úvahám. Rodičia boli prinútení spočítať a zvážiť hodnoty vlastného života, svojich postojov, viery a presvedčenia. Ženy vyčítavo stáli nad mužmi a pýtali sa, chceš si zničiť deti, stojí za to celá tá odporná politika? Možno dať vôbec pred deťmi prednosť svedomiu, ktoré je aj tak iba súčasťou pýchy? Nestoja vari deti za to, aby sa človek pokoril?

Boli napísané tisícky odvolaní, listov, protestov; neplatilo však nič okrem oného nevyhláseného pravidla. Predovšetkým neplatila logická argumentácia, že moderná civilizácia už dávno uznala trestanie detí za vinu rodičov ako pozostatok stredoveku, že takáto prax je v priamom protiklade s najzákladnejšími princípmi socialistického učenia, že Vladimíra Iljiča v cárskom Rusku dokonca prijali na právnickú fakultu, hoci jeho brat spáchal na cára atentát, že Stalin povedal: „Syn nemôže za otca“, že štát takto vlastne priznáva slabosť svojej výchovy, lebo neverí, že by mohol dieťa vymaniť z rodinného vplyvu, že si krivdou na deťoch priamo vychováva prirodzených odporcov, namiesto toho, aby si ich získal veľkorysosťou. Napísal som predstaviteľom štátu niekoľko takých listov a zhromaždil som i ďalšie argumenty. Nikdy som však nedostal odpoveď. Nikto z vedúcich štátnych činiteľov nikdy nepriznal, že toto zajatie rukojemníkov je súčasťou plánu na obnovenie poriadku. Nižšie zložky poverencov iba pracovali s ich tichým súhlasom. Raz sa teda bude dať povedať, že politiku rukojemníkov nik nevyhlásil, že to bolo nedopatrenie náhlivej doby.

Výsledky, ktoré táto politika priniesla, boli však prijaté s radosťou. Popri existenčnej perzekúcii sa totiž výdatne podieľali na sposlušnení mnohých rodičov. Poznám celý rad životných príbehov, v ktorých deti ako rukojemníci štátu zohrali základnú úlohu a stali sa jedinou motiváciou postojov k obnovenému poriadku. Túto politiku ponúkol štát ako čestné východisko. Zrieknutie sa presvedčenia, motivované rodičovskou láskou, sa v Československu považuje za čestné. S nepochopením sa, naopak, stretáva postoj, ktorý deti vystavuje nepriazni štátu.

Z toho iba vyplýva, že starostlivosť, ktorú reálny socializmus poskytuje deťom, nie je až taká nezištná. Zmenka za ňu býva rodičom predložená už v čase ich dospievania, a predovšetkým po maturite.

XIII. VZDELANIE AKO VÝSADA

Pri svojom zostupe od kvalifikovanej k nekvalifikovanej práci som postupne prešiel doštr reprezentatívnou vzorkou spoločenskej štruktúry. S istým údivom som sledoval, že v rozpore so všeobecnou skúsenosťou, v rozpore s oficiálnym hierarchickým delením spoločnosti na prvých robotníkov, druhých roľníkov a až tretiu inteligenciu, v rozpore s praxou odmeňovania, v rozpore s existenčnou neistotou inteligencie a v rozpore s jej neporovnateľne väčšou neslobodou má vzdelanie, najmä vysokoškolské, vo všetkých vrstvách obyvateľstva stále vysoký kurz. U vysokoškolsky vzdelaných rodičov je doštr prirodzené, že túžia poskytnúť deťom taký istý stupeň vzdelania, aký dosiahli sami. Tá istá túžba sa však prejavuje aj v rodinách so stredoškolským vzdelaním, celkom bežná je v robotníckych rodinách a s úplnou samozrejmosťou sa s vysokoškolským vzdelaním detí ráta v rodinách, ktorých otcovia sa do hospodárskych, štátnych a straníckych funkcií dostali len vďaka svojmu robotníckemu pôvodu. Pre občana reálneho socializmu nie je pritom tajomstvom, že samotné vysokoškolské vzdelanie nijako zvlášť nezvyšuje spoločenskú prestíž jednotlivca, najmä nie v materiálnej sfére. Kvalifikovaný robotník je v priemere platený neporovnateľne lepšie ako jeho vysokoškolsky vzdelaný súčasník. V niektorých robotníckych profesiách — pokiaľ viem z vlastnej skúsenosti — možno dosiahnuť odmenu, ktorá predstihuje platy akademikov či vysokoškolských profesorov. Rozdiel tu, pravdaže, spočíva vo vynaloženej námahe. Vzdelanie až na výnimky nie je predpokladom ekonomického úspechu. Kúsok záhumienka so skorou paprikou prinesie človeku väčší zisk ako vedecké dielo. Skutočnými boháčmi v reálnom socializme sú schopní zamestnanci služieb, ktorí sú v priamom kontakte so zákazníkom, drobní Ostapovia Benderovia, zmrzlinári, priekupníci, chýrni fuškári, súkromní odborníci, ktorí vyplňajú medzery v štátnych službách, súkromní podnikavci vo všetkých odvetviach ľudskej činnosti, všetci nepolapiteľní zákonom. Lekári, o ktorých sa šíri fáma, že zhrňajú súkromné honoráre, sú oproti týmto ľuďom v nevýhode, lebo povolanie im neumožňuje využívať vlastné konzumné možnosti. Medzi umelcami, o ktorých ľudová fáma tvrdí, že ľahko prichádzajú k peniazom, sú bohatí iba národní umelci.

Rovnako je všeobecne známe, že inteligencia je najzraniteľnejšou vrstvou spoločnosti, že práve ona býva častou obeťou čistiek a najrozličnejších drobných perzekúcií, že svojím postavením v štátnych službách je menej nezávislá ako robotníci a roľníctvo; že vzdelanie rozleptáva spokojné postavenie občana v štáte, núti ho svojím charakterom k riskantnej kritike, plodí nespokojnosť, oktrojuje človeku zodpovednosť, ktorú by inak mohol odmietnuť. Okrem toho je známy ešte ďalší rad nevýhod postavenia vzdelanca v reálnom socializme.

Napriek tomu desaťtisíce rodičov pretláčajú svoje deti na vysoké školy najvynachádzavejšími cestami, nervózne čakajú na správy o výsledku skúšok, hľadajú orodovníkov a intervencie, sú ochotní platiť tajomným výhercom úplatkov a úplne sa zriecť vlastnej identity, len aby dieťa študovalo.

Jednou z príčin tohto československého trendu je celkom iste skutočnosť, že vzdelanie nič nestojí, alebo stojí iba toľko, koľko rodičia radi obetujú. Ďalšou z príčin je prirodzený spoločenský sklon k napodobňovaniu — keď študuje toľko detí, prečo by nemohlo aj moje. Patria k nim aj rezíduá staršieho chápania spoločenskej prestíže. V hre sú nepochybne aj zložité

psychologické problémy; dieťa-vysokoškolák je dlhšie členom rodiny, je od nej závislé, dlhší čas je zdrojom radostí a sklamaní atď. Rodičov však ovláda najmä podvedomé, nie celkom jasné presvedčenie, že vzdelanie zaistí ich deťom účinnejšiu obranu proti tlaku sociálnej manipulácie, v ktorej sa sami zmietajú, že deťom dodá sebavedomie, ktoré chýbalo im, že ich samých akýmsi spôsobom vyslobodí z neprehľadnosti vlastnej životnej skúsenosti v striedajúcich sa režimoch, prevratoch a zmenách, že im umožní porozumieť procesom, ktoré okolo nich prebiehajú a ktorým oni sami nerozumeli. Keď som si robil tento osobný prieskum a dával som otázky rodičom, ktorých som za posledné roky stretol, nik mi, samozrejme, neodpovedal takouto formuláciou, ale približne takto znie zhrnutie odpovedí, ktoré som dostal.

Takmer v polovici všetkých prípadov realizácia takého rodičovského rozhodnutia predstavuje traumou jednej z etáp rodičovstva v reálnom socializme. Platí síce ústavný zákon, že občan má na vzdelanie právo, mnohoročná prax však umožnila na formuláciu zákona zabudnúť a samotní rodičia si už osvojili nepísanú zásadu, že vzdelanie je privilegium, ktoré štát prideliuje za zásluhy. Aj do tejto oblasti bol nebadane extrapolovaný zákon socialistického rozdeľovania — každý podľa svojich schopností, každému podľa zásluh. V Komenského národe sa ľudia zmierili s myšlienkou, že vzdelanie sa prideliuje podľa zásluh — ako poukaz na výberovú rekreáciu, štátny byt, štátne vyznamenanie, stavebné povolenie na chatu v exkluzívnej rekreačnej oblasti a podobne. Ešte z čias svojho pôsobenia na vysokej škole sa pamätám na intervencie a sprievodné listy k prihláškam, kde rodičia uvádzali svoje zásluhy v odboji, svoje pracovné úspechy, vyznamenania a funkcie — v hlbokom presvedčení, že sa uchádzajú o výsadu, ktorá sa vlastne prideliuje im, a že schopnosti či talent dieťaťa sú pre prijatie na vysokú školu irelevantné. Ak sa stane, že dieťa neprijmú, skúmajú rodičia predovšetkým vlastné svedomie, zvažujú množstvo svojich zásluh, vyčítajú si, že nespravili všetko, čo mohli, že nevyužili možnosti, ktoré sa naskytovali, že nezašli za tým či oným vplyvným známym, závidia tým, ktorí v tom vedia lepšie chodiť a neľutovali námahu, aby svojim deťom zabezpečili prijatie.

Chápanie vzdelania ako výsady však nikdy nebolo vyhlásené oficiálne. Vyhlásená bola iba zásada triedneho výberu, vymyslená tak, že v zmysle zachovania istej triednej proporcionality sa bude uchádzačom o štúdium z robotníckych a roľníckych rodín dávať prednosť pred inými. V istom ohľade je to rozumná zásada, pretože vyrovnáva handicap, s ktorým musia zápasit' deti z rodinného prostredia, v ktorom nedostanú bezprostredné impulzy na štúdium. Bohužiaľ, aj táto zásada sa stala dymovou clonou preferovania všetkých iných zásluh okrem zásluhy triedneho pôvodu. Viem, že práve robotnícke rodiny sa na túto zásadu najmenej spoliehali. Práve v týchto rodinách sa šíri nutkanie hľadať orodovníkov a práve v ich prostredí kolujú fantastické chýry o kožuchoch, automobiloch a chatách, ktoré prijali neznáme osoby ako malú pozornosť za prijatie dieťaťa na vysokú školu.

V obnovenom poriadku sa prijatie na vysokú školu stalo otvoreným politickým obchodom. Prijímacie komisie sa stali trhoviskom zásluh, intervencií vplyvných funkcionárov a kalkulácií na znormálnovanie rodičov so zlou minulosťou. Bolo to smutné celonárodné divadlo. Deti a ich vzdelanie tu boli otvorene využité na nátlak voči rodičom, alebo jednoducho ako terč politickej pomsty na ľuďoch, ktorí boli v očiach režimu vinní za krízu a bránili konsolidácii. Napáchali sa škody na národnom charaktere, v širokých vrstvách bolo aj takto zdeformované slabo vyvinuté chápanie práva a celej mladej generácii, ktorá v týchto rokoch vstupovala na vysoké školy, sa vštepilo presvedčenie, že talent, schopnosť a usilovnosť sú pri vstupe do dospelosti ďaleko za politickou lojalitou rodičov, za konexiami a prajnou blahosklonnosťou politických funkcionárov.

Celé toto dočasné zajatie rukojemníkov malo predsa len rozsiahly politický účinok; bolo podstatným doplnkom politického, existenčného a policajného násillia, ktorým sa dosiahlo obnovenie poriadku. Cudzinec, ktorý neovláda pomery v temných zákutiach reálneho socializmu, asi ťažko pochopí, prečo sa v československých rodinách toľko rozpráva o osudoch detí. Nechápe, prečo sa pripisuje toľká dôležitosť všetkým tým nepochopiteľným posudkom, intervenciám, zložitým výpočtom bodov, známostiam, skúmaniu ľudí, ktorí hrajú v osudoch detí nejakú rolu. Podobným rozprávaním si mnoho rodín lieči traumy z ciest svojich detí za vzdelaním.

Aj ja som prežil traumy so svojimi deťmi. Boli horšie ako všetko, čo sa týkalo môjho bezprostredného osudu. Dosiaľ som sa z nich nevylicil. Preto sa v tejto kapitole zúfalo usilujem o pokiaľ možno neosobný pohľad na spomínanú problematiku. Aj tak neverím, že som takého pohľadu schopný. Poznám tucty príbehov rodín postihnutých touto typicky československou traumou. Jedny ju majú za sebou, iné ju ešte stále prežívajú. Viem, že pod jej ťarchou sa rozpadli rodiny a rozbili sa priateľstvá medzi rodičmi prijatých a neprijatých detí. Táto špeciálna, politicky motivovaná trauma postihla, samozrejme, iba menšinu ľudí, ktorú môže sociológ odbaviť mávnutím ruky. Od tejto menšiny sa však ako kruhy na vode šírilo poznanie, že mať v reálnom socializme presvedčenie čo len trochu odlišné od oficiálne schváleného názoru, a pritom to presvedčenie dokonca verejne obhajovať, škodí deťom; kto sa na takúto cestu mieni vydať, radšej by deti vôbec nemal mať.

Myslím si, že samotné deti, ktoré touto traumou prešli, vychádzajú z nej lepšie ako rodičia. Mnohé z nich si nájdu vlastný a posilňujúci spôsob, ako sa vyrovnat' s nezavinenou nepriazňou štátu. V tejto situácii môžu nadobudnúť pozitívne charakterové črty. Prekážky na ceste ku vzdelaniu im omnoho výraznejšie umožnia preskúmať samých seba a hľadať, možno i nájsť inú a statočnejšiu možnosť vzdelávania sa, ako je tá, ktorú poskytuje štát. V každom prípade zažijú prvé vážne zamyslenie nad životom a predstihnú tak svojich šťastnejších, ale bezproblémových vrstovníkov. Je otázka, či sa tým vyváži všetko. A ťažko posúdiť, či medzi odmietnutými adeptmi na štúdium bol, alebo nebol potenciálny laureát Nobelovej ceny alebo iný možný zdroj národnej hrdosti. Pre pragmatickú politiku je to však úvaha príliš subtílna.

Dôverne poznám príbeh dievčiny, ktorá sa už osemkrát zúčastnila na výberovom konaní. Skúšobná komisia sa zakaždým zhodla na tom, že jej schopnosti a vedomosti boli najlepšie. Napriek tomu bola osemkrát odmietnutá. Prijímacia komisia zmietla jej schopnosti zo stola a diskutovalo sa o hriechoch jej rodičov. Táto dievčina pretrpela všetko, čo sa dá v takejto situácii pretrpieť. Keď naposledy kráčala na prijímacie skúšky, jej spolužiačky z gymnázia mali práve promócie, boli obklopené kyticami a blaženými rodičmi. Raz aj dostala upovedomenie, podpísané rektorom univerzity, že je prijatá. Prežila tri dni neveriaceho šťastia a potom jej prišiel prírpis s podpisom toho istého rektora, ktorý svoje rozhodnutie odvolal. Bez jediného slova na vysvetlenie. Mal som ten prírpis v ruke a nechcelo sa mi veriť, že akademický funkcionár, ktorého oslovujú magnificencia, je schopný v priebehu troch dní zrušiť vlastné rozhodnutie bez toho, aby dal hoci len tajne najavo, že je iba bábkou v rukách mocných tohto sveta. Uplynulo už viac ako päťsto rokov od čias, keď bol na nie veľmi vzdialenej univerzite rektorom muž, ktorý odoprel zrušiť svoje slovo aj pred cisárom a radšej zhorel v Kostnici. V mimoriadnych časoch je aj rektor schopný žiť bez sebaúcty.

Štatistika takýchto prípadov, samozrejme, neexistuje. Odmietnutie nikdy ani nie je pravdivo

odôvodnené; rozhodnutie prijímacej komisie sa kryje poukázaním na nedostatok miesta. Zajatie rukojemníkov je totiž vlastne tajné; nik sa k nemu nehlási. Pravdu sa nedozvie predovšetkým uchádzač. Poznajú ju však členovia prijímacích komisií a akademickí funkcionári. Nik z nich sa netají svojim údelom poslušného vykonávateľa príkazov. Ich svedomie nie je zaťažené krivdami, pretože nemôžu nič robiť. Napriek tomu som celé roky čakal, že sa dopočujem o prípade, keď akademický funkcionár na údiv a zdesenie všetkých prítomných povie: „Tak dost', tento chlapec má taký talent, že bude prijatý. Nebude tu študovať jeho otec, ale on, ja chcem mať na svojej fakulte schopných študentov. Navyše si myslím, že tento druh pomsty na deťoch je nedôstojný socializmu a vysokých škôl. Je to v mojej právomoci, a preto ho prijímam. V prípade, že sa na mňa bude vykonávať nátlak, aby som svoje rozhodnutie zmenil, budem sa musieť svojej funkcie vzdať.“ — Čakal som na takúto hrdinskú zvesť celých šesť rokov, zatiaľ však ku mne nedoľahla. Je to priam neuveriteľné! Nenašiel sa nik, kto by poslúchol hlas rozumu. Možno by sa mu ani nebolo nič stalo.

A tak sa v dôsledku korupcie, intervencií, protekcionárstva, rodičovských zásluh a politickej pomsty devaluje zmysel vysokoškolského štúdia hneď na začiatku. Úroveň vysokých škôl sa prispôsobuje schopnostiam privilegovaných a na vysokých školách postupne zanikajú stopy tvorivej intelektuálnej práce.

Diskusia ako metóda štúdia bola zlikvidovaná. Na vedecké spory sa zabudlo, žijoria iba v najodt'ažitejších disciplínach. Nová generácia študentov, majiteľov výsady študovať, čaká na skončenie rokov bezduchého formálneho štúdia, učí sa na skúšky a poslušne chodí na schôdze zväzu mládeže. Profesori prednášajú a študenti si zapisujú. Produkuje sa nová generácia nemej inteligencie reálneho socializmu.

XIV. ŠTÁTNA LOŽ

Nerobím si o pravde ilúzie. Mlčím, keď ma poučujú, že pravda je subjektívna a objektívna, alebo že je dokonca triedna a treba rozoznávať, komu slúži. Nikdy som neveril v nijakú spasiteľnú metódu, ktorá neomylnne vedie k pochopeniu pravdy. Neverím, že by vôbec bolo v ľudských silách poskladať si vo vedomí pravdivý obraz sveta. Každý dotyk so svetom komplikujú človeku signály, ktoré prichádzajú zo sprostredkovaného poznania, z vlastnej skúsenosti a z miesta pozorovateľa, ako by povedal relativista. Vždy som bol trochu v rozpakoch, keď som študentom prednášal gnozeológiu. Aj dnes mi pripadá trochu zvrátené, keď človek hneď pri raňajkách skonzumuje z novín niekoľko evidentných klamstiev a potom sa profesionálne zaoberá subtílnosťami socializmu. Moji bývalí kolegovia však dodnes kritizujú agnostikov a verifikujú pravdu praxou; večer si sadnú k televízoru a vypočujú si klamstvo ako hrom. Filozofia nikomu neuškodí, v dnešnom svete je však oveľa užitočnejšie pokladať polaritu pravdy a lži za problém politický a mravný.

Svet, v ktorom žijeme, je čoraz menej zrozumiteľný, hoci máme o ňom stále viac informácií. Obyvateľ planéty si sadá pred televíziu obrazovku a pred zrakom mu defilujú tváre národných vodcov. Všetci sa obratne vyhýbajú pravde a niektorí jednoducho neobratne klamú. V tomto ohľade nezaostávajú volení prezidenti za diktátormi. Dokonca sa tvrdí, že politika je dnes umením nehovoriť pravdu, alebo ešte lepšie nehovoriť vôbec nič. Alebo umením nehanebne klamať v mene dobrej veci. Nezdá sa, že by sa národní vodcovia za túto činnosť hanbili; skôr sa domnievajú, že sú šikovní, alebo iba robia to, čo im poradili ich štáby. Toto umenie sa natoľko vžilo, že ani voliči nevolia svojich predstaviteľov podľa toho, akí sú pravdovravní, ale podľa toho, akí sú šikovní, ako sa dokážu vykrútiť. Za svojho zástupcu by nikdy nezvolili človeka, ktorý by im vynadal do hlupákov a obmedzencov, hoci akurát to si o nich myslí. Nezvolení predstavitelia klamú ľud preto, že sú nezávislí — ale aj preto, lebo klamstvo vyzerá v politike vždy o niečo lepšie ako pravda.

V ideologicky rozštvrtenom svete je pravdy čoraz menej. Zideologizovaná skutočnosť je od pravdy posunutá smerom ku lži. Na všetkých stranách a vo všetkých ideológiách. Nádeje na pravdu sú teda malé. Napriek tomu, že klamstvo sa hromadí na všetkých stranách, naším problémom je naše klamstvo, štátne klamstvo reálneho socializmu. Nie je nové a nie je totožné s obnovovaním poriadku v Československu. Bolo tu vždy, menil sa iba stupeň jeho nehoráznosti. Privykol som naň, tak ako naň privykli ostatní občania. Je súčasťou verejného života a nepreniká do oblasti mravného hodnotenia.

Prvý úder takého štátneho klamstva som zažil ešte ako študent. V roku 1953 som bol na desaťtisícovej manifestácii na športovom štadióne. Prejav mal tajomník krajského výboru strany. Hovoril o tom, že si vynikajúco počíname nielen v plnení päťročného plánu, ale i vo všetkom ostatnom. Tlieskal som spolu s ostatnými a volal som hurá. Potom rečník prešiel k aktuálnej otázke dňa a vysmial sa ľudom, ktorí uverili imperialistickej propagande o menovej reforme a vykúpili v obchodoch všetky staré haraburdy. Na záver vyhlásil, že menová reforma nebude, pretože československá koruna je pevná. Znovu som tlieskal s ostatnými a volal hurá. Deň nato vypukla menová reforma, robotníci štrajkovali a ľudia hromžili na námestí. Kto mal peniaze, ten

o ne prišiel. Hľadal som v novinách správu, že sa krajský tajomník strany zastrelil. Nezastrelil sa, onedlho postúpil do vyššej funkcie. Mne potom vysvetlili, že samotný charakter menovej reformy si vyžaduje klamstvo.

Keď vypukla kubánska kríza, prijímal som už vyhlásenia, že Sovietsky zväz nemá na Kube nijaké rakety, s rezervou, hoci boli potvrdené vyhláseniami najvyšších predstaviteľov. Ved' sa aj ukázalo, že potom tie neexistujúce rakety odtiaľ odviezli.

V šesťdesiatych rokoch sa veľké štátne klamstvá objavovali stále zriedkavejšie. Československo sa v štátnych informáciách pomaly prepracúvalo k takmer normálnemu rozloženiu pravdy a lži. Stále sa síce vyhlasovali dlhodobé klamstvá, napríklad že do roku 1970 bude vyriešený bytový problém. Vtedy bol vyhlásený aj základný ekonomický zákon socializmu, v ktorom sa tvrdilo, že zvyšovaním platov a znižovaním cien sa životná úroveň ustavične zvyšuje. Tento zákon dodnes nik neodvolal. Ubúdalo však nehanebných lží a zamlčivania. Keď bola na Dunaji veľká povodeň, ktorá doslova zmietla niekoľko dedín, netvrdilo sa už, že nijakej povodne nebolo. Priznalo sa aj to, že sa nesplnil plán rastu výroby. Prostriedky masovej komunikácie sa postupne samy ujali pravdy; o pravdivosti niektorých javov sa viedli dokonca verejné spory, čo je ten najlepší spôsob, ako k nej dôjsť. V šesťdesiatom ôsmom roku si človek dokonca mohol vybrať z niekoľkých interpretácií spoločenských javov, čo nebolo veľmi pohodlné, ale iste lepšie.

Obnovovanie poriadku dostalo do vienka dve veľké lži: že v Československu bola kontrarevolúcia a že umiestnenie sovietskych vôjsk je dočasné. Na tieto prvotné lži museli nevyhnutne začať nadväzovať ďalšie. Jedna lož plodí druhú a tá zase ďalšiu. Krivajúci vodca Goebbels nemal pravdu, opakovaním sa ešte nijaká lož nestala pravdou. Nepoznám vo svojej vlasti nikoho, kto by tie lži považoval za pravdu. Tí, čo opakovanej lži uverili, sa mi asi vyhýbajú.

Obnovený poriadok vytvára falošný obraz skutočnosti predovšetkým preto, že takmer každú výpoveď o nej totálne zideologizoval. Podľa jednoduchého ideologického vzorca všetko domáce, socialistické, je dobré, v Sovietskom zväze najlepšie, a inde je všetko zlé, v Amerike najhoršie. Tento vzorec poskytuje, samozrejme, dosť veľa možností; dá sa používať ako hrubé kopyto, ale dá sa používať aj rafinovane. Vždy je to však vzorec, ktorý skutočnosť skresľuje smerom k nepravde. Občan reálneho socializmu je však na tento vzorec zvyknutý a všetko prijíma s rezervou. Pokiaľ môže, drží sa predovšetkým vlastnej skúsenosti.

Propagandisti obnoveného poriadku usporadúvajú doslova preteky vo vychvaľovaní jestvujúceho poriadku bez miery a vkusu. Často si myslím, že triezvejším politikom to musí ísť na nervy, pretože všeobecná nekritickosť podkopáva ekonomické myslenie a sťažuje im situáciu, keď musia prijať nejaké nepopulárne opatrenia. Džin klamstva, vypustený raz z fľaše, sa však dá ťažko ovládnuť. Denne plodí absurdity a vytvára nad skutočnosťou ružovú clonu, ktorá dokáže znemožniť dokonca aj každý pokus o racionálne riadenie štátu. Pokiaľ sa propaganda zameriava iba na oklamanie občanov, nie je to až také zlé, občania jej aj tak neveria. Pre štát sa stáva nebezpečné, keď sa do zajatia vlastnej propagandy dostanú politickí predstavitelia, ako napríklad v Stalinovom prípade. Zdá sa však, že v Československu také nebezpečenstvo nehrozí. Keby napríklad predstavitelia štátu verili, že ich plne podporuje 99,0% obyvateľstva, ako sa ukázalo vo voľbách, mohli by rozpustiť tajnú políciu, zrušiť kádrové oddelenia a dovoliť básnikom, aby

písali, čo im na um zide.

Štátna lož však vytvára oporu aj pre menšie klamstvá, klamstvá všedného života, ktoré sa do novín nedostanú. Pod vplyvom propagandy úspešnosti sa napríklad hromadne klame v hospodárskom živote. Každý hospodársky vedúci, každý riaditeľ vie, že jeho nadriadení nechcú počuť zlé správy. Hromadne sa preto skresľujú hospodárske údaje. Splnenie plánu sa hlási v decembri a plán sa potom plní ešte v novom roku. Vyhlasujú sa záväzky s vedomím, že ich aj tak nik neplní, hlásia sa najrozličnejšie vyfabrikované údaje o socialistickom súťažení, ktoré je v podstate iba potemkinovskou dedinou. Zatajújú sa zásoby, špekuluje sa vo finančnej oblasti. Všetky bilancie sú iba približné. Z roka na rok tak narastajú disproporcie, ktoré neraz vedú k nepríjemným prekvapeniam. A predsa vo funkciách nie sú povyšovaní tí ľudia, ktorí prejavia triezvosť a zmysel pre pravdu, ale výrobcovia úspechov, aj keby to boli úspechy iba na papieri. A informačné prostriedky stále rozsievajú toto ópium úspechu a domácej veľkoleposti v neprospech racionálneho hospodárenia. Existujú propagandisti, ktorí sú schopní vyložiť ako pozitívny jav aj takmer stopercentné zvýšenie cien benzínu. Zakalkulujú do výpočtu zrušenie dane z motorových vozidiel a vyjde im, že každý, kto nechá auto odstavené a chodí pešo, ušetrí.

Všadeprítomné štátne klamstvo má zhubný vplyv na verejnú morálku. Stanovuje normu lži, ktorá sa netrestá, ale odmeňuje. Občan zvyknutý na toto hľadisko má v mimoprívátnej sfére ku klamstvu zmierlivý vzťah. Klamať ho napokon učili už v škole, podobne ako skrývať svoje presvedčenie; klamať sa naučil aj na pracovisku, lebo sa presvedčil, že sa to vyplatí. Preto klame v dotazníkoch, v styku s úradmi, pri súde, klame svojim nadriadeným, jednoducho klame všade, kde sa len dá. Mravne sa ho klamstvo voči štátu nijako nedotýka, je to klamstvo v sebaobrane. Občan si je vedomý, že aj štát ho podvádza. Verejná mienka omnoho vyššie hodnotí šikovných podvodníkov a klamárov, ktorým sa podarí vyparatiť štátu dáky kúsok, ako svedomitých ľudí, čo drhnú pre štát, ktorý si to nezaslúži. Medzi robotníkmi som poznal iba jedného statočného človeka vzorového typu. Ten vošiel hoci do výkopu, aby pre štát zachránil dlaždicu alebo tehlu. Ostatní sa pozerali a klopkali si prstom na čelo. Štátne klamstvo napriek tomu denne vyrába neprehľadné množstvo hrdinov práce, ktorí v skutočnosti vyzerajú úplne inak. Poznal som vedúceho brigády socialistickej práce, ktorý takmer vôbec nepracoval, chodil po schôdzach, po konferenciách, po redakciách a predával svoju slávu. Poznal som vyznamenaných riaditeľov, ktorí svojich zamestnancov využívali na súkromné práce. Šoféroval som služobné cesty, ktoré viedli na chalupy alebo k príbuzným. Stretol som úplných preborníkov v cigánstve, ktorí dokázali nepracovať, a pritom zarábať viac ako druhí. Poznal som človeka, ktorý obratne telefonicky rozosieval dôkazy o svojej činnosti, živo opisoval svoje úsilie, zatiaľ čo táral doma so ženou a iba sem-tam odskočil k telefónu.

Občan — rovnako ako štát — považuje klamstvo za prospešnú taktiku. Najmä v politickej sfére, kde je presne stanovené, čo je prospešné a čo nie. Na priame otázky o svojom politickom profile klame v zmysle tejto prospešnosti. Je úplne oddaný socialistickému zriadeniu a komunistickej strane, miluje Sovietsky zväz, je vyrovnaný s náboženskou otázkou, zúčastňuje sa na schôdzach a manifestáciách, nemá nijaké pochybnosti. Tento typ klamstva je vyňatý z mravného hodnotenia. Ten istý občan doma s hrôzou a s nevýslovným smútkom civie na vlastné dieťa, ktoré ho prvý raz oklamalo, a s odporom sa odvracia od priateľa, ktorý mu zacigánil alebo niečo zatajil. To všetko je čosi iné. Život mimo presne vymedzeného súkromia má iné mravné zákony; nikomu nenapadne miešať mravné kritériá vonkajšieho a vnútorného okruhu. Vo vonkajšom okruhu vládne lož a pretváрка, vnútri privátnej aféry musí človek dbať na mravnú

obranu.

Ustavičné štátne utajovanie je v reálnom socializme inou podobou štátneho klamstva. Je to atribút nášho typu spoločenstva, a preto o ňom väčšinou ani neuvažujeme. Polovica príčin tohto utajovania je úplne iracionálna. Začiatok toho všetkého je vysvetliteľný. Socializmus v Sovietskom zväze dlhé roky existoval v stave ohrozenia. Bola to spoločnosť v obklúčení. Niet preto divu, že sa správala ako vojenský tábor obkolesený pozíciami nepriateľov. O tom sa už nazhromaždilo dosť správ. Vojenské myslenie sa takmer stotožnilo s politickým. V takom obklúčenom tábore je utajovanie slabostí, zámerov, plánov a celej vnútornej organizácie i jej funkcií pochopiteľným a prirodzeným stavom. Vytvorili sa z toho petrifikované formy národného života a pretrvali aj v čase, keď základné ohrozenie pominulo. Navyše sa utajovanie stalo súčasťou politického systému, spohodnilo vládnutie, vytvorilo privilegovanú vrstvu nositeľov politických tajomstiev, udržalo ľud v spokojnej nevedomosti, vytvorilo dve skutočnosti, jednu zjavnú a druhú utajenú; vláda pred verejnosťou preberala zodpovednosť iba za zjavnú skutočnosť. Utajená skutočnosť vychádzala najavo iba v čase kríz.

Pre toto utajovanie neboli stanovené ani zásady, ani teoretická základňa, s výnimkou vágnych hesiel o bdelosti a ostražitosti. Utajovanie ako jedna z foriem štátnej lži sa však stalo pevnou súčasťou znakovkej sústavy poriadku v reálnom socializme. Aj dnes sa dá ortodoxnosť reálneho socializmu v jednotlivých socialistických krajinách merať podľa stupnice utajovania.

Spolu s inými vonkajšími znakmi reálneho socializmu bolo koncom šesťdesiatych rokov oslabené aj utajovanie. Vydávali sa správy o politickej aktivite štátnych a straníckych orgánov vrátane toho najvyššieho — predsedníctva. Prostredníctvom rozhovorov, reportáží, súťaženia o popularitu, ako aj prostredníctvom indiskrétnosti sa značná časť utajovanej skutočnosti dostala medzi skutočnosť zjavnú. Politika štátu sa do istej miery stala transparentnou. Ešte dnes niektorí ľudia pri spomienkach na rok 1968 ako najvýraznejší jav doby uvádzajú zrušenie utajovania. Ved' aj bolo sledované s nevraživosťou.

Pri obnovovaní poriadku sa štát vrátil ku klamstvu a k utajovaniu. Do utajovanej skutočnosti sa ponorili aj tie javy, ktoré dokonca i v päťdesiatych rokoch vyčnievali trochu na povrch. Deväť desiatín štátneho ľadovca sa ponorilo pod hladinu. Občan sa v obnovenom poriadku okrem najhrubšej reči percent nedozvie takrečeno nič o obrane štátu, ani o zahraničnom obchode, o medzinárodných zmluvách a o pôžičkách, o cenách dodávok, o devízovom hospodárstve, o štruktúre štátnych dotácií, o výrobných cenách tovaru, nehovoriac už o dodávkach zbraní do zahraničia.

V obnovenom poriadku nadobudlo utajovanie priam absurdné podoby. Nielenže sa utajuje plánované zvýšenie cien, čo vyvoláva pravidelnú nákupnú paniku, nielenže sa utajuje zločinnosť, čo opäť vedie k šíreniu fantastických historiek, krvavejších ako správy bulvárnych večerníkov; utajujú sa však aj celkom podružné veci, pre základnú štruktúru obnoveného poriadku úplne bezvýznamné. Utajujú sa honoráre umelcov a populárnych spevákov, prémie profesionálnych a poloprofesionálnych športovcov, čo zbytočne vyvoláva výbuchy sociálnej závidosti. Utajuje sa súkromný život prominentov všetkého druhu, čo vždy znovu vedie k šíreniu vďačných klebiet. Utajuje sa výstavba zdravotníckych, rekreačných a tzv. účelových zariadení pre privilegovanú štátny a stranícky aparát, čo opäť vedie k dohadom, koľko to stálo. Utajená ostáva aktivita všetkých zložiek bezpečnosti, teda aj tá, ktorá je pre verejnosť vyslovene prospešná. Pokiaľ je to

možné, utajujú sa nešťastia a požiare. Dôsledne sa utajujú všetky politické aféry. Politický život sa odohráva v utajenom šerosvite a v rovnakom šerosvite žijú i jeho predstavitelia. Netreba v tom hľadať skromnosť, ale predovšetkým znemožňovanie akejkoľvek verejnej súťaživosti. Každá súťaž o politickú popularitu je vopred podozrivá, pretože navodzuje myšlienku voľby podľa meradiel verejnosti. Politická voľba v reálnom socializme je vždy iba výsledkom najinternerjších úvah a celého radu taktických kalkulácií.

Neoficiálna, ľudská, súkromná, rodinná podoba predstaviteľov obnoveného poriadku sa dôkladne utajuje. Preto sa všetci, okrem tých najdôležitejších, strácajú v šerosvite; deväťdesiat percent obyvateľstva ich nepozná podľa mena a väčšinou sa o nich ani nezaujíma. O mnohých sa vôbec nevie, či sú ženatí, či majú deti, či nimi okrem politiky hýbe aj dáka ľudská zložka ich bytosti.

Tento šerosvit v politickom vedení spôsobuje, že jeho členovia sú pri intrigách a vnútorných mocenských zápasoch celkom bezbranní. Všetci sú si vedomí toho, že ich prípadné odstránenie privíta ľud ako ďalšie múdre opatrenie strany. Rámec, v ktorom môžu na verejnosti vystupovať, je presne stanovený: na tribúnach, na recepciách, na besedách, v závodoch, na poliach, na športových stretnutiach, v divadle a pri podobných príležitostiach. V iných situáciách štátnych činiteľov utajujú.

Štátna lož a štátne utajovanie vytvárajú zvláštnu atmosféru obnoveného poriadku. Sú to veci, ktoré ľudu veľmi neprekážajú, pretože nezasahujú do vnútorného okruhu jeho súkromného života. Za roky existencie týchto atribútov reálneho socializmu sa všetci nejakým spôsobom naučili dôjsť k približnej pravde, a keď je to potrebné, preniknúť cez príkrov utajenia. Okrem oficiálnej informačnej siete existuje rozsiahle ľudové spravodajstvo, z ktorého sa po rozumnom vytriedení dá získať obraz skutočnosti, ktorý je veľmi blízky pravde. Do tohto spravodajstva prenikajú najutajenejšie novinky, praktické informácie z konzumnej oblasti, predzvesti rozličných úradných opatrení, klebety a utajované škandály. Niekedy sa tu však stretávame aj so správami, ktoré sú skôr tajným želaním, alebo s apokalyptami, ktoré folklór tak obľubuje. Najväčším zadosťučinením tohto spravodajstva býva, samozrejme, oficiálna správa, ktorá potvrdzuje to, čo už všetci vedeli. Ľudovým spravodajcom žiaria oči, sú hrdinami dňa: vidíte, vravel som vám to, a nechceli ste veriť. Pokračovaním tejto hry je zvedavosť na propagandistický obal, do ktorého bude dávno známa informácia zabalená. Ľudia vtedy nekupujú noviny preto, aby sa dačo dozvedeli, ale aby sa popásli na rozpakoch, do ktorých oficiálna propaganda nepríjemnú správu zabalí. Ujde napríklad známy športovec, oficiálny idol. Všetci to už vedia, poznajú všetky podrobnosti, ale ako na lahôdku čakajú na trápnosti, do ktorých správu zahalí oficiálna tlač.

Tomuto zvláštnemu návyku na oficiálne cigánstvo a utajovanie je zvonku asi dosť ťažko porozumieť. Keď vypukla aféra Watergate, čítal som v niektorých západných komentároch údiv nad tým, že ju socialistické štáty lepšie a vehementnejšie nevyužívajú na propagandu proti americkému spôsobu života. Domnievali sa, že asi preto, lebo Sovietsky zväz nemá záujem na Abdikovaní Nixona, vyskúšaného partnera v stratégii svetovej politiky. Možno je to pravda; pravdivejšie je však iné vysvetlenie. Antiimperialistická propaganda nemohla aféru dosť dobre rozmazávať, pretože v prostredí navyknutom na štátne klamstvo a utajovanie je takáto aféra jednoducho nezrozumiteľná. Nixon nariadil, aby sa odpočúvali porady opozície. „No a?“ pýta sa náš občan. Potom to poprel a vzápätí sa to potvrdilo. „No a?“ pýta sa občan navyknutý na svoju

dennú dávku štátneho klamstva. Rozhorčenie americkej puritánskej mravnosti ho necháva úplne chladným. Pretože politické klamstvo vôbec nestotožňuje s klamstvom ako takým, ktoré by malo vzbudzovať mravné rozhorčenie, pristúpi skôr na myšlienku, že americká spoločnosť je naozaj čudná, keď prezident nedokáže tresnúť do stola a zakázať reči o tom, či klamal, alebo nie. Som si navyše istý, že v podobnom duchu si aféru interpretuje aj presvedčený stúpenec reálneho socializmu. Potvrdí mu jeho presvedčenie o slabosti systému, v ktorom takáto lapália môže otriast' štátnou mocou. Preto ostala aféra Watergate propagandistický nevyužitá.

Na dnešnom stupni civilizačného rozvoja a pri všetkej manipulovanosti, o ktorej sa dnes hovorí, je pravdepodobne vylúčené, aby sa v politike operovalo krištáľovými pravdami a hralo s otvorenými kartami. Preto obnovenému poriadku veľmi nezazlievam, že sa uchýľuje ku klamstvu, aby zakryl nepríjemnú pravdu, ani že utajuje nepríjemné skutočnosti. To všetko tu už bolo. Je však hrozivé, že v posledných rokoch sa to deje tak bezočivo, diletantsky a trápne, že sa režim otvorene priznáva k úplnému pohrdaniu ľuďom a jeho vrodenu súdnosťou. Akoby sa zabúdalo, že ľud Československa má pamäť, že je gramotný už od husitských čias, že žije v strede Európy, kde sa pretínajú siločiarly informácií na všetkých kmitočtoch, a má oči na videnie a uši na počúvanie. Často sa mi zdá, že sa u nás z jedného klamstva jednoducho odvíja ďalšie, asi ako predstavy v poetike surrealizmu. Ako som už povedal, veľkú škodu to nespôsobuje; keď si však ľudia každodenne uvedomujú, že ich výrobcovia lží považujú za hlupákov, rastie v nich pocit urážky a poníženia.

XV. KORUPCIA

Vždy, keď si sadám k písaniu týchto úvah o reálnom socializme, musím sa brániť, aby som knihu o prítomnosti nezavalil prívalom spomínania. Skúmam svoje spomienky a pýtam sa sám seba, či niektoré javy uplynulej doby nie sú príliš poznamenané mojou mladosťou a naivitou. Čo spôsobilo, že tisíce mladých ľudí takmer zadarmo hrdlačili na veľkých stavbách socializmu? Pamätám sa, že sa sťažovali iba na nedostatok vody na umývanie. Bol som to ja, kto dostával 850 Kčs ako prvý plat stredoškolského profesora? Pokiaľ sa pamätám, neprikladal som tomu takmer žiadny význam, večeral som žemle s marmeládou a chodil som po okolitých dedinách, aby som ľuďom v krčmách za dvadsaťpäť korún prednášal o Karlovi Čapkovi alebo Jaroslavovi Haškovi. Tamojší ľudia potom odo mňa v diskusii žiadali, aby som im na okrese vymohol povolenie odstrelu kaviiek na poliach a podobné veci. Nechceli mi veriť, že sa zaujímam iba o Karla Čapka. Dnes mi môj mladý kolega, robotník ako ja, povedal, že dvetisíc korún je dobrý plat pre človeka, ktorý nerobí vôbec nič, za tritisíc sa už oplatí trochu popracovať a skutočný záujem o prácu vzbudzuje až štyritisíc korún mesačne. Môj mladý kolega je presne v tom veku, ako som bol ja, keď som nastúpil na miesto stredoškolského profesora. Major Štátnej bezpečnosti sa ma pýta: „Koľko zarobíte ako bagrista? A koľko zarába vaša žena? Tak mi, povedzte, človeče, čo vlastne chcete, veď z toho sa dá slušne žiť?“ To hovorí strážca poriadku v reálnom socializme, o kto-rom v novinách čítame, že je uskutočnením dávneho sna celého ľudstva o spravodlivom a naozaj humanistickom usporiadaní spoločnosti.

Asi to bude tak, že nad začiatkami reálneho socializmu sa ešte vznášali posledné zvyšky omamných utópií, ktoré peniaze v potrebách človeka odsúvali až na druhé miesto, za hodnoty zmysluplnej práce pre spoločnosť, za radosti kolektívneho života, za obetavosť, ľudskú vzájomnosť, citovú rýdzosť a podobne. Drobná korupcia bola prenasledovaná ako zhubná choroba v tele novej spoločnosti. V holičských oficínach som čítal nápisy Prosíme, neurážajte nás prepitným. Nedával som holičovi prepitné, aby som ho, preboha, neurazil. Keď nášmu prvému dieťaťu vyoperovali v nemocnici mandle, nenašli sme so ženou odvahu darovať lekárovi už kúpenú fľašu francúzskeho koňaku, lebo sme sa báli, že by sa urazil. Keď mojej žene doniesol mäsiarov syn do školy dve kilá krásnych bravčových kotliet, od zdesenia bola celá bez seba.

To všetko sa však odohralo dávno. Reálny socializmus sa rýchlo zbavil zvyšku utopických vízií, v ktorých zlato šírilo odpudzujúci zápach a v Morovej *Utópii* z neho robili iba okovy pre otrokov. Peniaze, to nevyhnutné zlo, ktorého význam pripúšťali komunistickí teoretici iba veľmi neradi, prestali v reálnom socializme veľmi rýchlo zapáchať. Krátko po menovej reforme, keď si boli všetci rovní v chudobe, sa peniaze opäť stali meradlom sociálneho úspechu a neskôr výrazom stále stúpajúcej životnej úrovne, cieľa, na ktorý sa v reálnom socializme scvrkli takmer všetky staré socialistické ideály. V súlade so zameraním reálneho socializmu sa peniaze znovu presunuli na výslnie a potom prestalo záležať aj na tom, odkiaľ pochádzajú. Či z práce, alebo z iných rozmanitých zdrojov. Zabudlo sa na mnohé predsavzatia, z oficiálnej propagandy sa stratilo šľahanie drobnej korupcie a štát dal vlastne tichý súhlas na to, aby si každý k vyššej životnej úrovni pomáhal, ako môže. Drobná korupcia sa takmer nepozorovane stala súčasťou života v reálnom socializme. Prekvitala už v šesťdesiatych rokoch a v obnovenom poriadku, ktorý zničil všetky možnosti verejného protestu, sa pociťuje ako čosi celkom normálne. Zábrany

sa stratili a prijímanie pozorností a úplatkov prestalo byť hanbou. Ak chce dnes občan dosiahnuť niečo, čo nie je samozrejmé ako kúpa chleba alebo vytrhnutie zuba na pohotovosti, zakalkuluje do svojho počínania niektorú z podrobne rozpracovaných metód korupcie. Od drsného vrazenia pokrčenej stovky do vrecka na montérkach až po rafinované kombinácie úsluh každého druhu. Prepitné nie je urážkou, ale prejavom slušnej výchovy. Je súčasťou všetkých poskytovaných služieb v štátnom sektore a štát s ním dokonca ráta, keď určuje platy zamestnancov v službách — ich hranicu stanovuje nízko s vedomím, že skutočné peniaze im vynesú až bakšiše. Keby to takto nefungovalo, tretí sektor národného hospodárstva by sa vyľudnil. Občania vlastne hradia značnú časť mzdy čašníkov, servírokov, kaderníčov a holičov, opravárov každého druhu, kúpeľného personálu, lekárov a zdravotných sestier, taxikárov, obsluhovačov na benzínových čerpadlách a obrovského množstva iných zamestnaní. Nie som si celkom istý, či sa na odsúdenie tohto všeobecného prijímania prepitného dá stanoviť spoľahlivé mravné meradlo. Vžilo sa presvedčenie, že zamestnanci služieb sú napoly platení štátom a napoly užívateľmi týchto služieb a že je to v istom zmysle spravodlivé riešenie. Štát napríklad platí inštalatéra domovej správy za to, že vôbec príde a mrkne sa na pokazený vodovod. Občan potom zaplatí ochotu, rýchlosť, dôkladnosť a prípadnú kvalitu opravy. Dámy zaplatia účet u kaderničky, čo je iba akýsi anonymný akt povinnej platby, ktorú zhltnie štát; výška prepitného potom určuje skutočnú šikovnosť, zručnosť alebo aj dobrý chýr. Za opravu auta zaplatíme značnú sumu do oficiálnej kasy, ale za ochotu urobiť ju skôr ako za mesiac musíme zaplatiť súkromne. Keď si pozveme murára, aby za víkend vytiahol múry rodinného domu, zaplatíme mu za hodinu práce dvakrát toľko, ako mu platí štátna firma. Robíme to s vedomím, že pre nás pracuje trikrát efektívnejšie ako pre štát.

Zdráham sa tento rozšírený typ preplácania služieb nazvať korupciou, aj keď odporuje socialistickému chápaniu služieb a vytvára nezistiteľné množstvo nezdanených príjmov. Vcelku ide o nelegálnu kombináciu štátneho a súkromného sektoru v službách, ktorú vytvorila prax a ktorá sa slušne osvedčuje. Preplácaním možno dosiahnuť, aby ťažkopádne a neefektívne štátne služby začali fungovať ako naolejovaný strojček. Ten, kto má peniaze na zaplatenie súkromnej iniciatívy, dosiahne v treťom sektore národného hospodárstva takmer všetko — rýchlu obsluhu v reštauráciách, sprevádzanú navyše úsmevom a ochotou, hotelovú izbu v prepchatom meste, opravy každého druhu, počínajúc výmenou motora v autodielni a končiac záplatou na džínsoch. Človek môže začať so stavbou domu a zaplatiť si zháňača materiálu, dodávateľov každého druhu, prepravcov, murárov a pokrývačov, elektrikárov a inštalatérov, dokonca aj kolaudátorov. Všetci kombinujú zamestnanie u štátu so súkromnou iniciatívou. Spoločnosť už dávno uznala existenciu polosúkromného sektoru v národnom hospodárstve, stanovili sa tarify, dodacie lehoty, hodinové a úkolové mzdy, na rozdiel od štátnych pohyblivé a rešpektujúce napríklad utajenú infláciu; všetko tak, ako má byť. Iba štát sa tvári, akoby nič podobné neexistovalo, a privlastňuje si zásluhy za zvyšujúcu sa životnú úroveň, na čom má súkromný sektor značný podiel. Zabehaní ekonómovia a štátni sociológovia si nevšímajú do očí bijúcu skutočnosť, že v sociálnom postavení celých skupín obyvateľstva došlo k výrazným zmenám. Napríklad veľká sociálna skupina, ktorá pracuje v odvetviach národného hospodárstva s možnosťou súkromnej iniciatívy, už výškou príjmu dávno prebehla všetky tie sociálne skupiny, čo v štatistikách figurujú iba sumou na výplatnej páske. Vychýrená kadernička, krajčír, šikovný automechanik či usilovný murár majú príjmy vyššie ako riaditeľ pobočky štátnej banky. Sociológovia o tom nevedia, ale spoločnosť áno.

Dávno je preč doba raného socializmu, keď som sa bál dať holičovi korunu, aby som ho

neurazil. Za uplynulé roky každý z nás prispel značnými čiastkami do polosúkromného sektoru národného hospodárstva a nik z nás nevie, či podporuje korupciu, alebo sa iba podriaďuje objektívnej ekonomickej zákonitosti. Dlhý čas som bol v tejto oblasti iba platiteľom. Zreteľne sa však pamätám na zvláštny pocit vnútornej satisfakcie, keď som už ako šofér doviezol štátnym autom do bytu raz televízor, raz lavičku do záhrady či posteľ a blahosklonne som sa poďakoval za bankovku, ktorú mi nechali na sedadle.

Okrem tohto najrozšírenejšieho preplácania, ktoré váham označiť ako korupciu, existuje mravne oveľa horšia a očividnejšia korupcia. Symbolizuje ju natiahnutá ruka ľudí, ktorí sa riadením osudu dostali na miesta, kde ich blahovôľa rozhoduje o závažných žiadostiach občanov. Všetci vieme o tejto orientálnej chorobe, ktorá infikovala rozsiahle oblasti života v reálnom socializme. Štát z času na čas nejakých druhoradých korupčníkov dokonca exemplárne potrestá. Aféra sa dostane do novín; vynechá sa len to, že úplatkár bol zaslúžilý člen strany, lebo na miesta, kde sa rozhoduje o žiadostiach či iných závažných potrebách občanov, sa väčšinou dostávajú iba členovia strany. Takéto aféry pravidelne prepukávajú v bytových družstvách, vo vedení štátnych a družstevných podnikov, ale aj v školstve, v kultúre, v športe, jednoducho všade. Náchylnosť ku korupcii však provokuje permanentný stav nedostatku v reálnom socializme, nedostatku čohokoľvek — nedostatku bytov, áut určitého typu, devíz, nedostatku miest na výberových školách a podobne. Pravdaže, základným nedostatkom, ktorý je hlavnou príčinou rozšírenej korupcie, je neexistencia verejnej mienky, absencia nezávislej tlače a právnej ochrany pred mocnými korupčníkmi.

Veľa ráz som si medzi ľuďmi vypočul celé legendy o korupciách každého druhu, s menami aj s presným popisom udalostí. Keď som sa ich spýtal, prečo s tým niečo nespravila, keď všetko vedia tak presne, iba mávli rukou. S mocnými sa radšej nepúšťať za pasy. Navštívila ma žena, ktorá dala v bytovom družstve vysoký úplatok za byt pre dcéru, byt však nedostala. Lamentovala a preklínala; keď som jej ale poradil, aby celú vec oznámila, zhrozila sa. Príjemkyňou jej úplatku bola manželka vysokého štátneho funkcionára. Počul som podrobné rozprávanie o tete vysokého stranického funkcionára, ktorá kdesi na dedine vyberá pre svojho synovca úplatky za príhovor pri prijímaní na vysoké školy. Dodnes tomu sugestívnemu príbehu neverím. Keby som však bol reportérom nezávislých novín, šiel by som sa na tú tetu pozrieť. Poznám muža, ktorý si nedokáže odoprieť vedenie auta v kombinácii s alkoholom, preto má v palubnej skrinke zakaždým pripravených päťsto korún. Štyrikrát ho zastavila hliadka ZNB a vždy to tých päťsto korún dalo do poriadku. Hovoril som mu, že piaty raz sa to nepodarí. Kupujete si auto a predavač vám tvrdí, že vašu farbu už nemajú. Dáte mu päťstovku a napoludnie si poň môžete prísť. Takzvaný lós, ako sa medzi ľuďmi nazýva päťstokorunová bankovka, otvára dvere, vyjasňuje čelá zachmúrených úradníkov, vedúcich predajní s nábytkom a iných dôležitých ľudí. Štát s tým nerobí nič, pretože príjemcovia úplatkov veľmi často patria k jeho oporám a úplatkárske aféry vrhajú zlé svetlo na tajný život týchto opôr. Utajovaním sa však korupcia nestáva menej odpornou. Pod krídlami reálneho socializmu sa krčí nová prax bezprácných ziskov, proti ktorým socializmus pred sto rokmi vytiahol do boja. Keď tak nad tým uvažujem, zdá sa mi renta z uloženého kapitálu mravnejšia než bezprácný zisk z úradného postavenia.

V obnovenom poriadku sa rozšíril tretí stupeň korupcie — korupcia politická. Je to korupcia nemenej hanebná, hoci ju ako korupciu ani nevnímame, pretože je organickou súčasťou štátneho systému. Nemá tradičnú podobu. V reálnom socializme si nemožno kúpiť poslancov, zaplatiť priazeň v novinách alebo si horibilnou sumou zabezpečiť štátne dodávky. Tento typ korupcie

ostáva vyhradený pre parlamentné demokracie tradičného typu. Opozičného poslanca si nemôžeme kúpiť, pretože neexistuje, a so štátom sa obchodovať nedá, pretože mu aj tak patrí všetko a my mu okrem svojich služieb nemáme čo ponúknuť.

Ako jediný monopolný dodávateľ výsad, blahobytu, peňazí, vycestovacích doložiek do kapitalistických štátov, vysokoškolského štúdia, najrozličnejších druhov povolení a podobne si štát môže kúpiť nielen jednotlivcov, ale celé spoločenské vrstvy. A veru to aj bezočivo robí. Ako protihodnotu nežiada nič iné, iba politickú lojalitu, poslušnosť a nahlas prejavovaný súhlas.

V reálnom socializme to tak v zásade vždy bolo. Ibaže sa s tým nechodilo na bubon. Zo začiatku sa v propagande, a najmä v umení socialistického realizmu vyzdvihovala nadovšetko morálka neplatenej obetavosti. Hrdinovia práce, obetaví funkcionári, organizátori výroby boli pertraktovaní ako ľudia, ktorí všetku svoju prácu venovali rozvoju spoločnosti bez ohľadu na odmenu. Veľa sa písalo o úderníkoch, novátoroch, vynikajúcich pracovníkoch jednotlivých poľnohospodárskych družstiev, hanblivo sa však pritom zamlčovalo, koľko takáto sláva hrdinom práce vynáša. V tom čase sa morálna zainteresovanosť hodnotila omnoho vyššie ako zainteresovanosť hmotná. Toto čínske obdobie však netrvalo dlho. Už koncom päťdesiatych rokov motiváciu socialistickej angažovanosti výdatne podporovali najrozličnejšie výsady a odmeny. Literatúre sa však ešte aj potom oveľa viac páčil hrdina, ktorý pri svojej práci pre socializmus nehľadá, koľko mu za to kvapne. Obyčajne to bol hrdina, ktorý dlho do noci behal po schôdzach, nemal čas na ženu a deti a dostával sa tak do schematických súkromných kríz. Žena mu zvyčajne vyčítala, že sa naháňa, že na ňu nemyslí — a čo z toho má, že susedia si už kúpili auto a stavajú si dom, že jemu sa za celý ten zhon dostane ešte nevďaku a podobne. Nie že by v časoch raného socializmu takí ľudia neexistovali, poznal som ich dosť veľa. Naozaj sa im dostávalo nevďaku. Základnému káдру štátneho a stranického aparátu pripadali títo ľudia vždy trochu podozriví. Čoskoro som začal slýchať argumentáciu, ktorá bola onedlho schválená oficiálne a v obnovenom poriadku prevažuje nad všetkým ostatným. Začalo sa hovoriť: „Prečo by sme mali váhať s pridelením výhod, privilégií, odmien a materiálnych pôžitkov komunistom, keď práve oni nesú bremeno zodpovednosti za chod štátu, majú najviac starostí, odhrú všetky funkcie? Kým ostatní ľudia dávno sedia doma alebo popíjajú v krčmách, komunisti musia ešte schôdzovať alebo sa školiť.“ Na starú morálku sa rýchlo zabudlo a obyčajná politická korupcia sa stala takpovediac životným normálom. V tomto zmysle sa ako politická korupcia, s výnimkou najkrikľavejších prípadov, ani nepocituje. Je predsa prirodzené, že najvyšší zamestnávateľ najlepšie odmeňuje najvernejších a najspolahlivejších pracovníkov. Skutočnosť, že je tu, samozrejme, v hre aj pravda, viera, presvedčenie, svedomie, rozum, právo na odlišnú mienku atď., sa v tejto novej morálke neberie tak prísne. Každý má možnosť voľby; môže sa rozhodnúť, či si väčšmi cení tieto neisté a banálne zásady, alebo pokojný a bohatý život.

Najvyšší obnovovatelia poriadku dali už v roku 1969 jasne najavo, že v budúcnosti sa bude hrať podľa týchto pravidiel, že práve toto je realistická politika a ostatné sa pre štát v strategicky takom kľúčovom postavení nehodí.

Prvoradou starosťou režimu bolo preto uchovať pomerne vysoký československý životný štandard, vyhnúť sa — predtým takým častým — poruchám v zásobovaní, zlepšiť postavenie niektorých skupín obyvateľstva (napr. penzistov), zatraktívniť niektoré povolania v ideologickej oblasti (napr. učiteľstvo), aspoň nepatrne pohnúť so zdĺhavou bytovou krízou, odľahčiť trochu bremeno starostí mladým rodinám a podobne. Celý zázrak pacifikovania pobúreného ľudu má

svoj pôvod v pomerne úspešnej politike tohto typu, ktorú ustavične sprevádzala intenzívna propaganda hmotárstva najhrubšieho zrna. Na zástavu československej propagandy bola vskutku vynesená prislovečná polovička prasat'a.

Nemám však v úmysle vyčítať obnovenému poriadku, že sa staral o blaho obyvateľstva. Vyčítam mu iba to, že dal všetkým občanom tak jasne na vedomie, že z dvoch vecí — blahobytu a slobody — môžu mať iba jednu. A už vonkoncom nezazlievam väčšine, že si z tohto chudobného výberu vyvolila blahobyť. Dalo sa na známosť, že z koláča československého blahobytu dostane každý, najviac však tí, ktorí budú podporovať obnovený poriadok. Odrobinky alebo celkom nič nezvýši pre tých, čo sa proti obnoveniu poriadku postaví. Samozrejme, v reči propagandy to znelo o čosi inakšie; vyhlasovalo sa, že kto bude statočne pracovať, dávať spoločnosti svoje najlepšie sily, podporovať politiku strany a podobne, stane sa obľúbencom štátu. V Československu nebolo treba tieto veci mimoriadne zdôrazňovať, občania z príkladov vo svojom okolí vedeli, čo sa vypláca a čo sa rozhodne nevypláca. Vedeli o vypočítavých kariérach, o závratných vzostupoch zvláštneho druhu ľudí na politickom rebríčku, o zvláštnych odmenách pre bezohľadných propagandistov. Slovom, vedeli, že štát je v úzkych, a teda dobre zaplatí za každý prejav priazne. Mnohí si povedali, že by boli hlúpi, keby nebrali, keď im socialistický štát vnucuje úplatok. Najmä ak sa všetko dialo legálne a často aj diskrétno. Nech sa dakto opováži tvrdiť, že ide o politickú korupciu.

Štát si kúpil oddaných vazalov predovšetkým do kľúčových hospodárskych a politických funkcií. Zaplatil za to úplne legálne vysokými platmi a množstvom výsad, ktoré neodmysliteľne patria k životu privilegovanej vrstvy a ľud je o nich podrobne informovaný vlastnými kanálmi. O tomto privilegovanom živote rozpráva národ s takým zanietením, s akým asi časť ľudí na Západe číta historiky zo života posledných potomkov šľachty. Keď sa mestom s jačiacim policajným sprievodom rúti kolóna čiernych áut, ľud si hovorí, že zase idú na dáku recepciu. Šoféri tých čiernych šesťstotrojok sú obľúbenými rozprávačmi klebiet zo života lepšej spoločnosti. Hľbil som kedysi rýpadlom výkop na vodovod v záhrade práve budovaného strediska pre vládne návštevy. Robotníci ma sprevádzali po sálach, ktoré vykladali travertínom a vzácnym drevom, pokyvovali hlavami a vraveli, tu sa budú diať veci. K takému životu patrí osobitná lekárska starostlivosť v štátnych sanatóriách, prístup ku všetkým pôžitkom, ľahkosť v prekonávaní úradných postupov, najlepšie školy pre deti, patronácia nad širšou rodinou a rodnou dedinou a podobne. Tento druh výsad má často omnoho vyššiu hodnotu ako samotné peniaze. Spomínanými legálnymi úplatkami sa podarilo dosiahnuť obdivuhodne rýchle zmeny v politických postojoch mnohých bývalých funkcionárov a adeptov na vysoké funkcie. Najmä tí, čo už zakúsili príjemné stránky života na výslní, často považovali za rozumnejšie vzdať sa radšej verejne vyhlásených zásad a prisah vernosti porazenému vedeniu strany ako týchto príjemných vecí. Na uvoľnené miesta bolo ľahko kúpiť tých, čo po nich túžili.

Ako druhí v poradí boli kupovaní predstavitelia inteligencie na kľúčové miesta v propagande, vede a umení. Obnovený poriadok dbal predovšetkým o to, aby navonok rýchlo vytvoril zdanie usporiadanej spoločnosti, ktorú uznáva väčšina rozumne uvažujúcich ľudí. Kúpil si teda rektorov, akademikov, novinárov, spisovateľov, hercov a hudobníkov, obľúbených spevákov, ba aj športovcov. Celkom bežne sa platili až niekoľkonásobné honoráre za prejavy, ktoré sa angažovali v novom duchu. Nebolo to nijaké tajomstvo; lojalita sa odmeňovala cenami, titulmi a inými legálnymi úplatkami, ktoré mal štát k dispozícii. Obzvlášť vysoko sa hodnotili sebakritiky, podpisy pod rozličné manifesty vernosti a podobne. Pre mnohých umelcov bol takýto podpis

podmienkou ďalšej umeleckej existencie. Najvrelšie boli vítané najdevótnejšie vyhlásenia oddanosti, najmä ak boli vylepšené výpadmi proti bývalým kolegom, priateľom a podobne. Od všetkých pracovísk inteligencie sa permanentne vymáhali vyhlásenia a podpisy, sebakritiky a kritiky, nariaďovali sa každoročné hodnotenia, vynucovali sa záväzky pozitívnej angažovanosti. Slovným žonglérstvom sa nevykúpil nikto. Počul som o divadelnom kolektíve, ktorý sa v rámci akejsi akcie za pozitívnu angažovanosť zaviazal, že bezplatne daruje krv. Príslušní funkcionári však prešibaným umelcom vysvetlili, že krv nemá politický charakter a správny záväzok je taký záväzok, ktorý im znemožní ostať slušnými ľuďmi, keby sa veci niekedy predsa len obrátili. Tu je presne formulovaný charakter politickej korupcie sedemdesiatych rokov: človek sa musel zaviazat' tak, aby už nikdy nemal možnosť uskočiť, aby si sám zmaril všetky tajné nádeje na nejakú zmenu a aby bol naveky zviazaný s režimom poriadku.

V tejto oblasti mala však politická korupcia oveľa menší úspech než v čisto politickej sfére. Režim si mohol kúpiť ľudí na uvoľnené miesta vo vonkajšej reprezentácii československej tvorivej inteligencie, nemohol si však kúpiť úroveň kultúry. Opäť sa ukázalo, že pravdu, mravnú presvedčivosť a humánnu angažovanosť kultúry si kúpiť nemožno, hoci je to v dnešnom svete neuveriteľné. Vynaložené investície sa nevrátili. Štát po rokoch zisťuje, že si kúpil propagandistov, ktorým nik neverí, novinárov, ktorí dokážu písať iba drúkom, rektorov bez mravnej a vedeckej autority, akademikov, ktorí iba zasadajú, spisovateľov druhej triedy, filmárov, na ktorých filmy nik nechodí, televíznych autorov, ktorých diela vzbudzujú rozhorčenie divákov, spevákov, ktorí reprezentujú iba ulízanosť, no nevedia strhnúť mládež, atď. A medzi nimi iba menšinu schopných tvorcov, čo balansujú na ostrí noža a predávajú sa bez požadovanej angažovanosti.

Politická korupcia bola pri obnovovaní poriadku použitá vo veľkom rozsahu a zaznamenala výsledky, aké sa po chladnej úvahe dali predpokladať. Obrovská väčšina ľudu si však zvýšenou životnou úrovňou dala zaplatiť iba za mlčanie a totálnu politickú indiferentnosť. K ničomu sa nezaviazala a čaká ďalšie úplatky. Nebezpečenstvo pre obnovený poriadok spočíva v tom, že čoskoro nebude mať čím platiť. Tí, ktorí sa zaviazali, si užívajú príjemné stránky výsad. Zatiaľ sa však nestalo nič, čo by historicky a mravne dalo satisfakciu ich slabosti; navyše ich sčasti hryzie vedomie, že si dali zaplatiť za lož, za zradu svojich lepších predstáv o sebe a za stratu budúcnosti. Ako to už býva, toto sklamanie sa môže ľahko obrátiť proti tým, ktorí im vnucovali úplatky.

XVI. ADAPTÁCIA

Pri čisto racionálnych úvahách sa obnovený poriadok v Československu javí ako bludný kruh absurdít, abnormálností a slabostí. Takže je namieste otázka, prečo sa tento systém už dávno nerozpadol. Je to nepochybne otázka, ktorá intenzívne zamestnáva stratégov svetovej rovnováhy, zaoberajú sa ňou skvelo vybavené vedecké ústavy, venujú sa jej významní novinári a politologické authority. Čítal som na ňu mnoho odpovedí. A ešte častejšie som si nad ňou lámal hlavu sám.

Žijem v štáte, kde hospodársky, politický a kultúrny život denne vytvára celý rad absurdít, poburujúcich zdravý rozum. Ak človek nemá úplne otupený mozog, narazí v priebehu všedného dňa najmenej na desať situácií, nad ktorými sa rozum zastaví v nemom údive. A nie je to preto, že by som vystupoval v úlohe kritika spoločnosti a starostlivo zaznamenával každé drobné zlyhanie. Tieto provokácie zdravého rozumu zažíva každý občan, ktorého ešte nezdolala úplná apatia. Rola kritikov spoločnosti je denne vnútená miliónom reptajúcich a kľajúcich občanov. Autobus ráno nejde a nejde. Keď konečne príde, je na prasknutie nabitý a vôbec nezastane. Do roboty prídete o desať minút neskôr a zapíšu vás do knihy oneskorencov, hoci ďalšie hodiny aj tak predebatujete o futbale a skutočnú prácu zvládnete za dve hodiny. Obchod, kde si pravidelne kupujete desiatu, je zavretý, pretože vedúca má choré dieťa. Na fľaše s mliekom, zložené pred obchodom, páli slnko a na pečivo v drôtených košoch sadá prach. Zavolajú vás na úplne zbytočnú schôdzu, kde sedíte a kreslíte si obrázky. Z okna sa pozeráte na partu stavebných robotníkov, ktorí sedia a popíjajú pivo. Je isté, že im nedoviezli nejaký materiál, rúry, betón alebo čosi podobné. Možné je i to, že ich rozčúlil majster, a tak kašľú na robotu. V závodnej jedálni vypovedala chladnička, mäso sa pokazilo a k šošovici vám dajú vajcia na tvrdo. Žena vám telefonuje, že nemá teplú vodu na pranie, pretože sa opil kurič. Kolega sa vám chváli, že zohnal hadicu do chladiča, a vy mu závidíte. Cestou z práce stojíte v dlhočiznom rade na melóny, pretože chcete spraviť deťom radosť. Stretnete známeho, ktorý začne nahlas nadávať na režim. Stojíte ako na ihlách a opatrne sa obzeráte, či ho niekto nepočuje. Myslíte na to, že treba vyzdobit' okná, pretože sa blíži štátny sviatok. Pritom si uvedomíte, že ste synovi zabudli priniesť nejaký časopis, aby si mohol vystrihnúť obrázky na školskú nástenku. Žena vás bude doma nútiť, aby ste jej napísali na školenie referát o nevyhnutnom zániku kapitalizmu. Jej samej pojem kapitalizmu splýva s dvojdennou návštevou Viedne, ktorú strávila v konzumnom vytržení v obchodných domoch na Maria-Hilfstrasse. Večer si v motoristickom časopise prečítate podrobnú správu o technických parametroch nového auta z továrne BMW. Autor má zasvätené výhrady proti trochu prehnanému tvarovaniu palubnej dosky. Vám je to jedno, pretože také auto si nekúpite, aj keby ste päťkrát za sebou vyhrali v športke. V Československu sa nikdy nepredávalo a ani nepredáva. Zaspíte pri televíznej reklame, ktorá vám odporúča, aby ste obuv kupovali v obchodoch s obuvou. Ešte vám stihne napadnúť, že nabudúce si obuv budete žiadať v mäsiarstve.

Najmenej milión kritikov spoločnosti sa po takom dni pýta samých seba, ako je možné, že sa systém, ktorý vŕši takú pyramídu hlúposti, neschopnosti a nezodpovednosti, už dávno nezrútil, lež naopak, prejavuje všetky všeobecne uznávané znaky politickej stability. Milión, respektíve i viac kritikov spoločnosti zabúda na to, že systém síce vo svojich životných prejavoch denne

odporuje zdravému rozumu, ale zdravý rozum je to posledné, čo hýbe svetom. Ani túto masu kritikov, ktorú v Československu tvorí deväťdesiat percent dospelých mužov a žien, nevyprovokuje každodenné urážanie zdravého rozumu k nijakému politickému činu, ale výlučne k reptaniu a súkromnému rozčuľovaniu. Motivácia ich základného postoja k spoločnosti je skrytá hlbšie a má iba máločo spoločné so zdravým rozumom. Je daná ich existenčným včlenením do systému, ich ekonomickou a vlastne aj komplexne ľudskou závislosťou od totálnej všemocnosti štátu reálneho socializmu. Zdravý rozum sa môže brániť a provokovať vedomie tisícami výhrad, je však slabý proti večnej závislosti úplnej väčšiny ľudí od materiálnej determinácie. Táto v našom prípade prichádza iba z dobrej vôle štátu, z jeho funkcie rozdeľovateľa základných životných podmienok. A tými v modernej civilizácii nie je iba chlieb, kus látky okolo bedier a strecha nad hlavou, ale komplikované uspokojovanie prebujnených konzumných potrieb človeka dvadsiateho storočia. Nevie, či politici reálneho socializmu vedia o tom všetkom takto presne. Nikdy o tom nehovoria; je však isté, že sa správajú tak, akoby túto pravdu poznali. Pohrdanie rozumom, ktorého sme v reálnom socializme každodennými svedkami, toto tušenie potvrdzuje.

Na začiatku éry obnoveného poriadku som klamal sám seba, keď som sa presviedčal, že absurdity už dlhšie nemôžu trvať, že systematické urážanie zdravého rozumu bude viesť k nejakej nejasej katastrofe. Podcenil som jeden z najdôležitejších faktorov vnútornej stability reálneho socializmu, a síce faktor adaptácie. Adaptácie občanov na základnú determináciu ľudského života v reálnom socializme. Táto adaptácia navyše nie je nového dáta, ale je výsledkom historického — napodiv iba tridsaťročného — procesu, v ktorom sa tri generácie Čechov a Slovákov stali súčasťou presne určenej sociálnej štruktúry, značne odlišnej od predchádzajúcich štruktúr. Obyvateľstvo krajiny, ktorá sa takmer vzorovo rozvíjala v súlade s hlavnými vývojovými črtami európskej civilizácie, sa prispôbilo systému, ktorý sa spočiatku zdal mnohým ľuďom prechodný, absurdný a vo svojich výstrelkoch šialený. Adaptácia však mala úspech, lebo systém reálneho socializmu bol v istom zmysle prehľadný, jednoduchý, pohodlný a nekládol veľké nároky na prispôbivosť.

Pluralitné sústavy sú náročné na pozornosť, človek v nich často stráca prehľad, pluralitná agitácia vyvoláva zmätok. Príliš veľa právd devaluje hodnotu pravdy vôbec, vlastné postavenie v spoločnosti si nemožno presne programovať, konkurencia kladie veľké nároky na osobnú výkonnosť.

Na život v novom systéme stačilo občanovi vziať na vedomie iba niekoľko najvýraznejších faktov: vládne len jediná strana, existuje len jediná pravda, štát je jediný vlastník a jediný zamestnávateľ, osud človeka závisí od priazne alebo nepriazne tohto štátu, svet je rozdelený na priateľov a nepriateľov, súhlasiť sa vyplatí a nesúhlasiť sa nevyplatí, hlavou múr nik neprerazí, štát nechce človeka celého, iba jeho menšiu časť, ktorá vystupuje nad hladinu verejného života, a ak bude touto časťou prikyvovať jedinej pravde, môže si v celej neverejnej sfére robiť, čo chce. Štát dal svojim občanom najavo, že nepotrebuje občanov do hĺbky duše presvedčených o postulátoch každodennej propagandy, stačí mu pasívna lojalita, uznanie základných pravidiel vo vzťahoch medzi občanom a štátom, medzi občanom ako zamestnancom a štátom ako zamestnávateľom, medzi občanom ako konzumentom a štátom ako monopolným dodávateľom tovaru, služieb, kultúry, sociálnej ochrany, vzdelania a pod.

Vhodným predpokladom na adaptáciu na nové pomery bolo poznanie, že neexistuje iná alternatíva. Toto poznanie sa pomaly prehľbovalo postupným odumieraním reakčných,

liberálnych a reformných nádejí, ktoré sa medzi ľuďmi udržiavali ešte v päťdesiatych rokoch čiastočne ako odraz základného poznania vtedajšej generácie dospelých, že totiž režimy sa najneskôr po desiatich rokoch striedajú. Veľa ľudí si myslelo, že nový systém nepretrvá, väčšina sa však prispôsobila.

Obrovské adaptačné schopnosti preukázalo v Československu napríklad roľníctvo, ktorému bola vnútená prestavba celej hospodárskej základne so stáročnou tradíciou a stáročnými životnými návykmi. Stačilo desať, pätnásť rokov a roľníctvo sa v družstevnom hospodárení zabývalo tak dokonale, že dnes by sme ťažko našli početnejšiu skupinu roľníkov, čo by sa chcela vrátiť k súkromnému hospodáreniu. Tento adaptačný proces je kapitola sama osebe a dodnes je to jediný naprogramovaný sociálny proces, ktorý bol (najmä v Československu) perfektne zvládnutý. Pôvodná tragédia celej jednej sociálnej triedy sa rýchlou adaptáciou premenila na novú, neporovnateľne pohodlnejšiu, istejšiu a dnes už aj bohatšiu existenciu. Rovnako rýchlu adaptáciu prekonalí remeselníci a živnostníci, aj keď všetky remeslá a služby zaplatili za túto premenu úpadkom efektívnosti. Robotnícka trieda a zamestnanci v štátnych sektoroch vlastne žiadnou základnou hospodárskou premenou neprešli a ich adaptácia prebiehala skôr v návykoch, v životnom štýle a v celej občianskej existencii.

Obnovovanie poriadku prebiehalo v Československu tak hladko i preto, lebo v podstate všetko obyvateľstvo bolo na daný typ poriadku navyknuté a nové sprísnenie pravidiel sa stalo iba signálom na zapojenie adaptačných stereotypov. Každý je niekde zamestnaný a musí dodržiavať štátne pravidlá zamestnaných. Musí pravidelne chodiť do práce, nie je však až také nevyhnutné, aby tam aj pracoval. Adaptovaný človek pozná tisíce spôsobov, ako nepracovať, alebo pracovať málo a napriek tomu mať povest' dobrého pracovníka. Zamestnanosť je základnou sociálnou istotou. Iba pre menšiu časť ľudí v náročných, ale atraktívnych zamestnaniach túto istotu podmieňuje manifestačná služobnosť režimu. Na úrovni všeobecného štandardu sa dá žiť aj s nižším platom. Šikovnejší si môžu privyrobiť. Netreba sporiť pre prípad choroby alebo na starobu. Skromné bývanie je lacné. Adaptácia v konzumnej oblasti znamená zmieriť sa so skutočnosťou, že raz nedostat' to, raz ono. Plodom adaptácie je zháňanie, čas stratený vo frontoch a behaním po obchodoch, ale aj obrovská vynaliezavosť pri obstarávaní atraktívnych výrobkov. Vždy som sa čudoval, že všetka československá mládež chodí v džínsoch, ktoré sa v Československu nikdy nevyrábali.

Plodom adaptácie je celý rad obdivuhodných schopností občianstva, ktoré sú inde na svete vari neznáme: schopnosť precestovať s autom plným konzerv pol Európy, zohnať lieky, ktoré sa predávajú iba vo Švajčiarsku, výborne variť zo štvrtinového sortimentu potravín, ktoré sa inde na svete bežne predávajú, mať cibuľu, ktorá už mesiac nie je na trhu, udržiavať v chode obskúrne značky áut, na ktoré sa v Československu nikdy nepredávali náhradné súčiastky, pustiť sa do stavby polmiliónovej vily s oficiálnym príjmom tritisíc mesačne. Takýchto schopností vyvolala adaptácia v konzumnej oblasti stovky a niekedy budia ozajstnú úctu, trochu kazenu vedomím, že energia národa by sa dala využiť aj rozumnejšie. Kaviarne, krčmy a reštaurácie sú celé dni plné, aj keď všetci ľudia sú zamestnaní. Hory sú plné lyžiarov, ktorých výstroj presahuje cenou aj priemerný polročný plat; mladí ľudia sú informovaní o produkcii beatových skupín, ktorých nahrávky náš rozhlas nevysiela; v krajine s najdrahším benzínom zapchajú ráno všetky ulice autá s ľuďmi uháňajúcimi do práce. Často sa dívam na javy tohto typu a musím sa priznať, že ich nedokážem presvedčivo vysvetliť. Táto adaptácia na konzumnú nedostatnosť systému je zaiste znakom národných schopností. Človeka sa však zmocňuje smútok, keď si uvedomí, koľko

iniciatívy, vynachádzavosti a času adaptovaný človek spotrebuje, aby v túžbe po zle chápanej svetovosti dosiahol druhoradé konzumné ideály.

Na politickú adaptáciu občan reálneho socializmu zďaleka nespotrebuje také množstvo energie. Pravidlá sú veľmi jednoduché. Od základnej masy občanov sa vyžaduje len pasívna lojalita, ktorú možno dosiahnuť úplnou mlčanlivosťou vo všetkých politických diskusiách. Raz, dva razy do roka je občan povolaný na nejakú manifestáciu alebo oslavu. Adaptovaní ľudia zaplnia námestie alebo pochodujú, zhovárajú sa, usilujú sa nepočúvať rečníka, keď klaka pod tribúnou spustí skandovaný pokrik, slabo zatlieskajú, zjedia pri stánku párok a zapijú ho pivom. Na schôdzach sedia so zahĺbeným výrazom a usilujú sa nevnímať stokrát omieľané frázy, jednomyselne hlasujú, bez odvrávania prijímajú záväzky, pracovné zmluvy, plány, odsúdia každého, koho odsúdiť treba, schvália protest proti americkej vláde a vďakyvzdanie Sovietskemu zväzu, odovzdajú tri koruny na Vietnam, hoci už dávno nevnímajú, čo sa to tam vlastne deje. Je to smutné, ale nemožno sa tomu čudovať. Adaptovaní občania už zažili alebo boli svedkami, keď sa riešili konfliktné politické situácie, ktoré zalomcovali ich vlastným osudom alebo osudom dakoho známeho. Majú skúsenosti z modelových situácií politického života za reálneho socializmu. Prešli už niekoľkými križovatkami života a zvykli si prechádzať na zelenú, hoci by to stokrát odporovalo ich zmyslu pre pravdu, rozumnosť, česť a podobne.

Existujú však spoločenské skupiny, predovšetkým z horných vrstiev spoločenskej hierarchie, ktoré si adaptáciu musia vykúpiť oveľa zložitejšími manévrami. Sú to ľudia, ktorí pôsobia v riadiacich zložkách hospodárskeho a politického života alebo pracujú v ideologickej oblasti a v kultúre. V týchto oblastiach žiadali obnovený poriadok oveľa viac než pasívnu lojalitu. Kládol nástrahy a pasce, nútil k zrade a sebakopieraniu. Napriek tomu sa adaptácia aj tu rýchlo presadila. Náročnejšie pravidlá boli zvládnuté; rešpektuje sa hranica medzi povoleným a nepovoleným myslením, bol zvládnutý model správania, ktoré prináša prospech. Každý tento model pozná a väčšina ľudí sa podľa neho aj správa. Keď z neho niekto občas vybočí, stane sa pre svoje okolie senzáciou dňa. Potom sa už len sleduje, ako bude toto vybočenie — podľa ďalšieho modelu — zdolané.

Roky som v tejto náročnej adaptačnej sfére žil a nepopieram, že mám za sebou celú éru adaptačného úsilia. Aj ja som pri klamstve mlčal, nanajvýš som opatrne žiadal o jeho zahladenie. Nečinne som sa prizeral vystrájaniam hlúposti a v krízových situáciách som preratúval riziko každého vybočenia. Dával som, ako mnohí iní, prednosť obozretnej taktike pred priamočiarosťou mravného postoja. Používal som slová, ktoré neboli mojimi slovami, ale výrazivom mierneho pokrytectva. Vždy bola poruke nejaká logická konštrukcia, ktorá takýto postup dokonale odôvodňovala. Sám pre seba som si oddelil všeobecnú pravdu od konkrétnej pravdy, všeobecnú nespravodlivosť od konkrétnej nespravodlivosti, všeobecné násilie od konkrétneho násilia a pravosť svojho charakteru som meral len postojom ku konkrétnej krivde v konkrétnom ľudskom osude. Vyhovel som sa tým tomu, aby som ukazoval prstom na cisára a vykrikoval, že je nahý. To bolo totiž najriskynejšie. Vedel som a viem to dodnes, že žiadna všeobecná formulácia zrejmych, ale potlačených právd nezmení zakorenený politický systém. Zmení iba človeka, ktorý si taký postoj zvolí.

Adaptovať som sa odmietol až v obnovenom poriadku, pretože sa jednoducho váhy prevážili. Na miske so starými ideálmi ostali v konkrétnej situácii iba zaprášené slová, slová, slová. Adaptácia sa už nedala odôvodniť politickou logikou ani akýmkoľvek obratnými racionálnymi

argumentmi, iba obavou z existenčného prenasledovania a z obrovského množstva príkoria, ktoré si na človeka môže vymyslieť rozhnevaný štát. Dnes viem, že toto odmietnutie adaptovať sa na obnovený poriadok bolo u mňa, tak ako u väčšiny ďalších ľudí, motivované stavom duše, ktorý Štátna bezpečnosť nazýva tvrdohlavosťou. V skutočnosti je to túžba uchovať si o sebe na zvyšok života dobrú mienku. Je to úplne jednoduchá motivácia a vždy ma udivuje, že ju popri Štátnej bezpečnosti nechápu ani mnohí z tých, ktorí by na to mohli mať dobré predpoklady. Alebo to možno chápu, považujú však za lepšie hľadať v neadaptovaných postojoch politickú špekuláciu, pýchu a bohviečo iné.

Množstvo neadaptovaných je však v pomere k adaptovaným iba kvapkou v mori. Niekedy si myslím, že by si obnovený poriadok túto kvapku mohol smelo dovoliť a zlepšiť si tak renomé pred medzinárodnou verejnosťou. Ak to nerobí, ba naopak, vystavuje neadaptovaných ustavičnému šikanovaniu, je to iba dôkaz, že sám nie je až tak hlboko presvedčený o pevnosti adaptačných návykov u väčšiny obyvateľstva. Má veru pravdu, ak adaptácii neverí. Ide totiž o adaptáciu nesmierne povrchnú, ktorá skutočne zasahuje iba onú malú časť človeka, ktorá je viditeľná verejne. Adaptovaný človek odvedie svoju politickú daň a potom žije hlboko ponorený do súkromnej sféry. Za tridsať rokov režim natoľko zmúdrel, že už lojálnemu občanovi nestrká nos do súkromia. Nie je to, pravdaže, iba výsledok zmúdenia; je to čiastočne aj rezignácia na pôvodný zámer vytvoriť súlad medzi verejnou a súkromnou osobou. Ešte v päťdesiatych rokoch bola propaganda, literatúra a celá výchovná činnosť podriadená tomuto utopickému cieľu. Zámer však čoskoro stroskotal; obnovený poriadok, vedomý si vratkosti mravnej základne, na ktorej spočíva, sa u adaptovaných občanov uspokojuje s verejným súhlasom a súkromie im ponecháva.

Nekontrolovaná súkromná sféra je v obnovenom poriadku pomerne rozsiahla. Štát dovoľuje adaptovaným občanom, aby si s peniazmi, ku ktorým prišli relatívne statočne, robili, čo chcú. Môžu stavať domy, chalupy, chaty, zariaďovať si ich podľa vlastnej vôle a možností. Môžu si kupovať autá a chodiť na nich, kam sa im zachce. Môžu sa zabávať, ako im zide na um. Môžu zaplňať krčmy, kaviarne a športoviská. Môžu cestovať do zahraničia, ak si môžu dovoliť nehorázne prirážky za tvrdé valuty. V záhrade si môžu pestovať zeleninu a ovocie, aké v štátnych obchodoch nevidiať. Nemôžu síce čítať, čo by chceli, štát im však zabezpečí spoločnú anténu na príjem viedenského programu. Pravda, nedovolí, aby sa v novinách uverejňoval program ORF (tak si ho ľudia rozmnožujú sami). Adaptovaní ľudia môžu v súkromí pretriasať klebety o politických prominentoch, smiať sa na politických vtípoch, poburovať a podvracať republiku, rozprávať si historiky o západnom Nemecku, o Švédsku a o Kanade, o tých veľkolepých štátoch, kde nezamestnaní dostávajú väčšiu podporu ako tunajší riaditeľ plat, legendy o závratných kariérach emigrantov, ktoré sa tak líšia od tragických emigrantských príbehov v našej oficiálnej tlači. Adaptovaní občania môžu nadávať, soptiť, nevyberane častovať spojencov, znesväcovať všetky sovietske svätosti. Pokiaľ tak robia v súkromí a na verejnosti ukazujú adaptovanú tvár a pokiaľ ich niekto zlomyseľný neudá, štát sa o spasenie ich adaptovaných duší nestará. Obnovený poriadok im tento ventil ochotne povoľuje, pretože súkromný antikomunizmus adaptovaných občanov — podobne ako príslovečný psí hlas — do neba nedôjde. Len aby prišli voliť a na prvého mája sa zaradili do sprievodu!

Počúvam v súkromí reči adaptovaných občanov a zdá sa mi, že sa mstia. Zúrivo a bezmocne sa mstia za stratu svojej verejnej tváre, za ponížovanie, za svoje obavy, za permanentný strach, za vlastné pokrytectvo, za klamstvá, ktoré musia počúvať a s ktorými musia súhlasiť. Za drobné zrady, ktoré museli spáchať na sebe a často aj na svojich blízkych. Napriek tomu budú

manifestačne súhlasiť, mávať v sprievode mávadlami, platiť známky do legitimácie zväzu priateľov, dvíhať ruky na schôdzach a podpisovať rezolúcie. Sú so svojím štátom zviazaní celou existenčnou základňou a keby odmietli, mohli by stratiť to jediné, čo adaptovanému občanovi ostáva — svoje súkromie. Jeho obmedzené, napriek tomu však lákavé možnosti sú tiež darom zo strany štátu. Sú odmenou za adaptáciu.

Adaptácia v reálnom socializme je zvláštnym druhom spoločenskej zmluvy, akú by si Jean Jacques ťažko vymyslel. Je to však spoločenská zmluva pomerne spoľahlivá, funguje už celé desaťročia a je základom stability reálneho socializmu. Zaisťuje poriadok v štáte spoľahlivejšie ako drahé a prebujnené dozorné orgány. Základnou podmienkou fungovania tejto zmluvy je miera pôžitkov, ktorú štát môže povoliť občanom v súkromnej sfére. Povedané inými slovami, v tomto obchode musí občan za svoju adaptáciu dostať slušný tovar. Stabilita bude ohrozená v tom okamihu, keď cena adaptácie bude neúmerne vyššia ako hodnota pôžitkov, ktoré je reálny socializmus schopný občanom prideliť.

XVII. PREDNOSTI

Rozdelenie sveta na dva protikladné spoločenské systémy spúta kritické myslenie a ideologická predpojatosť jedného i druhého systému znemožňuje rozumnú argumentáciu. Je to hrozivé usporiadanie; ak sa bude prehlbovať, môže viesť k zániku ľudskej civilizácie. Viem si taký koniec civilizácie celkom dobre predstaviť. Možno na to nebudú potrebné ani výbuchy atómových, vodíkových a neutrónových bômb. Celkom postačí, ak sa bude petrifikovať falošné vedomie o spoločenských systémoch, v ktorých žijeme, a ak bude pokračovať vyhlásená súťaž vo zvyšovaní výroby, v rozširovaní blahobytu a v konzumných orgiách. To môže pokračovať až do úplného vyčerpania prírodných zdrojov a na zničenej zemeguli dôjde k poslednej bitke o kus chleba.

Vždy, keď čítam nejakú reformátorskú knihu, ktorá má viac ako päťdesiat rokov, so závisťou si všímam úprimnú vieru v lepšiu budúcnosť ľudstva, ktorou je preniknutá. Socializmus kedysi predstavoval lepšiu alternatívu kapitalistickej prítomnosti a v dobe svojho vzniku vedel dosť presvedčivo odpovedať na mnohé otázky. Nie je chybou klasikov, že tie ťažšie otázky, ktoré ľudstvu položilo až toto storočie, nepoznali. Chybou je, že sa dnešní „klasici“ tvária, akoby nové problémy druhej polovice dvadsiateho storočia boli stále iba obmenou tých starých. Človek by veril, že sú presvedčení o tom, že preľudnenie, znečistenie, nedostatok energie, rozpor medzi vyspelými a rozvojovými krajinami a iné problémy súčasného sveta vyriešia preskúmaním Leninových spisov. V západnej Európe a v Amerike sa tieto problémy utajiť nedajú, v reálnej politike však ešte stále neprovokujú k podstatným reformám. V reálnej politike má prednosť zvyšovanie blahobytu a strategická konfrontácia so Sovietskym zväzom.

Rozdelenie sveta spôsobilo, že sociálne myslenie akoby rezignovalo na starý európsky zvyk projektovať lepšie usporiadanie sveta. Zmieruje sa s tým, že všetky teoretické projekty minulosti boli vlastne preverené a ich výsledkom je reálny socializmus a reálny kapitalizmus. Obidva systémy majú pritom štrukturálne nedostatky. Nič tretie však neexistuje. Iba čiastkové, krízovými situáciami vynútené reformy a pragmatické zlepšenia. A ťažko určiť, ktorý reálny systém je chudobnejší v zásadnom úsilí o vnútorné prebudovanie, ktoré by bolo vstave čeliť problémom, aké prinesie koniec tohto storočia.

Iste sa v tejto knihe netajím rozčarovaním, ktoré vo mne vyvoláva termín *reálny socializmus*. Je to totiž termín, ktorý socializmus okradol o budúcnosť, ktorý z hnutia a systému plne podriadeného budúcnosti urobil spokojnú prítomnosť. Inak sa mu ani nedá rozumieť, takto je interpretovaný aj oficiálne. Má vyjadrovať, že socializmus ako projekt spravodlivého a neustále sa meniaceho usporiadania spoločnosti prestal jestvovať, že socializmus je jednoducho presne ten systém, ktorý máme v ZSSR a v krajinách východnej Európy. Miroslav Kusý túto definíciu veľmi presne nazýva definíciou ostenzívnou. Je to metóda definovania, ktorá je príznačná pre dané ideologické zúfalstvo. Na otázku, čo je to socializmus, sa odpovedá ukazovák: toto je socializmus. Pričom ukazovák upadne do rozpakov, ak by mal byť namierený na Juhosláviu, Čínu, alebo dokonca na Albánsko. Tým je však povedané, že vážne možno brať iba reálne existujúce systémy socializmu a všetko ostatné je len táranie na oklamanie verejnosti; takým táraním je predovšetkým eurokomunizmus, takým táraním je aj demokratický socializmus, a najväčším táraním bol smiešny, krátkoduchý socializmus s ľudskou tvárou v Československu.

Nechuť k termínu „reálny socializmus“ nijako nezmenšuje pochopenie jeho politicky utilitárneho zmyslu. Lebo ním sa priznáva, že socializmus nemá chuť ďalej sa rozvíjať, že je to v danom čase dokonalý socializmus, že v budúcnosti vyrobí ešte viac ocele, osobných áut a chladničiek, inak však ostane zachovaný v tej podobe, v akej existuje. Zmysel tejto definície je o to strašnejší, že je to prvý raz v dejinách, čo socializmus dobrovoľne rezignoval na svoje zlepšenie a nemá jedinou nosnú myšlienku, ktorá by dala zmysel sociálnej aktivite súčasnej generácie. Desí ma pritom pomyslenie, že nešťastný koniec československého experimentu z roku 1968 mal zásadný vplyv na umŕtvenie reformného myslenia vo vystrašených vládnych vrstvách reálnych socialistov.

Všetci účastníci reformného hnutia z roku 1968 si kládli otázku, či nová štruktúra spoločnosti, aká sa vytvorila počas predchádzajúcich dvadsiatich rokov, má dosť predností, aby dôsledná reforma politického systému na jej základe vytvorila spoločenský organizmus, ktorý by človeku poskytoval pre život lepšie prostredie než existujúce reálne systémy, reálny socializmus a reálny kapitalizmus. Väčšinou sme verili tomu, že tu takýto predpoklad jestvuje, a súdiac podľa ohlasu vo svete, verili tomu aj iní. Nebolo však času na rozsiahle analýzy, nebolo času zvažovať cenu, ktorú bolo treba v minulosti zaplatiť za tieto predpoklady, a nebolo kedy zvážiť historický zmysel týchto štrukturálnych predpokladov v národnom a európskom kontexte. Dnes zo všetkých týchto úvah ostali iba samé „keby“.

A ja si dnes znovu kladiem otázku, či spoločenský systém v Československu má aj po obnovení poriadku tie prednosti, na ktorých chcelo reformné hnutie z roku 1968 vybudovať tretí model sociálnej alternatívy. Je to nesmierne ťažká otázka. Odpovede sú komplikované tým, že obnovený poriadok zatemnil aj tie pozitívne skutočnosti spoločenského života, o ktorých som

predtým nepochyboval.

Domnievam sa však, že prednosťou reálneho socializmu zostal jeho osobitý demokratizmus. Konkrétne v Československu je tento osobitý demokratizmus výsledkom totálnej deštrukcie starých sociálnych štruktúr, v ktorej zanikli ekonomické základy každej triednej rozdielnosti. A to nielen v klasickom zmysle. Zmizli aj rozdiely medzi menšími sociálnymi skupinami, rozdiely stavovské a majetkové. Okrem úzkej vrstvy ľudí privilegovaných najmä politickým systémom je československý ľud v podstate homogénnou masou zamestnancov štátu. Mzdová nivelizácia, typická pre celý československý vývoj, ustálila stav, v ktorom sa príjmy obrovskej väčšiny obyvateľstva pohybujú nie vo väčšom ako päťdesiatpercentnom rozmedzí pod a nad priemerom. Tieto odchýlky nie sú dané typom zamestnania, ale skôr mnohými zvláštnymi okolnosťami, ako sú tarify, zastarané normy, niektoré formy podielov, súkromné prilepšenia a podobne. Kvalifikácia hrá v týchto rozdieloch iba nevýraznú úlohu. Fakticky neexistuje rozdiel medzi odmenami inteligencie a robotníkov; robotnícke mzdy sú zväčša nad priemerom plátov väčšiny inteligencie. Ekonomicky je táto nivelizácia, samozrejme, škodlivá, pretože oslabuje efektívnosť riadiacej činnosti v národnom hospodárstve, na druhej strane však prispieva k sociálnemu vyrovnávaniu, pretože finančne zvýhodňuje namáhavú a neatraktívnu prácu. Mzdová politika sa riadi zásadou, že dobrá a zaujímavá práca je už sama osebe odmenou.

To všetko s množstvom iných okolností vytvára u obrovskej väčšiny obyvateľstva jednotu sociálnych záujmov, zamedzuje výbuchom sociálnej závesti a zaisťuje medziskupinový pokoj. Politicky to znamená, že pozitívnym programom možno osloviť úplnú väčšinu obyvateľstva, čo je v krajinách s heterogénnou sociálnou štruktúrou nemysliteľné. Viem si predstaviť čiastkové politické zámery, ktoré by ihneď s nadšením prijalo deväťdesiat päť percent obyvateľstva. Tajomstvo všeobecného súhlasu s programovými krokmi Dubčekovho vedenia spočívalo práve v tom, že oslovovali homogénny ľud. Tak by to mohlo byť aj kedykoľvek v budúcnosti. Rozdielne politické a sociálne záujmy existujú dnes v Československu len medzi homogénnym ľudom a úzkou vrstvou privilegovaných opôr politického systému. A medzi tieto opory ani zďaleka nerátam členskú základňu strany; mám na mysli iba tú časť strany, ktorá sa bezprostredne podieľa na moci.

Z tejto sociálnej homogenity československého občianstva vyplýva aj určitý etický demokratizmus, ktorý nie je iba plodom socialistických premien. Opiera sa o dlhú tradíciu československého národného vývinu, predovšetkým o skutočnosť, že Česi a Slováci sa národne formovali na plebejskom základe. Preto tu neexistuje stavovská výlučnosť, nestretávame sa tu s tou uzavretosťou sociálnych skupín, ktorá je typická pre tradičné spoločnosti. V Československu neexistujú sociálne vrstvy, ktoré by trpeli pocitmi sociálnej menejcennosti. Sme svedkami častého prerastania robotníckej triedy a inteligencie v rámci dvoch generácií. Medzi ľuďmi bol úplne zlikvidovaný služobnícky pomer. Zamestnávanie personálu na osobnú obsluhu je nemysliteľné. A existuje ešte celý rad iných faktov, ktoré teoreticky nepredvídaným spôsobom realizujú starú ideu rovnosti.

To všetko vytvára v československej spoločnosti demokratický kolorit, v ktorom sa nežije nepríjemne. Je to kolorit, ktorý nášmu človeku chýba v západných krajinách; priznávam, že som sa pri návratoch z cudziny tešil predovšetkým z tej ľudovej bezstarostnosti, ktorá neberie ohľad na nijaké vonkajšie znaky sociálnej prevahy a dovoľuje človeku úľavné splynutie s týmto živlom. Na uliciach sa nedá rozoznať, kto je kto, nerozoznáte to ani v kaviarňach, ani v krčmách

a v reštauráciách, ani podľa auta.

Je prirodzené, že táto sociálna homogenita má aj svoje tienisté stránky. Darí sa v nej napríklad hrubosti v medziľudských vzťahoch, nezdvorilosti a neúcte. V obchodoch, v dopravných prostriedkoch a pri menších autonehodách si možno vypočítať celý sortiment českých, slovenských a maďarských nadávok. Hádka s vodičom električky patrí k bežnému rozptýleniu cholerickejších občanov. To však zďaleka nie je také zlé; nervozitu a nepriateľstvo, ktoré vznikajú pri vzájomných stykoch občanov, do veľkej miery vyvoláva tlačienica, čakanie, závisť lepšieho miesta v rade a podobne. Temperamentnejšia národná povaha by pravdepodobne v takýchto situáciách viedla k ešte horším výstrelkom. Vážnejšie je však to, že široký demokratizmus nepriaznivo ovplyvňuje všeobecný vkus, znižuje nároky na životné hodnoty, spriemerňuje nároky na umenie, ale aj na obyčajnú zábavu a úžitkovú kultúru. A nielen to.

Napriek tomu považujem túto sociálnu homogenitu za veľkú prednosť jestvujúceho poriadku. Je to stály predpoklad lepšej budúcnosti. V homogénnom ľude sa uchováva latentná možnosť veľkého sociálneho experimentu, pretože od konzervatívnej vládnucej vrstvy všetok ľud stojí vľavo. V porovnaní s tradičnými spoločnosťami na Západe s nemenným politickým spektrom má československá spoločnosť lepšie predpoklady na prijatie odvážnej sociálnej reformy. Politická rovnováha, ktorá vládne vo väčšine západných krajín a ktorá sa už desaťročia prejavuje tesnými výsledkami vo voľbách, znemožňuje čo len úvahu o politickom programe odvážnejšieho typu. V Československu, a zdá sa, že vo všetkých socialistických krajinách, možno okamžite získať väčšinu ľudu pre program demokratickej a sociálne spravodlivej reformy. To je najdôležitejšie poučenie z roku 1968.

Medzi ďalšie prednosti novej spoločenskej štruktúry v Československu zaraďujem rozpad tradičných sociálnych autorít — autority majetku, peňažnej moci, sociálneho pôvodu, stavovskej autority a všetkých typov riadiacich autorít. Je asi zvláštne, že hovorím o rozpade autorít v autoritatívnom štáte. Taká je však skutočnosť. Politická autorita vládnucej strany a privilegovanej vrstvy nie je ozajstná, je čisto funkčná, každodenne znovu vynucovaná totalitným systémom; je to autorita trpená. V súkromnej sfére adaptovaných občanov je terčom posmechu spolu s jej nositeľmi. Môžu pritom existovať výnimky, tie však iba potvrdzujú pravidlo.

V systéme moci, najmä aký sa vytvoril po obnovení poriadku, fakticky ani nie je možné, aby sa vytvorila prirodzená autorita; ani u tých osobností politického života, ktoré by na to mohli mať osobné predpoklady. Ustavičná nevyhnutnosť klamať, opakovať ustálené frázy, skrývať každú originálnu myšlienku, podriaďovať sa odpudzujúcim politickým rituálom, to všetko je hrobom každej politickej autority. Existuje teda iba funkčná autorita, ktorá vyplýva z bezprostrednej moci nad osudom ľudí. Väčšina ľudu odvádza autoritám len formálnu daň; v hĺbke duše nimi pohŕda, alebo sú jej úplne ľahostajné.

Nemusím azda dokazovať, že tradičné autority starých sociálnych štruktúr sú mŕtve. K novej generácii doliehajú iba ako ozvena zašlých čias v rozprávaní najstarších pamätníkov. Celková nivelizácia nemohla vytvoriť nijakú novú autoritu, ktorá by sa zakladala na majetku, finančnej prevahe a podobne. Mimo procesu stupňovitej podriadenosti v štáte nemôže jeden človek upadnúť do závislosti od druhého prostredníctvom peňazí, pôdy, podielu na výnosnom obchode a podobne. Deje sa, prirodzene, aj to, ale z úplne iných, druhotných príčin. Okrem závislosti, ktorá vyplýva z umiestnenia človeka v štátnom organizme, je občan reálneho socializmu

zvláštnym spôsobom až anarchicky slobodný. Najmä väčšina ľudí, predovšetkým robotníkov, roľníkov a štátnych zamestnancov, ktorých nespútava jarmo významného postavenia, nie je viazaná ohľadmi na žiadne authority. Pravda, pokiaľ dodržiava stanovené pravidlá prispôsobenia sa. Tento zásadný spoločenský jav som si naplno uvedomil až v čase svojho robotníckeho pôsobenia. Medzi inteligenciou nie je ani zďaleka taký zreteľný. Pri všetkých výhradách voči nepríjemným sprievodným javom je toto antiautoritárske cítenie väčšiny obyvateľstva pozitívnym faktom. Je to zvláštny prejav slobody, nezávislosti a sebavedomia. Na tento pocit nezávislosti si zvykla hlavne robotnícka trieda a ťažko by si zvykala na iné postavenie. Na podstate tohto faktu nič nemení skutočnosť, že v politickom a odborárskom ohľade je takmer v bezprávnom postavení. Zvykla si ignorovať celý komplex politickej manipulácie a vo zvyšnom priestore sa zariadila po svojom. V prípadoch, keď nie je bezprostredne viazaná normou, pracuje vlastne iba z dobrej vôle, respektíve nepracuje. Riadiace authority prijíma blahosklonne a proti autoritatívnosti sa v pracovnom procese dokáže brániť množstvom vynachádzavých spôsobov.

Rozpad riadiacej authority okráda socialistické hospodárstvo, podľa môjho odhadu, o dobrú polovicu efektivity, na druhej strane však ekonomické vzťahy vo výrobe nahradil vzťahmi ľudskými. Reálny socializmus platí za túto prednosť stratou výkonnosti, ale nevdojak si tak pripravil možnosť budúceho prebudovania na ľudskejšiu spoločnosť, než boli a sú spoločnosti s tradičnou štruktúrou.

Politická moc, ktorá sa v záujme zachovania posledných zvyškov konkurenčnej schopnosti usiluje presadiť vo výrobe kapitalistický management, naráža na neprekonateľné problémy. Formálna nadstavba súťaženia a politického stimulovania hrá dnes iba úlohu útechy a sebaklamy. Absencia authority v riadení je fatálnym prejavom rozporu medzi potrebami modernej a efektívnej výroby a politickým systémom, ktorý vkladá všetku zodpovednosť do rúk vládnucej vrstvy. Preto sa vo všetkých krajinách reálneho socializmu vyrába jedno uznesenie za druhým, o zvýšení efektívnosti, o zlepšení pracovnej disciplíny a podobne. Nepamätám sa, že by takéto uznesenie prinieslo niekedy skutočné výsledky. Každé z nich je bezmocné proti rozpadu autorít, ktorý socialistické usporiadanie spoločnosti vyvolalo. Celý paradox je v tom, že komunistická strana vytvorila podľa teoretického receptu homogénny ľud a prispela k rozpadu starých autorít, ale ľud aj hospodárstvo by chcela spravovať s rovnakou efektívnosťou, s akou je riadená ríša General Motors. A to je vylúčené.

Celá táto situácia je paradoxným spôsobom prednosťou reálneho socializmu, pretože sú z nej iba dve skutočné východiská. Formálnu a vynucovanú autoritu možno nahradiť jedine prirodzenou autoritou demokraticky schváleného politického systému. Inými slovami povedané, každá nová a skutočná autorita sa musí zakladať na dobrovoľnom uznaní prospešnosti, reálnosti a perspektívnosti politického programu a v ľudskom zmysle na schopnostiach, inteligencii, predvídavosti, spoľahlivosti, mravnej stálosti a čínorodosti osobností, ktoré budú taký program reprezentovať.

Druhým a súbežným východiskom môže byť len forma čo najširšieho rozdelenia zodpovednosti za výkonnosť národného hospodárstva. A to nielen v riadiacich zložkách, ale priamo medzi výrobcami. Ak doposiaľ existujúce typy samosprávy robotníckej triedy nemali nijaké omračujúce úspechy, možno to sčasti pripísať okolnosti, že nikdy neboli spojené s politickým systémom, ktorý by im organicky zodpovedal. Najzreteľnejšie to vidieť na skúsenosti Juhoslávie. Iné riešenie tu však nejestvuje. Robotnícku disciplínu už ťažko možno stimulovať

strachom o existenciu alebo si ju vynuovav' metódamí vojenskej podriadenosti.

XVIII. V EURÓPE

Presne pred desiatimi rokmi som takto na jeseň prechádzal Porýním. V Kostnici som si posedel pred veľkým balvanom, ktorý stojí na mieste, kde bol upálený Jan Hus a Jeroným Pražský. Potom som sa popri špinavej rieke vrazil na sever. Na strmých bridlicových stráňach dozrievalo hrozno a zo všetkých strán sa ozývali výstrely na plašenie vtákov. Štvrťku vína dávali v krčmách za marku. Všetko tu bolo úhľadné a krajina vyzerala ako na pohľadniciach. Všade vládol nesmierny pokoj. Vtedy ešte neboli teroristi, iba mimoparlamentná opozícia a v televízii podkurovali Herbertovi Marcusemu. Na univerzite v Mohuči som bol na schôdzke SDS. Jedna dievčina, celkom pôvabná, čítala z *18. brumaira* vety, ktoré si podčiarkla červenou ceruzkou. Potom bola diskusia o diktatúre proletariátu. Na záver jeden sebavedomý mládenec z Berlína referoval o prípravách demonštrácie študentov. Neskôr večer som sedel v akejsi pivnici na debne od piva a diskutoval som s istým študentom teológie o historických osudoch učenia Karola Marxa. Študentovi teológie bolo všetko úplne jasné a vedel všetko lepšie ako ja, čo som prišiel z krajiny reálneho socializmu. Keď som sa mu opatrne pokúšal naznačiť isté ťažkosti v praktickom použití Marxovho učenia, s prevahou sa usmieval. Povedal mi, aby som si nerobil starosti, že beztriedna spoločnosť všetko vyrieši. Myslel to tak, že u nich v Nemecku nevzide z realizácie Marxovho učenia taký bastard ako u nás na Východe. Robotníci a študenti v rodnej krajine Karola Marxa si so socializmom poradia oveľa lepšie.

Neprišiel som sa študentovi teológie, že som si kedysi robil starostlivé konspekty skoro zo všetkých diel Karola Marxa a dokonca som sa prehrýzol *Kapitálom*. Nepovedal som mu ani to, že všetko, čo som v ten večer videl a počul, dôverne poznám, že aj ja som s mnohými ďalšími ľuďmi šermoval pojmom diktatúra proletariátu a predstavoval som si pod ním všetko iné, len nie tajnú políciu a symbolický úder do zubov každému, kto rozmýšľa ináč, než má schválené zhora. Nepovedal som mu ani to, ako rýchlo a efektívne by bol podobný krúžok zanietených kritikov spoločnosti a organizátorov pouličných demonštrácií rozohnaný v každej krajine diktatúry proletariátu; že robotnícka trieda v reálnom socializme by sa skôr ako o ich radikálne myšlienky zaujímal o to, ako prišli k tým svojim volkswagenom a taunusom, na ktorých sa neskoro v noci rozvážali domov. Študentovi teológie som nepovedal ani to, že preňho osobne si v reálnom socializme dokážem predstaviť iba dve alternatívy — postavenie štátneho väzňa, alebo funkcionára úradu pre cirkevné záležitosti. A tak som mladým súdruhom v rodnej zemi Karola Marxa povedal iba toľko, že Karol Marx je jedno a praktický socializmus je čosi celkom iné. Pripadal som si vedľa nich ideologicky obhorený ako strom na spálenisku a starší o celých päťdesiat rokov víťazného socializmu.

Marx je, pravdaže, pochopiteľnejší než marxizmus. Marx sa nevymyká z ľudských meradiel. Vždy som si ho dokázal predstaviť ako novinára vo Frankfurte, ako zakladateľa úzkeho krúžku ľudí, ktorí sa nazvali Zväzom komunistov. Mal vtedy tridsať rokov. Dokážem si ho predstaviť v Internacionále, dokážem si predstaviť, ako mu šli na nervy proudhonisti a Bakunin. Dokážem si ho predstaviť aj neskôr v Londýne, ako chodí do Britského múzea a pracuje na veľkom diele, ktoré by mu konečne malo priniesť vedecké uznanie, aby nemusel zúfalo čakať na honoráre z chudobných a okrajových časopisov. Dokážem si ho predstaviť ako intelektuála, ktorý spája nemeckú dôkladnosť so židovským vizionárstvom. Nedokážem si ho predstaviť ako vodcu

robotníckej triedy, pretože ním nikdy nebol. V revolúciách bol iba pozorovateľom.

Veličinou dvadsiateho storočia sa stal Marx iba preto, lebo mladý Vladimír Ul'janov uprednostnil jeho učenie pred narodo- dovoľstvom, ktoré dovedlo do slepej uličky jeho brata Alexandra. Lebo uprednostnil cudzie učenie pred učením ruským, aby mu dal v historickom procese, ktorý otriasol svetom, podobu absolútne neporovnateľnú s pôvodným významom tohto učenia, súperiaceho o uznanie s mnohými inými teóriami na semenisku európskych ideológií. Len preto je dnes Marx obrazovou rekvizitou na oslavách revolúcií v Moskve, v Pekingu, na Hradčanoch, v Havane, v Belehrade, v Angole a bohviekde všade. Ťažko dnes vypátrať, do akej miery je Marxovo učenie, ktoré sa v autorovej interpretácii tak nápadne bránilo proti tomu, aby sa stalo ideológiou, zodpovedné za súčasné rozdelenie sveta. Nespornejšia je skutočnosť, že Leninovo učenie a ruská skúsenosť vytvorili revolučný vzor a vzor politického systému, ktorý bol v mnohých krajinách prijatý ako riešenie hlbokých sociálnych kríz. Niekde, napríklad na Kube, sa revolucionári museli marxizmus učiť až dodatočne, po víťaznej revolúcii.

Za desaťročia, ktoré od revolúcie uplynuli, neostalo v reálnom socializme z Marxovho učenia nič okrem povinnej úcty k ideovému predchodcovi jedine správnej prítomnosti. Každý, kto Marxa pozná z vlastného čítania, dokáže si živo predstaviť, že muž s takým zreteľným intelektuálnym sebavedomím a fanaticky kritickým postojom ku skutočnosti by v reálnom socializme po prvom verejnom vystúpení skončil na výsluchu Štátnej bezpečnosti. To nie je vtip; k takému koncu by viedla železná logika vecí.

Marx je dnes v reálnom socializme iba tvár na obraze, ktorá sa vznáša nad hlavami pracujúcich v prvomájovom sprievode. Hoci jeho spisy vychádzajú v úhladných väzbách a vo veľkých nákladoch, sú to knihy, ktoré nik nečíta — s výnimkou študentov na seminároch a frekventantov večerných univerzít. Aj pre nich je toto štúdium iba akosi povinnou daňou učebným osnovám, pretože tým najdôležitejším marxizmom sú uznesenia posledného zjazdu strany. Strana nemá na Marxa čas, pretože musí riadiť národné hospodárstvo a štát. Pri úprimnom prieskume by sme zistili, že absolútna väčšina funkcionárov marxistických strán nemá ani najmenšiu predstavu o duchu Marxovho učenia. Obávam sa, že rovnako neznámy je pre ňu aj Leninov revolučný pátos. Títo ľudia iste vedia, že Engelsovým hobby bola akási dialektická metóda, ale v praxi sa riadia zásadou, že každý rozpor treba zničiť už v zárodku a že boj protikladov sa dobre vyníma iba pri opise a interpretácii krízových javov kapitalistického sveta. Metódu každodennej politiky tvorí niekoľko zásad a pravidiel, ktoré sa vytvorili v dlhej praxi reálneho socializmu a ktoré sa opierajú predovšetkým o empiriu z vývoja hospodárskeho a politického systému.

To, čo tu hovorím, nie je vyjadrením rozčarovania. Je to úplne prirodzený dôsledok vývoja, časového odstupu od zdrojov ideológie. Historické osudy učení, ktoré sa stali ideológiami štátu, sú všetky rovnaké. A nemyslím si, že by budúcnosti reálneho socializmu prospeli diskusie a návraty k „pravému“ Marxovmu alebo Leninovmu učeniu. Aj keď sa tak robilo; v Československu mali na vývoj v šesťdesiatom ôsmom roku určitý vplyv diskusie intelektuálov o niektorých aspektoch v diele mladého Marxa. Skutočnosťou ostáva, že reálny socializmus je dnes ideologicky vyprázdnený. Jedinou ideológiou je apologetika prítomnosti, apologetika politického systému, hospodárskeho rastu, vojenskej moci, sociálnej stability, sociálnych istôt, zamestnanosti a podobne. Dvadsiaty zjazd KSSZ bol posledným zjazdom, ktorý sa pokúsil novým spôsobom formulovať niektoré staré teoretické problémy. Od tých čias reálny socializmus z ideového pokoja vyrušujú iba výzvy zvonku a vnútené konfrontácie s maoizmom,

euroko- munizmom, odmietanie hegemonizmu a iné odchýlky od kanonizovanej prítomnosti reálneho socializmu. V tejto konfrontácii postupuje rovnako nešikovne ako v konfrontácii so svojou vnútornou opozíciou v otázke ľudských práv. Inak to ani nemôže byť, keď sa sám uzavrel len do jedného rozmeru, do rozmeru prítomnosti, a nie je už schopný sebakritiky či na budúcnosť zameranej reformy.

Hoci toto všetko musí byť jasné aj politickým praktikom, rozdelený svet sa správa tak, akoby proti sebe ešte stáli monolitné ideológie, ktoré svoj rodokmeň odvodzujú z pôvodných vzrušujúcich ideí devätnásteho storočia. Pritom pôvodné hrozivé príčiny tejto konfrontácie už dávno zanikli. Reálny socializmus dávno rezignoval na východiskovú ideu svetovej revolúcie, ktorá kedysi priamo podmieňovala budúcnosť socializmu. Reálny kapitalizmus nemá k dispozícii nijaké prostriedky ani vôľu mocensky oktrojovať svoj systém krajinám, kde už dávno zanikli jeho ekonomické korene.

V hlavných črtách obidva systémy viac vecí spája než rozdeľuje. Predovšetkým neskrývaný imperatív hospodárskeho rastu a politickej stability na základe blahobytu. V tomto ohľade už dávno nastalo ideologické zmierenie, pretože v daných podmienkach nie je nutné budovať blahobyt jedného systému na úkor druhého. Naopak, podmienkou rovnomerného rastu je kooperácia. Pre reálny socializmus predovšetkým v oblasti technológie, pretože so svojou nižšou výkonnosťou je v tomto ohľade vždy pozadu a fakticky iba s oneskorením kopíruje technologický trend výkonnejších kapitalistických spoločností. Ideológia — neideológia, v hĺbke duše je reálny socializmus za existenciu výkonného kapitalizmu vďačný, pretože preberaním západnej technológie sa vyhýba dôsledkom vlastnej ťažkopádosti vo vývoji, v modernizácii priemyslu, inovácii výrobných procesov a v celkovej realizácii podnetov vedecko-technickej revolúcie.

Nie je vôbec príjemné hovoriť o tom nahlas, nie je príjemné priznať, že výrobné sily, uvoľnené z okov výrobných vzťahov, sa v reálnom socializme nesprávajú tak, ako by sa mali. Ani zďaleka nevydávajú toľko podnetov na rozvoj technológie ako výrobné sily v zajatí starých výrobných vzťahov. Každý občan reálneho socializmu vie, že si musí počkať zhruba desať rokov, kým sa na socialistickom trhu objavia také výrobky a zlepšenia, najmä z oblasti spotrebného tovaru, ktoré si ako predmet všeobecnej závlsti doviezol zo služobnej cesty alebo z turistického zázjazdu na Západ.

V podstate je to pre socializmus veľmi smutné; zatiaľ však všetko vyzerá tak, že vo sfére výroby a spotreby je daný stupeň technologického vývoja západnej spoločnosti východiskom hospodársko-politických úvah vedcov reálneho socializmu. Inak povedané, priemyselné komplexy západných štátov, ktoré sú pre socialistickú propagandu nepriateľom číslo jeden, určujú program zasadání ústredných výborov komunistických strán socialistických krajín. O kvalite a efektívnosti výroby by sa pravdepodobne nerokovalo tak často, keby ju nebolo s čím porovnávať, keby reálny socializmus nebol ustavične konfrontovaný s kvalitou a efektívnosťou trhového hospodárstva. Teória socializmu predpokladala, že to bude naopak. Väčšina praktikov v socialistickom hospodárstve vie absolútne presne, prečo je to tak, ale ťahá gepel' ďalej, pretože riešenie je skryté v nebezpečnej a tabuizovanej oblasti politického systému a v absurdnom bludisku centrálného systému riadenia.

Táto zvláštna užitočnosť dvoch vedľa seba existujúcich so- ciálno-politických systémov je,

pravdaže, obojstranná. Západné spoločnosti sú chtiac-nechtiac konfrontované so sociálnym zabezpečením v socialistických štátoch, s ochranou slabších, s úplne bezplatným zdravotníctvom a s mnohými ďalšími faktami. Konfrontácia ich iste núti k úvahám o oprávnenosti bezohľadnej sociálnej konkurencie. Schopnosť reálneho socializmu vyhnúť sa nezamestnanosti už dnes podnecuje k vážnym úvahám, či nezamestnanosť nie je príliš vysokou cenou za výkonnosť a konkurencieschopnosť národného hospodárstva a či jej deštruktívne účinky na stav spoločnosti nie sú horšie ako strata tempa v raste. Pozorovanie politickej praxe v totalitných systémoch nepochybne vedie v západných spoločnostiach ku skúmaniu hraníc tradičnej politickej demokracie a k omnoho konkrétnejšiemu zažitiu pojmu slobody a ľudských práv.

Celková užitočnosť oficiálne deklarovaného spolužitia je však v našich časoch prekrývaná falošnými a pokryteckými ideológiami, pestovaním nedôvery, podvodmi v medzinárodných stykoch, kultivovaním starých krívd a podobne. Vina na tomto stave je do istej miery obojstranná. Najnebezpečnejšie sa tu, bohužiaľ, prejavuje večná trauma reálneho socializmu, trauma permanentného ohrozenia, akéhosi apokalyptického návratu kapitalizmu, ktorý si asi nikto nedokáže prakticky predstaviť, ale napriek tomu v mene obáv z tohto návratu bolo obesených a zastrelených tisíce jeho údajných organizátorov. Domnievam sa, že tento pocit ohrozenia pochádza z hlbín histórie, z ruskej občianskej vojny a z bezohľadného boja o moc v povojnových rokoch. Už päťdesiatrokov je organizovanie návratu kapitalizmu tým najhorším obvinením; lietalo a lieta v povetří ako bumerang po celé desaťročia v Sovietskom zväze, v Číne a vo všetkých krajinách reálneho socializmu, bez rozmyslu zráža hlavy a často sa vracia aj nad hlavy tých, ktorí ho vypustili. Vždy som mal pocit úplného zlyhania rozumu, keď som čítal o tom, ako vodcovia revolúcie, profesionálni revolucionári a nadšenci, ktorí svoje životy obetovali vízií lepšieho sveta, v rozsiahlych sprisahaniach pripravovali návrat kapitalizmu. Tento iracionálny strach obchádza dejiny socializmu ako mystické zlo. Navonok sebavedomá spoločnosť sa sužuje nočnou morou historickej prehry, poznaním zbytočnosti všetkých obetí, zrelativizovaním hodnôt, ktorým boli zasvätené životy. Toto správanie systému, ktorý dokonale a bez zvyšku rozrušil hospodárske korene kapitalizmu, je racionálne nevysvetliteľné. Tak sa však správala každá revolúcia, napríklad francúzska akoby nikdy celkom nebola uverila v možnosť zmeniť zakorenené sociálne vzťahy. Chruščov opísal, ako Stalin po vpáde nemeckej armády do Sovietskeho zväzu sedel so sklonenou hlavou a šepkal: „Všetko je stratené, prehrali sme všetko, čo Lenin pripravil.“ Dnes je Sovietsky zväz svetovou veľmocou, a napriek tomu je niekoľko desiatok k ritických intelektuálov obviňovaných, že pripravujú obnovu kapitalizmu. Dozvedáme sa, že aj vdova po Maovi pripravovala návrat kapitalizmu. V šesťdesiatom ôsmom roku ho pripravovalo aj vedenie Komunistickej strany Československa. Pokúšal som sa v tom čase o mystické vízie, ako Alexander Dubček odovzdáva gottwaldovské fabriky medzinárodnému koncernu Baťa, ale nikdy sa mi to nepodarilo.

Je však nepochybné, že zásah v Československu motivovala takáto historicky vzniknutá trauma. Príkaz likvidovať v zárodku každé, hoci aj nejasné nebezpečenstvo, ktoré sa blížilo k hraniciam prvej krajiny socializmu.

Tento iracionálny pocit ohrozenia má však aj vysvetliteľné príčiny. Politické systémy vo východnej Európe sú stále v stave napätia. Ich vodcovia si nie sú istí, či by zvládli zásadnejšie prebudovanie, nemajú na prestavbu smerom k väčšej politickej stabilite ani plány, ani skúsenosti. Sovietsky zväz navyše udržiava v strehu aj vnútorné národné napätia. A iba pre zjednodušenie sa to všetko hádže do jedného ideologického vreca kontrarevolúcie a obnovy kapitalizmu.

V záplave ideologickej falošnosti často uniká aj západným znalcom základná skutočnosť, že takzvaná agresivita Sovietskeho zväzu je iba sublimáciou tohto vnútorného pocitu ohrozenia. Mnohým toto falošné videnie asi aj vyhovuje. Som hlboko presvedčený, že vo svojej dnešnej podobe je reálny socializmus neagresívnym spoločenstvom. Sovietsky zväz sa na svetovej scéne správa, prirodzene, ako veľmoc a podobne ako iní používa svoju vojenskú moc ako argument v politických naťahovačkách; v podstate je však od mieru závislejší ako iné veľmoci. Základná stratégia Sovietskeho zväzu v medzinárodnej politike sa už dvadsať rokov zameriava na obranu vlastného priestoru, v ktorom je dosť možností na sociálno-politickú aktivitu troch ďalších generácií. Predstava vojenského obsadenia západnej Európy, na ktorej sa zakladajú vojenské hry, je rovnako absurdná ako predstava obsadenia Sovietskeho zväzu Američanmi. Aj keby ZSSR na to mal vojenské prostriedky, nezvládol by taký akt politicky. Domnievam sa, že sovietski vodcovia dnes ani nie sú veľmi nadšení predstavou, že by v niektorej západnej krajine, napríklad v Taliansku, prevzala zodpovednosť vo vláde komunistická strana. Vznikli by katastrofálne ideologické problémy, najmä ak by sa takáto strana pokúsila realizovať eurokomunistické idey.

Nemožno inak ako degradáciou ľudského rozumu vysvetliť, že na falošných ideologických predpokladoch sa zakladajú preteky v zbrojení, nehorázne plytvanie produktívnymi silami vo chvíľach, keď priemyselnej civilizácii aj tak dochádza dych, že sa skúša nebezpečná hra na odvetné údery, ktorá môže v jedinom skratovom okamihu ukončiť vývoj ľudskej civilizácie. Alebo je tu ešte iné vysvetlenie; že totiž v civilizačnom a vedecko-technickom ohľade Európa dávno vkročila do druhej polovice dvadsiateho storočia, kým v politickom a sociálnom ohľade trčí hlboko v ideológiách jeho prvej polovice. Prvý raz v histórii sa stalo, že sa Európa ideovo oneskoruje. Predtým vždy skôr predbiehala svoje možnosti; vzorné a celkom nové predstavy o spravodlivom usporiadaní spoločnosti a sociálne utópie produkovala vždy v čase, ktorý poskytoval iba malé nádeje na ich uskutočnenie. Vždy, keď z ustálených ideológií odpadne dáky pietny postulát, ich prívrženci akoby zasykli od bolesti. Napríklad keď sa komunisti na Západe vzdali diktatúry proletariátu. Pritom nijaká diktatúra proletariátu nikdy nejestvovala, vždy existovala iba bezohľadná diktatúra vládnúcej strany.

Vždy, keď niečo čítam o pomeroch v „komunistickom“ Československu, pýtam sa sám seba, čo je na Československu komunistické. Vari len jeho komunistická strana. Alebo je to azda spoločné stravovanie v závodných jedálňach? Čo ešte môže byť v Československu komunistické? Bývanie v panelákoch, ktoré prísne oddeľuje jednotlivé súkromia? V starej dedinskej pospolitosti bolo viac komunistického ducha ako v celom socialistickom životnom štýle dokopy. A čo je komunistické na budovaní komunizmu v ZSSR? Azda automobilka v Togliatti, ktorá rozšíri rady nositeľov symbolického súkromného konzumného šťastia na milióny? Sú vari komunistickí sovietski turisti, ktorí sa v Československu vrhajú do obchodov a odchádzajú s desiatimi párami topánok?

Naposledy sa otázkou prechodu ku komunizmu zaoberal tuším Jozef Stalin. Ale na to sa už zabudlo. Aký stupeň rozvoja by bolo treba dosiahnuť, aby každý mohol svoje rozkošatené potreby uspokojiť podľa ľubovôle? Čo bude spoločné? Vari chlieb, ktorý musíme stále dovážať za drahé devízy? Je dnes vôbec niekto vstave vážne sa zaoberať perspektívou komunizmu v tej podobe, v akej ho formuluje jeho základný zákon — každý podľa svojich možností, každému podľa jeho potrieb? Kto bude rozhodovať o potrebách? A z čoho sa budú kryť, keď jedna tretina ľudstva stále žije na pokraji hladu, chýbajú potraviny, začína chýbať energia a priemyselná devastácia mení prírodu na púšť?

Avšak keby napriek tomu, v súlade s jednoduchým rozu-mom, ktokoľvek z radov dedičov Karola Marxa povedal, že komunizmus vo svetle moderného poznania hraníc civilizačného rozvoja je ilúziou, zasyklo by od bolesti veľa ľudí, ba ešte horšie: milióny občanov reálneho socializmu, ktorí sú denne vystavení heslám o budovaní komunizmu, by sa spýtali, čo teraz? Muselo by sa im povedať, že človek môže žiť šťastne aj bez uspokojenia prebujnených potrieb nášho veku, ak mu spoločenský systém zaistí slobodu, dôstojnosť, ktorá mu patrí, bezpečnosť, prácu, rovnaké šance na rozvoj jeho bytostných síl, tvorivosť, samostatné myslenie a rozhodovanie a ešte niekoľko ďalších vecí, ktoré sú pomerne lacné a nie sú náročné na spotrebu energie ani materiálu. Ibaže toto nikto z koryfejov reálneho socializmu povedať nemôže, zrútil by sa svet. Aj keď iba svet falošných ilúzií.

Československo leží v strednej Európe. Zemepisne dokonca priamo v srdci Európy, ako som sa kedysi učil v škole. Ideologicky leží vo východnej Európe a z Bratislavy je do Moskvy bližšie ako do Viedne. Mnoho životných ťažkostí občana tohto štátu do istej miery vyplýva z tohto ambivalentného postavenia jeho vlasti. Vzhľadom na svoju hospodársku vyspelosť, demokratickú tradíciu a typicky stredoeurópsku kultúru, vzhľadom na svoju vlastnú socialistickú prípravu bolo Československo takmer ideálnym miestom na pokus s iným modelom socializmu, než bol ten, ktorý sa vytvoril v úplne odlišných podmienkach v Sovietskom zväze. Po tridsiatich rokoch nie je také ťažké spočítať príčiny, ktoré viedli k tomu, že každý pokus o odchýlku od kanonizovaného modelu bol hneď v zárodku zadusený.

Napriek tomu si organická potreba odchýlok vždy znovu a znovu vynucovala priestor na opatrné skúšanie rozumnejších alternatív vo formách hospodárskeho a spoločenského života. Najmä v šesťdesiatych rokoch, vo všeobecne priaznivej atmosfére, sa toho vyskúšalo naozaj dosť. Keď sa potom z tejto skúsenosti začali rodiť črty skutočného modelu, invázia všetko zadusila a obnovený poriadok slovo experiment vygumoval z politického slovníka.

To však neznamená, že boli zničené vnútorné, typicky československé predpoklady na tvorbu odchýlok, na racionalizáciu politického života a na jeho vyslobodenie z absurdít obnoveného poriadku. Napätie v hospodárskom a politickom živote, široká latentná nespokojnosť, všeobecný pocit dočasnosti a čakanie na zmenu, ale aj permanentná úzkostlivosť a nehybnosť straníckej hierarchie, to všetko sú dôsledky príkreho rozporu medzi národnými schopnosťami a chomútom politického systému, ktorý ich obmedzuje na všetkých citlivých miestach. Tento základný rozpor nie je v hraniciach obnoveného poriadku riešiteľný. Skôr či neskôr si zmenu vynúti jednoduché potreby väčšej výkonnosti národného hospodárstva a všeobecná pasívna rezistencia voči sústredenému úsiliu československý ľud prevychovať.

Homogénny ľud, ktorý v roku 1968 tak jednoznačne privítal pokus o vytvorenie takej podoby spoločenského života, ktorá by bola v súlade s jeho tradíciami a mentalitou, sa v obnovenom poriadku nezmenil. Iba sa prispôbil nevyhnutnosti, ktorá mala akoby kozmický charakter. V podstate je to však dodnes ten istý ľud, hoci jeho politické vedenie si iste veľa ráz želalo vymeniť ho za iný. To sa však nedá — presne tak, ako mu z pamäti nemožno vygumovať spomienku na jednu augustovú noc a niekoľko nasledujúcich dní.

Netreba však tajiť, že správanie tohto ľudu v ére obnoveného poriadku provokovalo úvahy o českom a slovenskom národnom charaktere. Takéto úvahy poskytujú veľa možností pre erudíciu a umné sklbenia historických a mravných faktov. Nepopieram, že sa mi podobné úvahy páčia; v

tomto prípade však pochybujem o tom, že rýchla rezignácia a neskoršia apatia majú niečo do činenia s národným charakterom. Prirodzene, v československej histórii sa dá vysledovať opakovaná rezignácia; lenže každá bližšia obhliadka jednotlivých kritických situácií národa vypovedá aj o beznádejnosti odporu. Stredoeurópsky priestor je ohromne nevhodné miesto na hrdinské gestá.

Za posledné roky som si neraz dával špekulatívnu otázku: Ako by sa asi správali iné európske národy, keby boli doslova v jedinom okamihu vystavené takému dramatickému zauzleniu národného života ako ľud Československa roku 1968? Čo by si vybrali občania iných štátov? Keby vopred vedeli, že prispôbením sa neprídu ani o bezpečie, ani o pohodlie, ani o dosiahnutý blahobyť, ani o národný jazyk, ani o suverenitu svojho súkromia, ani o konzumné radosti, na ktoré si zvykli, ani o všetko podstatné v každodennom živote, stratia iba nádej na národnú suverenitu, nádej na slobodu, na ľudské práva a dôstojnosť. Ktovie, ako by sa rozhodli? Každý sám, bez vedenia, organizácie a širšej solidarity.

Československo je v Európe a žije v ňom európsky ľud. Tento ľud sa v podstate nijako nelíši od svojich susedov na všetkých svetových stranách. Len jeho politické dejiny sú v posledných desaťročiach trochu neeurópske. Alebo je to naopak a dejiny Československa zrkadlia tú najeurópskejšiu politiku?

Isté je jedno: obnovením poriadku bolo v Československu iba na neskorší čas odložené rozhodujúce dejstvo zápasu o európsku podobu socializmu. Je to zápas o humanizáciu revolučne vytvorenej hospodárskej a sociálnej štruktúry. V tomto zápase sa brutálna a krutá skúsenosť Východu stretáva so skepsou a racionalizmom Západu. Československé úsilie v roku 1968 bolo možno predposlednou kapitolou tohto zápasu. Impulz k tej poslednej možno vzíde z niektorej inej krajiny alebo z viacerých krajín naraz. Časť sveta, ktorá samu seba nazvala reálnym socializmom, má pred sebou rozhodne zaujímavú budúcnosť.

Bratislava 1975 - 1977

PREDSLOV K TALIANSKEMU VYDANIU KNIHY OBNOVENIE PORIADKU

Vážený pane,

z Vášho listu som vyrozumel, že máte v úmysle pripraviť talianske vydanie mojej knihy *Obnovenie poriadku* a že by ste privítali, keby som k tomuto vydaniu vymyslel nejaký predslov. Myšlienka napísať predslov k talianskemu vydaniu sa mi, samozrejme, páči už preto, že takáto práca vytvára pozoruhodný kontrast s prostredím, v ktorom tieto riadky píšem. Tu totiž prší, leje ako z krhly, a ja som si vybral týždeň dovolenky. A teraz mi povedzte, prečo by som nemohol predpokladať, že v Taliansku svieti slnko. O to krajší je pocit písať neznámemu talianskemu čitateľovi. Najmä ak som ešte nikdy nikomu do Talianska nepísal; nikoho tam nepoznám, keďže som tam nikdy nebol, a zrejme sa tam tak skoro ani nedostanem. O to sa postarajú.

Tým, že Vám píšem, podstupujem však dvojaké riziko. V prvom rade sa tým verejne priznávam k tomu, že viem o pripravovanom vydaní mojej knihy v Taliansku, a nielenže proti tomu neprotestujem, ale pokúšam sa dokonca napísať akýsi predslov. Pred dvoma rokmi, približne v tom čase, keď sa v západnej tlači objavili preklady jednej či dvoch kapitol z mojej knihy, som na generálnej prokuratúre, kam ma v tej záležitosti pozvali, aby som si vypočul výstrahu, tvrdil, že neviem, akými cestami sa môj rukopis, určený niekoľkým priateľom, dostal do sveta a že za to nenesiem ani najmenšiu zodpovednosť. Bola to svätá pravda. Aj tak som však bol poučený, že ak budem v tejto „protispoločenskej činnosti“ pokračovať, zavrú ma, pretože u nás je na to paragraf. Nie na písanie; písanie je u nás beztrestné, písať si u nás môže každý, čo chce, ale nesmie to dať čítať iným ľuďom, a už vôbec nie kdesi na Západe. Prokurátor mi ešte dobromyseľne poradil, aby som, keď už bez toho písania nemôžem existovať, písal detektívky, na to sa vraj nebude hľadieť tak prísne.

Aby som však povedal pravdu, toto prvé riziko neberiem priveľmi vážne. Mám dojem, že môj zločin je už akosi premlčaný. Kniha medzitým vyšla v exilovom nakladateľstve, okrem toho aj vo Francúzsku, a nejaké to príkorie som si už za to i s celou rodinou odskákal.

Oveľa väčšmi ma trápi druhé riziko, že totiž neutrafím, čo by asi talianskeho čitateľa mohlo zaujímať. *Obnovenie poriadku* je knihou našej, československej skúsenosti, skúsenosti s podivuhodnými premenami ideálu, ktorý sme v mladosti prijali ako nádej našich životov, ako nádej veľmi biedne spravovaného sveta. Inak povedané, je to kniha o starom probléme, o neuveriteľne drastickom rozdiel medzi ideálom a jeho realizáciou. Kto to neprežil, nemôže o tom nič vedieť; ani to nikomu neprajem. Môžu sa Taliani o túto skúsenosť zaujímať? Neviem. Možno mi talianski komunisti, podobne ako ten nemecký študent v záverečnej kapitole, povedia: „To iba vy s Rusmi ste ten ideál skurvili, my by sme socializmus realizovali celkom inak, bez tých zvrhlostí, ktorých ste sa vo vašej východnej Európe dopustili; my by sme ho budovali bez diktatúry proletariátu, s rešpektovaním demokratických pravidiel, ľudských práv a podobne. Poznáte to predsa, volá sa to eurokomunizmus.“ My z krajiny Pražskej jari by sme im museli povedať, že sme sa o to tiež pokúšali a že im to zo srdca želáme, ak sa pre takú alternatívu taliansky ľud rozhodne demokratickou cestou.

Problém je v tom, že už celé desaťročia tu existuje iba šanca a nikde na dohľad niet zaslúbenej zeme, na ktorú sme mysleli v mladosti. Pri jednom z výsluchov bola reč práve o tom. Pokúšal som sa súdruhovi majorovi vysvetliť, že moje myslenie nemôže byť protištátne, pretože s malými obmenami tvrdím iba to, čo súdruh Berlinguer, s ktorým sme predsa priatelia. Súdruh major mi však povedal: „To sa vari máme učiť od tých talianskych salónnych komunistov?“ A bolo po eurokomunizme.

Práve v tomto predslove by som sa však nechcel zamotať do podobných problémov. Už ani zďaleka neplatí, že veľké ideológie, zakotvené kdesi v devätnástom storočí, majú akúsi univerzálnu planetárnu platnosť. Dnes sú tieto ideológie iba kostýmom, v ktorom národy predvádzajú svoje dejiny. Pre národné dejiny sú dôležité také určujúce komponenty, ako je stupeň hospodárskeho vývoja, dĺžka tradície vo formách politického života, stupeň závislosti od iných, úroveň kultúry atď. Všetko ostatné je iba kostým. Napríklad aby despocia náhodne vybraných byrokratov nevyzerala ako niečo, čo tu už bolo, oblečie si kostým diktatúry proletariátu. To však zase vôbec neznamená, že by takto vzniknutá despocia nemohla pre ľud vykonať čosi pozitívne v takej krajine, kde o demokratických formách správy dovtedy nepočuli. To však, bohužiaľ, nebol prípad Československa.

Komunizmus napríklad... vidíte, a už sme pri tom; človek dnes nemôže použiť jediné slovo z ideologickej terminológie, aby sa oň nepotkol. U nás sú všade tabule alebo transparenty, na ktorých je napríklad napísané: *Socializmus - náš dnešok, komunizmus - náš zajtrajšok*; alebo *Poctivou prácou ku komunistickým zajtrajškom* a podobne. Nik si to, samozrejme, nevšima a nik o tom ani neuvažuje. Pochybujem, že by sa o tom zajtrajšku hovorilo niekedy na zasadaniach predsedníctva strany, tam si, chvalabohu, súdruhovia lámu hlavy skôr nad zásobovaním, nad energeticou situáciou, nad rozdeľovaním investícií atď., ako napokon každá vláda. A napriek tomu tu existujú tie ideologické mŕtvolky popri cestách, tak ako ich nájdeme ešte v knihách, v brožúrach na školenie, v slávnostných prejavoch atď. Marx hovoril, že komunizmus je jednak hnutie a jednak budúci vysnený, bohatý a slobodný systém ľudského spolunažívania. Ani za svet však neviem, ako to myslia tí, čo nás do komunizmu burcujú popri cestách.

Kto by sa, prosím vás, staral o komunizmus, keď sa tak ťažko zháňa mäso, oblečenie, inokedy saponáty a zase inokedy baterky do rádia. Je nesmierne výhodné mať v ideológii žiarivý cieľ, ktorému nik neverí a ktorý nikoho nevzrušuje. Netreba skladať účty z jeho napĺňania. Keď niekto v reálnom socializme vstupuje do strany, nepýtajú sa ho, či verí v komunizmus a podobné nezmysly z ideologickej kuchyne. Hovorí sa výlučne o výhodách, ktoré z toho vyplynú. Nebudú sa môcť na ňom tak voziť, pošlú ho na školenie, dostane lepšiu prácu a časom sa stane vedúcim, môže postúpiť na miesto vyhradené len pre komunistov, má deti, ktoré sa raz budú uchádzať o štúdium, takže mu budú za jeho rozhodnutie vdáčné; a ktovie, kam to až dotiahne, ak sa bude usilovať. V obyčajnom živote jednoducho na ideológiu niet miesta a niet na ňu ani času. Miesto má vyhradené popri cestách.

Podobne neviem, čo sa tým myslí, keď sa o Československu hovorí, že je komunistickou krajinou. Myslí sa pod tým, že je tu pri moci komunistické hnutie, alebo že je tu komunizmus? To druhé určite nie. Čiže to prvé. Usiluje sa však komunistické hnutie o komunizmus? To hádam nie! Ak sa už o niečo usilujeme, tak iba o to, aby sme sa v konzumnom zmysle aspoň trochu pripodobnili západným krajinám a aby štruktúra politickej moci, ktorú tu máme, ostala zachovaná. To je vari všetko podstatné, ďalej je už iba ten kostým. Zakaždým predpokladám, že

toto všetko je všeobecne známe. Potom sa mi však dostanú do rúk knihy, v ktorých sa staré kostýmy znovu oprašujú a zdobia novými flitrami. Čiastočne z podobného podráždenia som napísal *Obnovenie poriadku*.

Stále ma však znepokojuje otázka, či je naša skúsenosť prenosná. Čo si z nej taliansky čitateľ môže vybrať. Naša národná mentalita je pohodlná, pokojná, ale nie sme zase všetci takí prešibanci, ako bol Švejk, hoci sa to o nás často tvrdí. Mali by sme byť predsa ideologickými príbuznými Červených brigád. Tak to aspoň vyzerá podľa terminológie. Aj my sme samá brigáda, brigáda socialistickej práce, zemiaková brigáda, brigáda na úpravu okolia bydliska. A červených zástav tu na štátne sviatky tiež máme dost'. Keď však náš človek v novinách číta, že akási Červená brigáda zavraždila predsedu vlády, vyhlási: „Toto sa môže stať iba v Taliansku.“ Ani vo sne mu nenapadne, že naša červená farba a naše brigády sa kedysi varili v tom istom ideologickom kotle ako talianske brigády. A už vôbec si nespomenie, že v mene tej červenej, krvilačnej farby boli u nás pre nič za nič obesené stovky mužov a žien.

Bola za známou masakrou v Bologni nejaká ideológia? Možno bola, ale najskôr šlo aj tu iba o kostým; to hlavné sa ukrýva kdesi v hĺbke bezcitných a barbarských ľudských duší. Ideológia vlastne vždy slúžila na to, aby zločiny povznášala nad ľudský rozmer; aby pôsobili dojmom, že ich nepácha ľudská ruka, ale nepochopiteľná a veľká ruka dejín.

Ale nechajme to. Predsavzal som si predsa, že napíšem niečo zábavné a nedopustím sa takého nevkusu, aby som talianskeho čitateľa poučoval, navyše z takého miesta v strednej Európe, kde ustavične prší. Povedal som si, že mu napríklad rozpoviem, ako sa v Československu takáto kniha píše a aké je to dobrodružstvo. Pretože to nie je ako u vás v Taliansku; tu to stojí veľa premýšľania. A nie iba v mojom prípade.

Ja som si napríklad kúpil také linajkové zošity pre tretí ročník základnej školy; každý zošit mal dvadsať listov. Povedal som si, že keď zapíšem jeden, bude to jedna kapitola. Každú kapitolu schovám osobitne; keď prídu, nájdu jednu alebo dve, uspokoja sa s nimi — a ja ich ľahko napíšem znovu. (Podrobnosti o domových prehliadkach nájde čitateľ v knihe.) Taký obyčajný zošit pre tretí ročník základnej školy sa ľahko zmestí do vrečka a môžem ho nosiť so sebou všade, aj do práce.

Vtedy som pracoval ako strojník na rýpadle. Keď sa to bude dať, vravel som si, budem písať aj v práci. Vždy sa nájde nejaká tá voľná chvíľka. Niektorý majster napríklad nemá pre vás robotu a povie: „Zaši sa niekam, potom ti to podpíšem.“ Alebo je Jozefa či dáky iný sviatok. Robotníci vedia, že ako strojník piť nesmiem, tak ma nechajú na pokoji a pijú sami. A ja môžem písať do toho zeleného zošitka.

Mal som však dojem, že inžinieri konštruujú stavebné stroje tak, aby sa v nich nedalo písať. Uvažoval som dokonca o tom, že si dám v dielni spraviť ponad volant takú upínaciu dosku. Potom mi však prideliť Poclairin, v ktorom bola iba riadiaca vidlica. Hnevalo ma, že ani francúzski inžinieri a konštruktéri nemyslia na to, aby človek mohol v ich stroji písať. Tam napokon nebolo ani toľko miesta, aby sa dala odložiť fľaška s mliekom; zakaždým sa mi rozbila.

Nechcem však zo seba robiť hrdinu; väčšinu kapitol som napísal doma za obyčajným stolom, po večeroch, počas sobôt a nediel' a cez dovolenku. Takže som mal odrazu dvadsať popísaných

zošitov. Sedem som zahodil, pretože mi pripadali nudné. Stál som však pred problémom dať sa do druhej verzie na písacom stroji. Budú počuť, že akosi nadmerne búcham do stroja. V Československu sú totiž všetci ľudia presvedčení, že majú doma odpočívacie zariadenie. (Nie vo všetkých prípadoch je to pravda.) Myslím si to aj ja. Keď sa však o tom zmienim na výsluchu, dôstojníci Štátnej bezpečnosti sa smejú a radia mi, aby som sa tak často nepozeral na americké detektívne seriály; vraj je to drahé zariadenie a oni majú vlastný rozpočet, do ktorého sa musia zmestiť. Ja však zase viem, že prostriedkov majú dosť. Tomuto nebezpečenstvu sa ale nedalo vyhnúť. A tak som každý väčší balík popísaného papiera ukrýval v byte a vravel som si, každú chvíľu sú tu, vari ma to len nenechajú dokončiť!

Samozrejme, prišli. Bolo ich najmenej šesť; vraj hľadajú písomnosti Charty. A ja som mal doma schovaný takmer hotový rukopis tejto knihy. Posadil som sa a hral som sa sám so sebou detskú hru: zima, zima, teplo, teplo. Prirodzene, iba v duchu. Z dlhej chvíle som trénoval výraz hráča pokeru. Sám seba som sa pýtal: Idú po tom rukopise, alebo nič nevedia a majú len jedno zo svojich pravidelných cvičení? Našli toho dosť; už ani neviem, čo mi zobrali a dodnes nevrátili, ale rukopis nenašli, hoci boli od neho asi desať centimetrov. Vtedy som si ukradomky trúfol skontrolovať, či sa mi nechvejú prsty.

V tom vlastne spočíval ten výkon, to dobrodružstvo, o akom môže taliansky spisovateľ iba snívať. Mal som pokope niekoľko exemplárov hotovej knihy; dal som ju teda prečítať niekoľkým priateľom. Väčšinou mi povedali: „Napísal si vlastne to, o čom všetci vieme; ale dobre, že si to napísal tak pekne.“ Zakaždým ma to veľmi potešilo. Niektorí sa ma však pýtali: „Stojí to za to?“ Moja žena plakala, že dostanem rodinu do ešte väčšieho nešťastia, a mala pravdu. Vraj je to vlastne iba pýcha, celé to chlapské hranie sa na pravdu, a keď mi je pravda milšia ako rodina, nemal som sa ženiť. Akoby som bol mohol pred dvadsiatimi piatimi rokmi tušiť, že sa tu budem tak dusiť v klamstve, až mi z toho bude fyzicky nanič. Ženská logika! Potom mi tú knihu rozpísali v *Petlici*, ak viete, čo je to; čo bolo ďalej, to už vlastne ani neviem. Asi to, že sa dostala až k vám, do Talianska.

A to je vlastne celé spomínané dobrodružstvo s písaním. Ešte stále je to zábavné? Mohol by som vám rozprávať aj o tom, čo sa stalo, keď sa to dozvedeli oni. Zavolali si ma, bol tam aj náčelník; mlčali a iba si ma tak čudne premeriavali. Potom pred mňa hodili cyklostylovaný monitor, v ktorom sa písalo, kto nás ohovára v západnej tlači. Len čítajte, čítajte! A tak som si prečítal, že ľavičiar sky „plátok“ Liberation uverejnil kapitolu zo Šimečkovej knihy *Obnovenie poriadku*. A vzápätí sa do mňa pustili, že som ich podviedol, že som ich sklamal, že so mnou vždy zaobchádzali slušne, a ja takto; že ako vyzerajú, keď sa takúto vec musia dozvedieť až zo spomínaného monitora, a podobne. Ako nejakí dobromyseľní vychovávatelia, ktorí sa odrazu dozvedia, že ich chovanec tajne fajčí na záchode. Rozmýšľal som, čo je to za novú hru a kam povedie. Zazerali na mňa a ja som vedel, že mi to písanie, tú urážku a sklamanie ešte osladia.

Keby ste, vážený pane, mali pocit, že sa sťažujem, prerušte ma. To by som naozaj nechcel, veď sa mi dokopy nič nestalo. Gruša za svoj *Dotazník* sedel dva mesiace, Lederer nespočetnekrát; aj Havel je v base ako spisovateľ, hoci v rámci iného paragrafu. Ja sa vlastne iba usilujem byť zábavný. Zo skúsenosti viem, že ľudské príbehy sú zaujímavejšie ako teória. Chcel som Vám porozprávať ani nie tak svoj príbeh, ako príbeh knihy, ktorú máte pred sebou.

Ako to už býva, v novinách o nej popísali veľa zlého. Nikdy som sa nedozvedel meno autora.

Zdá sa to neuveriteľné, ale nevedeli to ani v redakcii. Jednoducho dostali anonymný rukopis s príkazom, že ho majú uverejniť. Okrem nadávok tam veľa zábavného nebolo. Vyčítali mi, že som pred dvadsiatimi rokmi dostal od štátu dvojizbový byt a nesprávam sa podľa toho. Dotyčný tam ešte napísal, že Heinrich Böll si vo svojej úbohej úlohe ochrancu takých typov, ako som ja, nedokáže ani predstaviť, ako dobre sa nám žije, že napríklad ja, ako kdesi otvorene priznávam, si pokojne môžem chodiť na ryby.

Zábavné je však celkom iste to, že ma pre túto knihu vylúčili z odborov, zo Zväzu zamestnancov v stavebníctve. U nás už niektorých ľudí z odborovej organizácie vylúčili za podpis Charty, ale ja som bol skutočne zbavený členstva jedine a výlučne za napísanie tejto knižky. Zvolali schôdzu a postarali sa o to, aby som na ňu neprišiel. Prirodzene, nebol to nápad našich odborárov, ktorí sa zaoberajú najmä rozdeľovaním poukazov na rekreáciu a organizovaním zájazdov; opäť im to našepkali príslušné orgány. Napriek tomu však vyjaveným ľuďom, ktorí na schôdzu prišli, povedali, že podľa ich názoru sa napísanie podobnej knihy nezlučuje s členstvom vo Zväze zamestnancov v stavebníctve, aby teda hlasovali za moje vylúčenie. Takéto hlasovanie predstavuje v Československu starý rituál. V podobnom prípade sa každý zamyslí, zráta si plat, deti, ktoré musí živiť, plány, ktoré má so stavbou domu, spomenie si, že má podanú žiadosť napríklad o byt alebo o zájazd do zahraničia, a usúdi, že — ako vo všetkých podobných prípadoch — proskribovanej osobe nepomôže a sebe uškodí; podľa toho potom hlasuje. Napriek tomu však vzbudilo veľkú pozornosť, že traja či štyria prítomní sa hlasovania zdržali. Nemusím vari dodávať, že knihu, o ktorej hlasovali, nikto nečítal, že ako kniha ešte dokonca ani neexistovala; tí ľudia hlasovali len o jej zlej povesti. Spýtal som sa neskôr človeka, ktorý schôdzu viedol, či v ňom nevzbudzovalo pochybnosti, že mal odsúdiť autora za knihu, ktorú nečítal. On sa však na mňa pozrel a vyhlásil, že síce nikdy nebol v Tokiu, o existencii Tokia však nepochybuje. Tuším som vtedy desiatoval a od údivu mi zabehlo. Takýto argument som v živote nepočul; ten človek si ho musel vymyslieť počas dákej bezsennej noci. Moji kolegovia majú veľmi schopného predsedu odborovej organizácie. Dodnes nie som odborovo organizovaný, som ako biela vrana; keď umriem, moji pozostalí nedostanú príspevok na pohreb. Až k takým dôsledkom môže viesť napísanie knihy.

K mojej knihe sa viaže ešte niekoľko zábavných príhod. Akási príslušníčka — asi — volala napríklad niekoľkokrát mojej žene a pýtala sa jej, či sa nehanbí vyjsť na ulicu a kedy sa so mnou rozvedie. To však vlastne nie je príliš zábavné, rovnako ani to ostatné, čo ešte nasledovalo. Veselé príbehy sú vyčerpané a tie neveselé si necháme pre seba.

Možno by sa však z príbehu jednej z mnohých podobných kníh dalo na záver vyvodit' nejaké to poučenie. Svet je dnes trhom ideológií, politických programov najrôznejšieho druhu a lákavých ciest do šťastnej budúcnosti. Zdá sa však, že ľudia sú po všetkých skúsenostiach z minulých debaklov opatrnejší a nemajú veľa chuti zaraďovať sa do orgiastických zástupov, aby všetku svoju nádej odovzdali jednej pravde. Niektoré pravdy sa totiž tak dlho utvrdzujú a bránia proti iným pravdám, až sa stanú klamstvom. Ťažkosť spočíva v tom, že sa takýto obrat deje nenápadne; keď sa stane zrejším, je už na záchranné práce neskoro. Existujú však isté neklamnú znaky takého obratu a knihy sú jedným z nich. Len čo nejaká ideológia začne tvrdit', že dáku knihu treba odstrániť, lebo spochybňuje jej dokonalú krásu, nastáva najvyšší čas trúbit' na poplach. Keď vám niekto povie, že tá a tá kniha je škodlivá alebo v danej chvíli nevhodná, že ľud si ju môže vyložit' nesprávne, že knihy nie sú nato, aby myslenie rozdeľovali, ale zjednocovali, že na skúmané a pochybovačné knihy teraz nie je vhodný čas, že vhodný čas príde možno neskôr, že by sme boli hlupáci, keby sme ochotne počúvali nepriateľov našej pravdy, že dobre, ale takúto knihu dáme do rúk len vybraným a vyspelým čitateľom; keď vám teda niekto bude tvrdit' čosi podobné, obráťte sa k nemu chrbtom. Lebo až vám to začne tvrdit' vaša vláda, úrady a polícia, bude neskoro.

Autor

V Československu v septembri 1980.

DOSLOV K DRUHÉMU ČESKÉMU ZAHRANIČNÉMU VYDANIU

Všetko podstatné o vzniku diela *Obnovenie poriadku*, o zámeroch a motívoch, s ktorými sa autor pustil do písania, nájde pozorný čitateľ priamo na stránkach knižky. V predslove k talianskemu vydaniu, napísanom o tri roky neskôr (ktorý vydavateľ pripojil k tomuto druhému českému knižnému vydaniu diela), uviedol autor ďalšie podrobnosti o okolnostiach, za ktorých vznikol rukopis *Obnovenia poriadku*, a spomína aj — veľmi zdržanlivo a nie všetky — následky, ktoré preňho malo publikovanie knižky v zahraničí. Nemalo by veľký význam chcieť k tomu čokoľvek dodávať.

Za šesť rokov, ktoré delia druhé české vydanie z roku 1983 od dokončenia rukopisu v r. 1977, udialo sa veľa vecí v Československu i v jeho susedstve, v živote autora knižky *Obnovenie poriadku* i v kruhu jeho priateľov. Dnes by Šimečka určite dokázal napísať IX. a X. kapitolu oveľa farbistejšie, má nepo- merne viac osobných skúseností s políciou, s výsluchmi, s vyšetrovaním; v čase, keď písal túto knihu, nemal vlastný zážitok z väzenia - dnes má za sebou 13 mesiacov vyšetrovacej väzby. Ladislav Kalina, ten Ladislav K., ktorého príbeh bol predlohou pre kapitolu *Súd*, sa medzitým vyst'ahoval z Československa a zomrel v Mníchove, no ešte stihol realizovať zámer, za ktorý bol svojho času odsúdený, totiž vydať cudzojazyčne knihu politických vtipov (niekoľko ďalších kníh už, žiaľ, pripravil iba na posmrtné vydanie). Jeho príbeh sa napokon stal námetom filmu britskej televíznej spoločnosti, ktorá ho realizovala s maximálnou vernosťou voči predlohe, a obletel tak svet. Julka Kalinová (to o nej sa píše na 134. strane) po piatich rokoch štúdia v Nemecku a v Anglicku — s vynikajúcimi výsledkami — dokončuje na mníchovskej univerzite diplomovú prácu o židovskom spisovateľovi z Prahy Jiřím Langrovi.

Otázky a varovania, ktoré Šimečka formuloval v závere viacerých kapitol (pozri s. 76, 147, 160, 170, 179) sú v dnešnom Československu stále aktuálne; už nie iba ako memento, ale ako zmenka predložená na zaplatenie. Bumerang normalizácie sa vracia na hlavu režimu, ktorý krátkozrako „riešil“ krízu systému tým, že o nej zakázal hovoriť a písať, zbavil existencie alebo poslal do väzenia ľudí, ktorí na spoločenské neduhy hľadali liek. Pre kapitolu o korupcii obviňovali Šimečku z poburovania; dnes je smiešna už aj spomienka na také obvinenia — potom, ako boli uverejnené otrasné doklady o korupcii najvyšších štátnych funkcionárov v Poľsku, a v čase, keď sa i v československej tlači píše a na schôdzach hovorí o korupcii a obohacovaní sa prominencie, hoci na rade sú predbežne iba daktori z vrstvy „vazalov“ (porovnaj s. 158), ktorých si režim kúpil do hospodárskych funkcií.

Šimečkovo *Obnovenie poriadku* je však stále aktuálne, napriek všetkým zmenám, ktoré medzitým nastali v Československu i vo svete, navzdor tomu, že v ňom ešte nemohlo byť nič o Solidarite v Poľsku ani o tamojšom obnovovaní poriadku, nič o Charte 77 a nových metódach perzekúcie, ani o ekologickej katastrofe v severných Čechách. Je ustavične aktuálne a platné, hoci medzičasom máme o rozsahu exekučnej perzekúcie z obdobia obnovovania poriadku k dispozícii oveľa presnejšie údaje, než aké sa uvádzajú v príslušnej kapitole.

Dôvod tejto aktuálnosti spočíva v tom, že pri opise reštaurovania totalitného režimu od jari

1969 sa autorovi podarilo vystopovať, čo je pre tento obnovený poriadok typické, podarilo sa mu uchopiť a opísať jeho základné črty ako znaky novej fázy systému nastoleného čoskoro po vojne: fázy poreformnej, posttotalitnej (povedané termínom Václava Havla z *Moci bezmocných*), alebo reálnosocialistickej, ako ju z ideologického zúfalstva nad sebou definoval samotný režim. Povedal by som, že podtitul knihy, ktorým autor prácu označil ako príspevok k typológii reálneho socializmu, vyjadruje jej obsah výstižnejšie než názov *Obnovenie poriadku*. Je v nej totiž popísaný a analyzovaný nielen proces obnovovania poriadku, ale aj dodnes trvajúci obnovený poriadok — reálny socializmus.

Šimečkova kniha nie je pútavá iba svojou aktuálnosťou, ale aj živosťou a farebnosťou výkladu, ktorá je nesporne jednou z príčin obľúbenosti aj ďalších jeho textov, či sú to už fejtóny, eseje, glosy, politické komentáre alebo rozsiahlejšie štúdie. V danom prípade je bezprostredná prítomnosť ľudského faktoru vo výklade spoločenských procesov a javov o to dôležitejšia, že zodpovedá duchu a realite doby, ktorou sa autor zaoberá. Podstata „neporiadku“ rokov 1968-69 spočívala v tom, že do sveta fikcie, ktorej obraz bol celé roky diktovaný ideologickými formulkami a politickým rituálom, vtrhol život; prvý raz po dvadsiatich rokoch prežívali zase ľudia v Československu svoje autentické dejiny a boli ich aktívnymi spolutvorcami. Dráma dejín sa tu odohrávala verejne, so všetkým, čo Šimečka v niekoľkých odstavcoch pripomína v prvej kapitole knihy; politika sa zase raz stala dielom ľudských bytostí.

Rovnakou drámou bolo i prvé obdobie obnovovania poriadku; takto ho autor aj opisuje. V jeho výklade je ustavične prítomný prvok „historického predstavenia so živými postavami“, „hra o zrade, láske a nenávisti... veľkosti a nízkosti... o vzostupoch a pádoch, o peniazoch a závidi“, aby sme použili jeho vlastné slová (porovnaj s. 11). Výsledkom je nielen mnohorozmerná a plnokrvná odpoveď na otázku, akými prostriedkami a za akú cenu bol „obnovený poriadok“, ale aj akými prostriedkami, za akú cenu, s akými rizikami a obeťami pre celú spoločnosť a pre každého jej člena sa zmŕtvnený a demoralizujúci, odludštený poriadok reálneho socializmu udržiava.

Existujú knihy, ktoré čitateľa fascinujú tým, že mu potvrdzujú, čo už vlastne „vedel“ alebo dosť zreteľne cítil, čo však nedokázal presne pomenovať, usporiadať do logickej reťaze príčin a následkov; až pri čítaní sa z mozaiky dojmov a podvedome „známeho“ stáva nová kvalita vedomého. Čítame, vnímame známe deje a ich povedomé kulisy, a predsa prežívame dobrodružstvo nového poznania, pretože im odrazu lepšie rozumieme a hlbšie prenikáme k podstate javov všednej každodennosti. Šimečkovo *Obnovenie poriadku* patrí práve medzi také fascinujúce knihy.

Hannover, september 1983

Vilém Prečan

MILAN ŠIMEČKA, PHDR.

(6.3.1930, Nový Bohumín - 24.9.1990, Praha)

Filozof a publicista.

Absolvent filozofickej fakulty brnenskej univerzity, kde študoval v rokoch 1949 - 1953 odbory filozofia, česká a ruská literatúra. Od roku 1954 trvalo pôsobil na Slovensku, najprv ako odborný asistent na Univerzite Komenského, neskôr na Vysokej škole múzických umení, kde sa habilitoval a prednášal do marca 1970. V zimnom semestri 1967/68 bol šesť mesiacov štipendistom Ústavu pre európske dejiny v Mohuči.

V šesťdesiatych rokoch publikoval v časopisoch Kultúrny život, Literární noviny, Reportér, Literární listy, Doba, Listy a i., pracoval pre rozhlas a televíziu a uverejnil dve knihy: Sociálne utópie a utopisti (Osveta, Bratislava 1963) a Kríza utopizmu. O kontinuite a vyústení utopických názorov (Obzor, Bratislava 1967).

Po prepustení z vysokej školy pri normalizačných čistkách (marec 1970) pracoval ako vodič, stavebný robotník, bagrista a zriaďenec vo výrobní betónu. Od 6. mája 1981 do 27. mája 1982 bol vo vyšetrovacej väzbe v Bratislave a v Prahe-Ruzyni, obvinený z údajného trestného činu podvracania republiky (paragraf 98/1-2 a, b, tr. zákona). Od roku 1975 publikoval v samizdate ako fejtonista, esejista, politológ a literárny kritik. Väčšina jeho prác vyšla tlačou v zahraničí v jazyku originálu (píše po česky i po slovensky) i v prekladoch.

BIBLIOGRAFIA PRÁC M. ŠIMEČKU, KTORÉ VYŠLI TLAČOU PO ROKU 1970

Fejeton o loučení: Listy, roč. VI, prosinec 1976, č. 6, s. 24 až 25; Svědectví, roč. XIV, č. 54/1977, s. 266 n.

Fejeton o zemině: In: Čára na zdi. Fejetony. Index, Köln 1977, s. 73-76.

Kamenožráči: Tamtiež, s. 131-133.

Hostages: Index on Censorship, vol. 6., nr. 3, May-June 1977, s. 29-30 (anglický preklad fejtónu z 15. januára 1977: „Ludvíkovi Vaculíkovi namiesto fejtónu“).

Obnovení pořádku: Příspěvek k typologii reálného socialismu. Úryvky v Svědectví, roč. XIV, č. 56/1978, s. 639-58. Knižné vydania: Index, Köln 1979, 207 s. — Rozmluvy, Londýn 1984, 222 s. — Francúzsky preklad C. Fournierovej: Le rétablissement de l'ordre. Contribution à la typologie du socialisme réal. Francois Maspéro, Paris 1979, 213 s. (Cahiers libres 355). - Taliansky preklad Lezioni per il ristabilimento dell'ordine. Contributo alla tipologia del socialismo reale (S predslovom napísaným pre talianske vydanie a s úvodom Jiřího Pelikána). Edizione e/o, Roma 1982, 182 s. — Nemecký preklad XVI. kapitoly s názvom „Anpasung“, in: L 76, Köln - Frankfurt/M 1978, s. 32-41. - Poľský preklad: Przywrócenie porządku, Warszawa 1982, Wydawnictwo Krąg (samizdat).

Gratulácia: Listy, roč. VIII, září 1978, č. 5, s. 49 (Napísané v januári 1977 k 65. narodeninám E. Friša). *Knihy-neknihy:* Listy, roč. IX, červen 1979, č. 3,

s. 10-11 - Home-made Books. Index on Censorship, vol. 8, nr. 5, Sept. - October 1979, s. 24-25. - Les livres faits à la maison. L'Alternative (Paris), Nr. 2, janvier - février 1980, s. 38-39. - Bücher-Unbücher. In: Jiří Gruša (Hrsg.), Verfemte Dichter. Bund-Verlag, Köln 1983, s. 17 až 20.

Spoločenství strachu: Listy, roč. X, únor 1980, č. 1, s. 36-42. Úryvok v Svědectví, roč. XV, č. 60 (1980), s. 673-75. - Community of Fear. International Journal of Politics: Essays from Czech and Slovak Samizdat. Ed. by H. G. Skilling and V. Prečan). - La communauté de la peur. L'Alternative No 4-5, mai-août 1980, s. 65-73. - Die Gesellschaft der Angst. Listy, Nr. 2, 1980, s. 20-24. (Verkürzt) - La società della paura. In: Milan Šimečka-Miroslav Kusý, Il Grande Fratello e la Grande Sorella, ovvero la società della paura, Centro studi Europa orientale, Bologna 1982, s. 34-63. (CSEO outprints, no. 15, maggio-giugno 1982).

Být ve vězení: Listy, roč. X, červenec 1980, č. 3-4, s. 102-103. Svědectví, roč. XVII, č. 65 (1981), 41-43. - Im Gefängnis sein. In: Jiří Gruša (Hrsg.), Verfemte Dichter, op. cit., s. 26-30.

Dračí setba totální odpovědnosti: Svědectví, roč. XVI, č. 63 (1981), s. 438-42. (Podstatná časť samizdatového textu „Československé Polsko, polské Československo?“ - Pologne

tchécoslovaque ou Tchécoslovaquie polonaise? - L'Alternative, No. 9, mars-avril 1981, s. 20-23. (Úplné znenie českého samizdatového textu.) - Poland - What the neighbours think. A Czech view. Index on Censorship, vol. 10, nr. 3, June 1981, s. 4-8. - Il solco rovinoso della responsabilita totale. In: Milan Šimečka-Miroslav Kusý, Il Grande Fratello e la Grande Sorella, op. cit., s. 82-93.

„Nichts zu lachen“: Listy, roč. XI., červenec 1981, č. 3-4, s. 57-60. (K úmrtiu Ladislava Kalinu.)

Nad Českým snářem: Svědectví, roč. XVI, č. 64 (1981), s. 812-16.

Předmluva k italskému vydání Obnovení pořádku: Svědectví, roč. XVII, č. 65 (1981), s. 47-52.

Dopis Erazimu Kohákovi: Tamže, s. 43-47.

- K sedmdesátinám:* (Fejtón k narodeninám H. G. Skillinga). Listy, roč. XII, únor 1982, č. 1, 41 n.
- Od utópie k diktatuře:* (Úryvky z práce Velký brat a Velká sestra). Listy, roč. XIII, duben 1983, č. 2, s. 3-5.
- Z dopisů z vězení:* Listy, roč. XIII, červen 1983, č. 3 (Čtení na léto), s. 119-140.
- Chvála menného registra:* (Jozefovi Jablonickému k päťdesiatym narodeninám.) Listy, roč. XIII, červenec 1983, č. 4, s. 45 n.
- Stížnost na dobu:* Obrys, roč. 3, č. 2 (červen 1983), s. 3. - Listy, roč. XIII, červenec 1983, č. 4, s. 69-71.
- Why Were Not Marching: The silent voices of Eastern Europe.* (Anglický preklad eseje Válka je vůl, k problematike vojny a mieru.) The Nation, July s. 9-16, 1983, s. 43-48 (V júni a v júli 1983 publikované v dennej tlači a časopisecky vo Švédsku, Nórsku a vo Fínsku.)
- V piatok popoludní:* Obrys, roč. 3, č. 3 (září 1983), s. 3. n
- O odchodu do světa:* (Ze sloupků, které bych rád psal do Literárek, kdyby nějaké byly.) Tamže, s. 16.
- Konec nehybnosti. Vydavatelství Lidových novin, Praha 1990, 184 s.
- Obnovení pořádku.* Atlantis, Brno 1990, 208 s.
- Obnovenie poriadku.* Archa, Bratislava 1990, 216 s.
- Kruhová obrana.* Archa, Bratislava 1992, 285 s.
- Listy z väzenia/ Dopisy z vězení.* Nadácia Milana Šimečku, Bratislava 1999.
- Velký brat a Velká sestra.* O strate skutočnosti v ideológii reálneho socializmu. (Spoluautor – Kusý, M.) Nadácia Milana Šimečku, Bratislava 2000, 222 s.
- Společenství strachu a jiné eseje.* Nadácia Milana Šimečku, Bratislava 2003, 175 s.
- Kruhová obrana.* Artforum a Nadácia Milana Šimečku, Bratislava 2011, 268 s.

EDIČNÁ POZNÁMKA

Text diela bol preložený z rukopisného originálu *Obnovení pořádku*. Autorov predslov k talianskemu vydaniu a doslov V. Prečana k druhému českému zahraničnému vydaniu, rovnako ako portrét M. Šimečku a bibliografia jeho prác vychádza z textu druhého českého zahraničného vydania *Obnovení pořádku* (Rozmluvy, Londýn 1984).

MILAN ŠIMEČKA
OBNOVENIE PORIADKU

Vydala Nadácia Milana Šimečku, Bratislava 2017

Z českého rukopisu
preložila Gizela Gáfriková (1990).

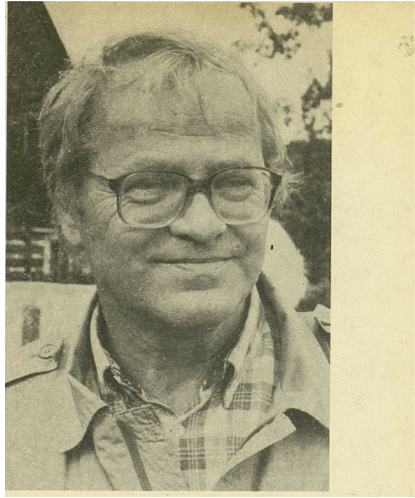
Obálka a grafická úprava Josef Pospíšil (1990).

Jazyková redaktorka Ivica Findrová (1990).

ISBN 978 – 80 – 89008 – 42 – 1 (pdf)

ISBN 978 – 80 – 89008 – 43 – 8 (epub)

ISBN 978 – 80 – 89008 – 44 – 5 (mobi)

Table of Contents

[PREDSLOV](#)

[OBNOVENIE PORIADKU](#)

[OBNOVENIE SPOMIENOK](#)

[NA ÚVOD](#)

[I. NEPORIADOK](#)

[II. HLAVNÝ ČLÁNOK](#)

[III. TYPOVANIE](#)

[IV. VYLÚČENIE](#)

[V. INFORMÁCIE](#)

[VI. PROSKRIBOVANIE](#)

[VII. EXISTENČNÁ PERZEKÚCIA](#)

[VIII. CIVILIZOVANÉ NÁSILIE](#)

[IX. POLÍCIA](#)

[X. VÝSLUCHY, SLEDOVANIE, PREHLIADKY](#)

[XI. SÚD](#)

[XII. RUKOJEMNÍCI ŠTÁTU](#)

[XIII. VZDELANIE AKO VÝSADA](#)

[XIV. ŠTÁTNA LOŽ](#)

[XV. KORUPCIA](#)

[XVI. ADAPTÁCIA](#)

[XVII. PREDNOSTI](#)

[XVIII. V EURÓPE](#)

[PREDSLOV K TALIANSKEMU VYDANIU KNIHY OBNOVENIE PORIADKU](#)

[DOSLOV K DRUHÉMU ČESKÉMU ZAHRANIČNÉMU VYDANIU](#)

[MILAN ŠIMEČKA, PHDR.](#)

[BIBLIOGRAFIA PRÁC M. ŠIMEČKU, KTORÉ VYŠLI TLAČOU PO ROKU 1970](#)

[EDIČNÁ POZNÁMKA](#)